Fx 630 11. e
b-S.M.

ÚJ FOLYAM XXVIII. 11–12. SZÁM 2019. NOVEMBER–DECEMBER

MAGYAR SZEMLE

KÉTHAVONTA AZ EGÉSZ LÁTÓHATÁR

MISKOLCZY AMBRUS: Magyarok és románok a sors útjain – A közös történelemkönyv felé? • BRAUN ZSOLT ZOLTÁN: Bethlen Gábor diplomatái • M. SZEBENI GÉZA: Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok a két háború között • SZEKÉR NÓRA: A szárszói konferencia előzményei • GRÓH GÁSPÁR Szilágyi István könyvéről • LUGOSSY LÁSZLÓ: Búcsú Sára Sándortól • LUDMANN MIHÁLY: Schulek Frigyes, az emlékek újjáálmodója

ÚJ KIADVÁNYAINK – ESEMÉNYEK

Már kapható a Magyar Szemle Füzetek első kötete, Miskolczy Ambrus tanulmánya, *Román nemzetgyűlés Gyulafehérvárott – 1918. december 1.* címmel. A kötetet november 28-án mutatta be Szarka László és Szász Zoltán történészek.

A Magyar Szemle Könyvek két új darabja: Herczegh Géza: *Magyarország külpolitikája 896–1919* című, először három évtizede megjelent összefoglaló művének második, javított, bővített kiadása és S. Király Béla: *Harangzúgás vagy laikus humanizmus* című, a szerző francia és magyar tárgyú esszéit és publicisztikáit tartalmazó kötete. A kötetek bemutatója december 5-én, illetve november 11-én volt a Batthyány Lajos Alapítvány termében.

Kiadványaink szerkesztőségünkben kedvezménnyel megvásárolhatók vagy postázással megrendelhetők.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN
http://www.magyarszemle.hu

ELÉRHETŐSÉGEINK
Főszerkesztő (Gróh Gáspár), szerkesztőség: msza@magyarszemle.hu
A szerkesztőbizottság elnöke: kodolanyigyula@magyarszemle.hu
Terjesztés: msza2@magyarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, Bollobás Enikő, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza (elnök), Fodor István, Gróh Gáspár, Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

Prima Primissima Díj 2003
otpbank
Emberi Erőforrások Minisztériuma
Nemzeti Művelődési Intézet
Batthyány Alapítvány

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Gróh Gáspár*

A szerkesztőbizottság elnöke:
Kodolányi Gyula
Szerkesztőbizottság: *Czakó Gábor, Egedy Gergely, Granasztói Péter, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton*

Olvasószerkesztő: *Pápai Luca*
Szerkesztő: *S. Király Béla, Stamler Ábel*
Online szerkesztő: *Horváth István*
Tördelés: *Dombi Viktória*
Korrektor: *Gombor Lili*

ÚJ FOLYAM XXVIII. 2019/11–12. SZÁM

GRÓH GÁSPÁR **Klímaváltozás a légkörben és a közbeszédben** 3

MISKOLCZY AMBRUS **Magyarok és románok a sors útjain – a közös történelemkönyv felé?** 8

BRAUN ZSOLT ZOLTÁN **Bethlen Gábor és az erdélyi fejedelemség diplomáciája és diplomatái két évszázad szintézisében** 20

GUITMAN BARNABÁS **Vallási törésvonalak a Rákóczi-felkelés idején** 36

HERCZEGH GÉZA **Európa és a magyar-kérdés 1848-ban** 45

M. SZEBENI GÉZA **Budapest–Róma: 1922–1944** – *Magyar diplomaták az olasz politika alakulásáról – 1. rész* 53

SZEKÉR NÓRA **Szárszó előzményei** – *Kormányzati segítség egy ellenzéki tanácskozás szervezőinek* 68

SZABÓ ÉVA ESZTER **A vasfüggöny-metafora és az amerikai, valamint magyar határzár** – *2. rész* 76

JOBBÁGYI GÁBOR **Ők és mi. Győztesek és vesztesek** 84

1% METAFIZIKA

SZILÁGYI ISTVÁN — ***Karácsony Menyőben*** *(részlet)* — 97

KÖRKÉP

LUGOSSY LÁSZLÓ — ***Búcsú Sára Sándortól*** — 102

GRÓH GÁSPÁR — ***Szemérmes kitárulkozás*** – *Epizódok Szilágyi István élete regényéből* — 105

TÓTH KLÁRA — ***Talált előny*** — 111

LUDMANN MIHÁLY — ***Schulek Frigyes, az emlékek újjáálmodója*** — 114

TEMESVÁRI ISTVÁN PÉTER — ***Csontváry új megvilágításban*** — 121

MÁTYÁS CSABA — ***Életbarát-e a műveltségünk?*** – *Miért visszhangtalan a biodiverzitás-krízis?* — 123

TÜSKÉS ANNA — ***Megemlékezések Rákóczi ról Franciaországban*** — 125

PAP MILÁN — ***A katolikus hagyomány, szemben a forradalmi ideológiával*** — 129

SZERZŐINK — 132

Lapszámunk illusztrációit Guitman Barnabás, Tüskés Anna, illetve Ludmann Mihály jóvoltából közölhetjük. A fedélen a Schulek Frigyes által tervezett Szent István-emlékmű talapzatán található, *Templomalapítás* című dombormű látható, mely Stróbl Alajos alkotása.

GRÓH GÁSPÁR

KLÍMAVÁLTOZÁS A LÉGKÖRBEN ÉS A KÖZBESZÉDBEN

Negyven éve olvastam először egy cikket arról, hogy a légkör széndioxid-tartalmának növekedése miatt melegebb lesz bolygónk éghajlata. A hőmérséklet emelkedése számszerűen ugyan nem lesz túl jelentős, de a következményei annál veszedelmesebbek. Így például csökkenni fog az évszakok közti különbség, növekszik a heves zivatarok és az utánuk következő, gyorsan kialakuló árhullámok száma, a csapadék eloszlása egyenetlenné válik, az árvizes éveket száraz periódusok követik, Magyarországon az uralkodó északnyugati szelekkel érkező esők helyett sokkal gyakrabban mediterrán ciklonok hoznak majd csapadékot, és így tovább. Csupa olyasmi, aminek azóta tanúi és esetenként elszenvedői vagyunk. A megfogalmazás visszafogottsága, a felsorolt jelenségek évtizedekkel későbbi bekövetkezte nem volt ijesztő: egy figyelmeztetés, hogy tenni kell valamit. Az írás beleillett azoknak a tanulmányoknak a sorába, amelyek a hatvanas évek végétől, a Római Klub első jelzései nyomán megszaporodtak: összességükben ezek azt állították, hogy fenntarthatatlan az a civilizációs modell, amelyben élünk. Őszintén szólva akkoriban engem jobban foglalkoztatott annak a társadalmi modellnek hasonlóképpen nyilvánvaló fenntarthatatlansága, amelyben éltem: a kádári-brezsnyevi valóság, a slampos diktatúra, a rejtegetve erősödő háborús készülődés, személyes kiszolgáltatottságom, gondolataim kimondásának korlátozása. Ebben a világban, amelynek napi valósága volt a hiánygazdaság, a fogyasztói társadalom túlkapásai különösen távolinak tűntek.

Azt azonban tudtam, hogy nem kell sok ész annak belátásához, hogy véges rendszerben nem lehet jövőt építeni a végtelen növekedés doktrínájára. Naiv módon azt hittem, hogy ezt a világ sorsát – nélkülem – intézők is képesek belátni. Tévedtem. Mint szinte mindig, amikor bíztam a józan ész erejében. A fejlődéssel azonosított növekedés démona azóta is uralkodik a közgondolkodásban. Idővel megjelent a „fenntartható fejlődés" tana, hogy ezen a fából vaskarikán gördüljön a világ a végromlás felé. Eközben egyre több kutató hívta fel a figyelmet a már nem is alattomban közeledő veszélyekre, és sokasodtak azok a jelek is, amelyek az aggódó tudósok előrejelzéseit igazolták. Aszályok, gyilkos hőhullámok, tornádóveszély Európában, pusztító hurrikánok a karibi térségben, villámárvizek, sohasem látott árhullámok, a változásokhoz alkalmazkodni nem tudó erdők pusztulása, meleg égövi növények és állatok megjelenése a mérsékelt égöv vidékein – de minek is folytatni?

A természeti csapások a közbeszédben legföljebb amiatt keltettek aggodalmat, hogy akadályozzák-fékezik a növekedést. A környezettudomány szakembereinek jelzéseit a politika és a politikát mozgató gazdasági hatalom médiája felesleges rémlátásnak, szerepelni vágyó tudósok magamutogatásának nevezte. A megalapozott figyelmeztetéseket a bulvárlapok számára apokaliptikus fenyegetéssé torzította a borzongásipar. Ezzel párhuzamosan természetesen

megszólaltak azok a kutatók, akik óvták a pániktól a közvéleményt, és találtak tudományos bizonyítékokat arra, hogy minden a legnagyobb rendben van. A közbeszédben azok a jelenségek kaptak helyet, amelyek a növekedést közvetlenül akadályozták: a gátlástalan környezetszennyezés, az energiaválság. Mindkét téma alkalmas volt új marketingstratégiák kidolgozására – és ezzel fogyasztásbővítésre. (Lásd az állítólag komposztálható műanyag zacskók esete: nem lebomlottak, hanem csak szétestek, hogy még sok évtizedig mikroműanyagként roncsolják tovább a bioszférát...) A fejlettebb régiók úgynevezett környezetvédelmi programjainak állítólagos eredményei elsősorban abból adódtak, hogy a legszennyezőbb ágazatokat távoli vidékekre, más kontinensekre telepítették. A Ruhr-vidék valahai kéményei már Kínában füstölnek, és idővel oda kerültek a már nem is annyira fogyasztói, mint pazarlói társadalmak hulladékhegyei (ezek egy része újabb árucikké alakítható, de ami nem, az is gyakran aztán távoli vidéken mérgezi globális értelemben közös környezetünket).

Így megszűnhettek az európai erdőségeket sok helyen önmaguk síremlékévé tevő savas esők, és kivételt jelentett a mindeddig talán az egyetlen klíma-(azaz ember-)védelmi sikertörténet eredményeként a zsugorodó, főként a déli féltekén veszedelmes ózonlyuk. A ma már legfőbb veszélyként emlegetett légköri változások azonban továbbra is csak szakmai körök és a rájuk figyelő, lassan növekvő számú civil közösségek számára jelentettek égető gondot, miközben egyre gyorsuló tempóban ömlött a levegőbe a szén-dioxid, a metán és egyebek.

Aztán a politikai palettán is megjelentek a környezettudatos magatartást sürgető zöldek. Pártjaik többségét azonban hamarosan nem a természeti környezet foglalkoztatta: ijesztő pontossággal vált érzékelhetővé a mögöttük álló gazdasági érdek, amit sikeresen forgattak be a pártpolitikai harcokba. (Ezt jól mutatta a német atomerőművek teljes leállításának ügyében játszott szerepük.) Ezek a zöldek láthatóan nem voltak képesek a földi élet védelmének egyetemes feladatait megjeleníteni – vélhetően nem is akarták. Céljaik legfeljebb véletlenül ütköztek a növekvő hatalmú, az állami kereteket messze túlnövő befolyású nagyvállalatok érdekeibe. Történhetett bármi, az aktuális profitérdekek és azokat kiszolgáló híripar az élhető jövő szempontját rendre félrelökték vagy éppen nevetségessé tették.

Ez a sok évtizedes gyakorlat 2019-ben új irányt vett, mintha mostanra sikerült volna megformálni azt a konstrukciót, amely a környezeti fenyegetettségre épülő gondolkodásból, politikai termékekből kiemelkedő profitot hozó árucikkeket csinált: kitört a klímahisztéria. Jobb későn, mint soha, és bármilyen visszatetszők az egyes elemei, ez sem nagy ár érte, ha az eredménye az, hogy túléli a maga generálta válságot az emberiség. De sikerében még nem lehetünk biztosak, mert ez a hisztéria erősebb, mint a felelősségérzet. Természetét jól mutatja a néhány éve kitört, ma is tartó autóipari háború, melyben a világgazdaság kivételes befolyású húzóágazatának érdekcsoportjai szálltak harcba. Az autóipar fejlesztései és csalásai szemléltethetik: az új technológiák lényege, hogy úgy változzék meg minden, hogy a lényeg, a növekedés változatlan maradjon. Vagyis összességében továbbra is növekedjék az anyag- és energia-

felhasználás, növekedjék a profit, miközben a széndioxid-kibocsátás csökken. Aztán kiderült, hogy a nitrogén-oxidokkal is baj van, de ez egy másik kérdés. Mindenesetre remek érvek születtek azoknak a járműveknek a lecseréltetéséhez, amelyeket röviddel korábban mint környezeti szempontból kifogástalan termékeket forgalmaztak. Műszaki szempontból ezek akár még évtizedekig üzemben maradhatnának, de lecserélésük új lendületet adhat a növekedésnek. Vagyis gyorsíthatja a Föld erőforrásainak fölélését. (Arról még nem esett szó, hogy voltaképpen mindennel baj van, de ez a komplex károkozás nem fordítható le a gazdaság nyelvére. Így pedig a legnagyobb, ma még rejtett fenyegetés a korlátlan mennyiségű, olcsó, „tiszta" energiatermelés technológiájának megteremtése, mint a növekedés új lendületét biztosító innováció lehet.)

Nehéz megszabadulni attól a gondolattól, hogy a hirtelen kirobbant klímahisztéria mögött a gazdasági és politikai haszonszerzés szándéka áll. Ennek átlátása, legalábbis a mai európai politikát tekintve nem túl nehéz feladat. A megannyi választás sújtotta Európában az elmúlt néhány év komoly változásokat hozott. A közbeszédben évtizedek óta abszolút hatalmat szerzett, fogyasztás és profitnövelés párti poszt-neoliberális eszmerendszer befolyása sokfelé megroppanni látszik. E térvesztés egyik oka az alkalmas hívószavak hiánya: ezt pótolja a zöldbeszéd áradása. Van mire építeni: az a gondolkodásmód, amit korábban a maga eszközeivel háttérbe szorított, de ami a háttérben folyamatosan erősödött. Működésbe lépett a régi elv: ha nem tudod megakadályozni, állj az élére. Így kerültek be a kiüresedett, megkopott, támogatóit vesztő politikai irány helyén kialakuló vákuumba az évek óta csendben erősödő környezettudatos gondolkodást aktuálpolitikai felbuzdulásban maguk alá szervező zöld pártok.

Hogy baj-e ez? Nem tudom, da az azért aggályos, hogy a pártpolitika dimenziójában olyan gondolatot sajátítanak ki, amely a konzervatív alapvetésekben évtizedek óta jelen volt, azok lényegéhez mindig hozzátartozott a nemzedékek szövetségének gondolata. Benne az is, hogy természeti környezetünket úgy kell használnunk, hogy az utódainkat is szolgálhassa. Ebben a közegben banalitásnak számított, hogy a Föld nem a tulajdonunk, csak kölcsön kaptuk, és úgy kell továbbadnunk, ahogy kaptuk. Amivel szemben a mai baloldali és neoliberális (vagy poszt-neoliberális?) világkép középpontjában az individuális ember, az egyén áll, a maga egyszeriségében, aki a jelenben él és akarja megvalósítani önmagát. Ennek jegyében ezidáig elutasított mindenféle gyanús kollektivitást (még ha az az utódok nemzedékét jelentette is), és le akarta szakítani minden napjának a maga gyümölcsét. Ez az antropológia a felelősségben az egyén kiteljesítésének akadályát látja.

2019-ben minden átmenet nélkül e téren olyan éles változás következett, melynek hirtelensége kétségessé teszi hitelességét. A jövő iránti felelősség változatos formában, a politikai programoktól a bulvársajtóig, a legtöbbet emlegetett fogalmak közé került, kellő érzelmi ráhatással. Éhen haló jegesmedve, lángoló erdők, műanyagmérgezésben elpusztult tengeri élőlények olykor horrorisztikus képei riadóztatják a médiafüggő közönséget, első számú közellenség lesz a műanyag szívószálakból, zacskókból, szállodai samponos flakonok-

ból. A fogyasztás katedrálisaiban rituálisan átkoznak ki korábban kultikusan tisztelt tárgyakat, eszközöket – miközben a fogyasztás isteneit ünneplik.

Ami kétségessé teszi, hogy valóban változik valami, hogy valóban új paradigma felé haladunk, hogy tényleg megjött az emberiség esze. Bár úgy volna, ahogyan láttatják velünk! De ne kergessünk illúziókat, a világ, sajnos, nem így működik. Jelszavakat könnyű lecserélni, a tartalmi változások odébb vannak. Tartok tőle, hogy az emberiséget fenyegető veszélyekkel való riogatás, a félelemkeltés közvetlen célja egyelőre a pártpolitikai haszonszerzés és egy új marketingstratégia elfogadtatása. A neo-zöld mozgalmak kampány-üzemmódba állítása nem is maradt hatástalan: a legtöbb választáson az újsütetű zöldpártok előre törtek, de egyikük sem vonta kétségbe a gazdasági növekedés gondolatának helyességét. Holott tudniuk kellene, hogy nincs, fogalmi képtelenség a fenntartható fejlődés. A fennmaradás kulcsa, hogy lehetséges-e „fenntartható visszafejlődés", vagyis az elért civilizációs szint megőrzése úgy, hogy az emberiség, minden eddigi gyakorlattal szakítva ezt a természeti erőforrások felhasználását csökkentve éri el.

Hogy miért tartom kétségesnek a meghirdetett jelszavak komolyságát? Mert komolytalan a használatuk. Nem a fiatalok jövőért érzett aggodalma jelenik meg abban, ahogyan azt a most egy bizonyára a maga törekvéseit komolyan gondoló diáklányból világsztárt gyártó híripar sugallja, akit az ENSZ konferenciáján is felléptettek. Ez inkább korunk hipokrízisét bizonyítja. Azt, hogy megfelelő hatalmi helyzetben, elegendő anyagi erővel bármiből bármit meg lehet csinálni. (Ahogyan valaha egy római császárnak módjában állt szenátorrá kineveztetni a lovát, ha úgy tetszett neki. Mielőtt bárki sikoltozni kezd, hogy korunk hamvasan ifjú hősét egy lóhoz hasonlítom, szeretném leszögezni: nem ezt teszem. Hanem egy tébolyult római császár és korunk cézárai közt látok hasonlóságot.) Ami történik: visszaélés a valóban eszmélkedő, kortól és nemtől, tanultságtól és személyes helyzetüktől függetlenül felelősségükre ébredő emberek jóakaratával. Gyalázatos dolog egy kora, adottságai, tudása okán csak médiumnak tekinthető fiatalt olyan helyzetbe hozni, ami most tetszhet neki, de szinte biztos, hogy hosszabb távon nem tudja feldolgozni mai szereplése hatásait: olyan valakivel védik a jövőt, akitől éppen ezzel veszik el. Teszik ezt azok az erők, amelyek nem kínáltak hasonló nyilvánosságot olyan nagyságoknak, akik hasonlíthatatlanul hitelesebben és felkészültebben hívták fel figyelmet közös felelősségünkre. Konrad Lorenz ugyanúgy kapott szót az ENSZ-ben, mint a Föld jövőjének megóvására enciklikát kibocsátó pápa.

A külsőleg és szellemileg egyaránt a gyermeki ártatlanság képzetét keltő tinisztár olyan médium, aki alkalmas a hirtelen járványosan terjedő aggodalom megjelenítésére. Az új mánia néhol már-már a tébollyal határos szintig jutott. A demográfiai válságával küzdő Németországban nyilvánosságot kap egy olyan politikus, aki jutalmat követel azoknak a nőknek, akik nem szülnek, mert a gyermek kivételesen nagy veszélyt jelent a környezetre. (A néhány évtizede még a népesedési robbanással küzdő Kínában is „engedélyeztek" a családoknak egy gyereket.) Hogy a hisztéria milyen szélsőséges jelenetekhez vezethet az Egyesült Államokban, mutatja egy politikai rendezvény epizódja, ahol egy

felszólaló azt javasolta, hogy a klímaválságot megoldaná, ha megennénk a kisgyerekeket. Az ötlet amúgy nem új, a világirodalom egyik legnagyobb és leggátlástalanabb szatirikusa, Swift annak idején az ír kérdés megoldásaként javasolta, természetesen azzal a céllal, hogy a leghevesebb elutasítást provokálja ki. A minapi felvetést azonban komolyan gondolta meghirdetője, igaz, aztán gyorsan kiderítették róla, hogy elmebeteg. De a német politikusasszony – legalábbis orvosi és jogi értelemben – nem az, miközben az életet az élet ellenében akarja megvédeni. Amit javasol, mégis maga a téboly: hiszen szerinte végső soron azok a felelősek a mai válságjelenségekért, akik még meg sem születtek. Ez a bűnük olyan súlyos, hogy halálbüntetéssel kell sújtani. Miért is ne? Még csak meg sem kell ölni senkit, elég a következő nemzedék élethez való jogát megvonni. Kérdés, hogy javaslatának területi érvényét meddig terjesztené? Beérné Németországgal? Vagy Európával? Vagy a világon mindenütt bevezetné, ez lenne a követendő példa? Hiszen igaz: ha nem születik többé egyetlen gyerek sem, akkor vélhetően megmarad a Föld. A természet idővel megoldja az üvegházhatású gázok problémáját, kialakítja a maga új egyensúly-rendszerét. De ha bolygónkon nem élnek többé emberek, akkor kiknek az érdekében kell megvédenünk a Földet?

MISKOLCZY AMBRUS

MAGYAROK ÉS RÓMÁNOK A SORS ÚTJAIN - A KÖZÖS TÖRTÉNELEMKÖNYV FELÉ?

Aligha kérdéses, hogy már ezer éve járunk együtt az úton.[1] A kérdés viszont az, hogy miként, és merre vezet ez az út? Nem kétséges, hogy aláaknázott terepen mozgunk, ahol minden szó érdeket és érzékenységet sért vagy sérthet. A kérdés pikantériáját jól érzékelteti a következő anekdota. Valamikor az 1930-as években kedves ófranciatanárunk, Győry János Párizsba utaztában az Orient Expresszen összeakadt egy hasonszőrű diákkal, jól elbeszélgettek, egész addig, amíg ki nem derült, hogy az útitársa román, mire egykori tanárunk kifakadt, hogy aztán elszégyellje magát: – Uram, akkor mi ellenségek vagyunk! – Nem, uram, mi szomszédok vagyunk! – hangzott a válasz. Ebben a szóváltásban ott rejlik az emberi történelem képlete. Van is valami keserű aktualitása annak, ahogy Rousseau óvott a kozmopolitától, mert ez azért szereti a tatárokat, hogy ne kelljen szeretnie a szomszédját. Történelmünk legokosabb csavargója – Rousseau – csak azt a helyzetet jelezte előre, amelyet Kertész Imre így jellemzett: „a civilizáció eléri az érettség bizonyos fokát, ahol már nemcsak hogy nem képes megvédeni önmagát, hanem látszólag érthetetlen módon a saját ellenségét imádja".[2] Valójában nagyon is érthető módon teszi, ha az öngyűlölet vezeti; akit pedig ez vezet, természetes, hogy utálja a vele egyívású szomszédot.

A magyar–román szomszédságot az együttélés többdimenziós jellege teszi különlegessé. A Dnyesztertől a Tiszáig vannak és voltak magyar szigetek, és egy nagyobb tömb a Székelyföld. Az együttélés sajátosságát társadalmi jellege adja. Éspedig az, hogy sok helyt az egymásba ékelődő együttélés rétegzett, mondhatni emeletes együttélés. Egészen 1918-ig Magyarországon a társadalom felsőbb rétegeit magyarok alkották, majd fordult a kocka. Az identitásképző nemzeti elbeszélések és mellébeszélések e körül forognak. A tét: az áldozat pozíciójának megszerzése. Az áldozatnak ugyanis igaza van, és előjogai. Tehát az „ábra" a következő: ha a magyar hódítók visszavetették az őslakos románokat a fejlődésben, ezeknek joguk van történelmi jóvátételre és hegemóniára, másik oldalról: ha a magyarok beengedték országukba a román bevándorlókat, ezek utódjai rút háládatlanságról tettek tanúságot...

A szomszédság próbája az, hogy közös múltunk megítélésében ki tudunk-e lépni ebből „a történész" játszmából. Az új útra lépést talán senki sem sürgeti olyan erkölcsi és szakmai hitellel, mint Lucian Boia. Viszont ezt az „illetékes" illetéktelenek nem is hagyják annyiban. Történelemhamisítónak és újabban

[1] „Együtt az úton magyarok és románok." A Charta XXI Egyesület konferenciáján (2018. III. 23.) elhangzott előadás teljes szövege.

[2] https://akibic.hu/2015/09/08/kertesz-magda-ma-is-aktualis-kertesz-imre-evekkel-ezelott-irt-szovege/ (2019-03-16)

még szekus ügynöknek is beállítják a megfelelő orgánumokban Boiát, és így az őt ért vádak jól érzékeltetik, hogy „senki sem próféta a saját hazájában". Ezért sem látható előre, hogy vajon az általa is sürgetett közös magyar–román tankönyv jámbor óhaj marad-e vagy sem? Az akadályokat néhány kényes kérdés és szitokszó rövid elemzése példázza.

A kérdések kérdése – Marc Bloch kifejezésével – a törzs idoluma: az eredet, az etnogenezis. Egyszerű történet: a 3–8. században latinul beszélő népesség a barbárok elől felment a hegyekbe, és párszáz év múlva lejött, mint román. De mely hegyekbe? A Balkán hegyeibe vagy a Kárpátokba? Más szóval a kérdés: a románok bevándoroltak-e mai hazájukba, vagy eleve itt alakult ki a román nép a dákok és a rómaiak héjanászának eredményeként? Súlyos tévedés az, hogy csupán román–magyar vitáról lenne szó. Magában a román történetírásban is egymást váltják az uralkodó nézetek. A 18. században a románok ősei tiszta rómaiak voltak, az 1860-as években megjelentek a dákok is, mint olyan alapréteg, amelybe aztán beoltódtak Traianus telepesei. A politikai legitimációt szolgáló spekulációk mellett aztán az 1900-as évektől megjelentek azok a merev dáko-román kontinuitás dogmáját megkérdőjelező tudományos nézetek, amelyek ma sem örvendenek különösebb népszerűségnek. Mint mondani szokták, meghaladta őket a tudomány fejlődése, a tudomány ugyan nem gondolkodik, sőt, adott esetben a tudósok helyett „gondolkodtak" a politikusok. 1951-ben azonban egy jó hangulatú budapesti magyar–román konferencián Tamás Lajos elmondhatta, hogy „ahány kutató, annyiféleképpen vélekedik a román nép és nyelv keletkezésének területéről". Boldog békeidőkben ez valóban így van, ha viszont fenik a kardot, akkor, ha valaki eltér a dogmától, hazaárulónak vagy háborús uszítónak minősítik az erre illetékes illetéktelenek.

Az eredetérzékenység nem román találmány. Nicolas Fréret 1714-ben a Bastille-ban kötött ki, mert tagadta a franciák trójai eredetét. Ma legfeljebb megbukik egy magyar gyerek Romániában, ha nem vallja a dáko-román dogmát. A múlt század harmincas éveiben Makkai László, aki irodalmi szinten írt románul, azért bukott meg az érettségin, mert a mókus románul nem jutott eszébe, aztán háborús bűnösként kérték ki, a dáko-román kontinuitást tagadó művei miatt is, miközben a román kommunista rendszer 1950 táján maga is megtagadta a római kultuszt, és a keleti barbárokat olyan felszabadítóként jelenítette meg, akik szabadságot hoztak a római elnyomás alatt szenvedő népnek. 1956 után aztán bekövetkezett a nacionálkommunista fordulat. A fő veszélyt Moszkva jelentette, éspedig egyrészt azzal, hogy Romániában is erőszakolta a desztalinizációt, ami elitváltással járt volna, másrészt azzal, hogy Románia úgynevezett gazdasági egységét megbontotta volna, és az ország egyes részeinek gazdasági kapcsolatait a szomszédos államok gazdaságával erősítette volna. A román kommunisták, akik addig a táboron belül a nemzetellenesebbek voltak, elővették a nacionalista kártyát. A Párt Romániából csinált egy szovjetellenes, szovjetekénél is totalitáriusabb államot. A perverz internacionalizmust perverz nacionalizmussal váltották fel. Sokáig ez a külön út megfelelő társadalmi támogatottságot biztosított a rendszer számára. De a nagy fordulatnak nemcsak a jövő, hanem a múlt is megitta a levét.

A szovjet fenyegetettség hatására a Párt a múltat át- vagy inkább visszaírta. 1958-ban egy titkos vitán a történészek eldöntötték, hogy a román nép bölcsője újra elsősorban Erdély. Az a neves nyelvész, Emil Petrovici, aki a románok bevándorlását bizonygatta, és magát honfoglaló pásztorok utódjának vallotta, miután nem kapott útlevelet, gyorsan megtért az újrarajzolt fővonalhoz: a dáko-román tősgyökeresség dogmájához. Ceaușescu ugyan kivégzésekor az Internacionálét énekelte, de ebben a dogmában élt. Olyan szemlélet hordozója volt, amely szerint, ha nem jönnek a hódító barbár magyarok, hatalmas román homogén nemzeti állam alakult volna ki, és akkor mennyivel jobban állna minden. Ha akarjuk, ha nem, a jelenből indulunk ki a múlt megidézésekor. Vagy a múlt kísért? A mai negyedikeseknek szóló román tankönyvben mintha a meggyilkolt diktátor szelleme szólalna meg: „A románok, akik Erdély legrégebbi lakói, a magyar hódítás után is a legnépesebb lakosságot képviselték, de földjeiket elkobozták. A térség erőforrásainak hasznosítása érdekében magyar lakosságot hoztak. Ez nem volt elégséges, ezért az új urak behívták a székelyeket és a szászokat."[3] Ez kvázi faji uszítás!

Boia viszont egy jobb Európa vízióját szemmel tartva idézi meg a múltat, olyan Európát képzelve el, amelyben nincsenek uralkodó nemzetek, minden nemzet a maga módján kisebbség, és – kimondva, kimondatlanul – az európai közösség tudata maga alá rendeli, nagyobb egészbe integrálja a nemzeti tudatokat. Szerinte Erdély magyar és román története kiegészíti egymást. Ez azt is jelentheti, hogy magyar és román történészeknek együtt kellene vitás kérdések elemzésében fáradoznia, és erre van is esély. De egyelőre csak a céhen belül – a céhen kívül csak akkor, ha az eredetkérdés megszabadul a legitimációs töltetétől. Persze nem könnyű. Jellemző, hogy Radu Popa, kiváló régész az egyik 1991-es magyar–román történésztalálkozón nyíltan megmondta, hogy közelebb áll Makkai Lászlónak az *Erdély történetében* kifejtett álláspontjához, mint Ștefan Pascu nézeteihez, de hogy milyen közel és miben, azt már nem részletezte, a sok személyes sérelem miatt is feszültséggel teljes légkörben nem is kérdezett rá senki. Célszerűbb volt a dolgot egy tréfával elütni, és így gyorsan fel is idézte valaki, hogy az *Erdély története* hivatalos román – belső használatra készült – „fordításában" a vizigótokat tükörfordítással adták vissza – goți de apă –, ami magyarul úgy hangzana, hogy vizes gótok.

Megszabadulhat-e az eredettörténet legitimációs töltetétől akkor, amikor az identitásképzésben játszott szerepe marad? A történész életformája a kétely és az örök kutatás, az embernek pedig bizonyosságra van szüksége. Igaz, ezeket olykor gyakran cserélgeti, a történész is, mert ő is ember, és szitkozódik, ha kell, ha nem.

[3] http://itthon.transindex.ro/?cikk=27548&Megneztuk_hogy_mit_tanulnak_tortenelem_oran_a_diakok_a_magyarokrol

A szitokszavak viszont ellenállnak az időnek. Legismertebb szitokszavunk a *büdös oláh*. A büdös jelző onnan eredt, hogy a román pásztorok a kullancsok és egyéb rovarok ellen faggyúval kenték be magukat, így megúszták, hogy orvoskézre kerüljenek. Az oláh népnév egyszerűen azért lett pejoratív, mert a románok zöme paraszti szolgasorba került, és a nemesi fölénytudat másik arca a paraszt, a szolga alacsonyabb rendűnek tartása. De ez történt Havaselvén a római múltból hozott népnévvel, a *rumân* ugyanis maga is hasonló jelentésváltozáson ment keresztül. Előfordult, hogy ha egy bojárt *rumân* szóval illettek, éppen olyan sértés számba ment, mint ha egy erdélyi román oláhnak neveztek. Ebből – a *rumân* szó jelentésváltozásából – kiindulva a román történészek azon vitatkoznak, hogy a középkor hajnalán ki vetette maga alá a románokat, a szlávok vagy a kunok? Makkai László szerint a románok a szlávokat, és miután a román törzsfőnökök, a *judec*ek a szláv kenézek helyébe léptek, átvették a hatalmat és a szláv elitek – a kenéz – megnevezését is. De ha egy történész már letette a garast a maga tézise mellett, nem tágít. Így Neagu Djuvara, a kun tézis feleleventője sem, és még sértegeti azt, aki nem hisz neki: „A román nem képes elfogadni, hogy államalapítója nem Traianus és Decebál korcsa. Ostobaság!"[4]

A sértegetés technikája, a sértés és annak megtorlása koronként változik, és jellege attól is függ, hogy milyen társadalmi közegben kerül rá sor.

Néhány példa mindennél többet mond. Mit tett Hunyadi János? Közölte az őt alacsony – oláh kisnemesi – származása miatt lenéző Cillei Ulrik német választófejedelemmel, aki ma egyébként Szlovénia egyik alapító egyénisége, hogy saját virtusával lett az, aki, és ezért nem száll le előtte elsőként a lóról. László fia megölte Ulrikot. Mátyás fia, akit a német-római császárhoz húzó magyar nagybirtokosok oláh királyocskaként gúnyoltak, második Attilaként ünnepeltette magát, és a török császárral való rokonságot vallotta, hol azért, hogy békét kössön vele, hol azért, hogy hatékonyabban léphessen fel ellene. Udvari történésze pedig Jupiterig ívelő római eredetét mutatta fel, amit a német-római császárral szemben fegyverként forgathatott. Az eredet mindenütt Európában a jó és tiszta vér képzetéhez kapcsolódott, de a mitikus ősökkel való önazonosító vallomás elég volt ahhoz, hogy létrejöjjön a fiktív, ám valóságosnak hitt vérközösség. Mátyásnak még meg sem kellett szólalni, máris „szkíta Mars"-ként köszöntötték. A délszláv Janus Pannonius és Zrínyi Miklós hunnak vallotta magát. Az eredettudat rendi tudat. Harcos kollektívum – mint a nemesi rend – harcos kollektív ősöket vall magának, a saját világ fölé magasodó egyén pedig kiváló egyéni ősöket; pontosabban firkászokra bízza, mint Mátyás király Bonfinire, hogy tegyenek ki magukért az őskutatásban. A közös eredetkultusz biztosítja a csoportkohéziót. Témánk szempontjából Oláh Miklós, esztergomi érsek és Erasmus levelezőtársa magatartása a legtanulságosabb. Őt egykori pártfogója, Forgách Miklós – hosszan és kiadósan – oláh parvenünek szidalmazta, miután a pártfogolt messze föléje kerekedett, és az ilyesmit általában nem szokták megbocsátani. Oláh Miklós, akinek apja Havaselvéről jött

[4] Cristiana Visan, Gabriela Lupu: *Revolutia lui Djuvara cucereste elita istoricilor*. https://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1060533-revolutia-lui-djuvara-cucereste-elita-istoricilor.htm#self (2019-02-13)

át Erdélybe a hazai káosz miatt, viszont Hunyadi-rokonnak hazudta magát, és nemesi diplomájában római származását ecseteltette, közben a még apját is megsebesítő székelyekben mutatta fel azt a hun virtust éltető példát, amely a térséget megmenthetné az oszmánoktól. Emellett úgy állította be a két dunai román fejedelemséget mint Magyarország részeit. Így akár a román nemzeti egységet a magyar Szent Korona égisze alatt megvalósítani akaró törekvések szellemi szülőatyja is lehetne.

Csakhogy a középkorban senki sem akart akkor nemzeti egységet. Minden ország a maga egységét akarta biztosítani, természetesen, ha lehetett, területszerzéssel kiegészítve. A magyar–román viszonyt éppen a geopolitikai helyzet bonyolítja. A hódító magyar királyok szupranacionális nagyvállalkozók, akiknek a pápa meghosszabbított karjaként kellett terjeszteniük a katolikus hitet. A román vajdaságok uralkodói, hogy elkerüljék a vazallusi viszonyt, az ortodox Bizáncnál találtak legitimitást. A keleti és nyugati kereszténység változó konfliktusai és együttműködése határozta meg a románok és a magyarok életét. Az együttélés mozzanataiból lehet válogatni: horrort és idillt konstruálni. Nicolae Bălcescu, aki a havaselvi és az összromán nemzeti törekvések emblematikus alakja lett, mindkettőt megtette. Amikor az 1850-es években a magyarokkal konföderációról tárgyalt, az erdélyi rendi alkotmányt a románokat meggyalázó összeesküvésnek minősítette. Aztán a román nemzeti mitológiában országegyesítő Mihály vajdáról szóló nagy művében már az ellenkezőjét írta meg: „A politikus megcsodálja majd ama nemzetek és vallások sokféleségét, amelyek a világ minden sarkából sereglettek e tájra, ahová mintha maga az Isten hívta volna őket, ily bőséges asztalt terítvén nekik, úgyszintén megcsodálhatja nagyszerű demokratikus intézményeit, amelyeket a hegyek koszorúja megoltalmazott, midőn a zsarnoki kény elsöpörte mindegyiket egész Európában."

A kulturális és intézményes transzfer érdekesebb, mint a mártirológia. Az előző maga a „lét", ez utóbbi „a tudat", pontosabban az, amit köztudatnak nevezünk: különböző szenvedélyek, igaz és hamis képzetek egyvelege. De lépjünk vissza a 16. és 17. század fordulójának korába, Mihály vajda idejébe. Ekkor az erdélyi magyar rendiség egyes elemeit a két szomszédos román vajdaság bojársága tudatosan próbálta átplántálni saját uralkodóik önkényuralmának korlátozása érdekében. Aztán a reformáció anyanyelvűséget felkaroló térítő tevékenysége a görögkeleti ortodoxia megújulását váltotta ki. A 18. század elején a görögkatolikus egyház felállítása – a Habsburg ellenreformáció eredményeképpen – pedig Erdélyben és Magyarországon a román elitek számára ablakot nyitott Nyugatra. Ez ma román közhely. 1989 előtt eretnekség számba ment, hiszen 1948-ban a görögkatolikus egyházat felszámolták, és újraegyesítették az ortodox egyházzal, a görögkatolikus főpapok zöme viszont inkább a börtönt választotta, és mondhatnánk, identitáspolitikai döntés alapján tette ezt.

A görögkatolikus egyház a modern román nacionalizmus bölcsője lett. Ideológusai reformáció- és ezáltal sok vonatkozásban magyarellenes múltképet alakítottak ki. A nacionalizmus szó nem szitokszó, a modern nemzet színrelépését jelenti. A horizontális nemesi nemzetre jellemző szolidaritást felváltja

a vertikális szolidaritás, ez már az ország lakosságának egészére vagy a nyelvi közösségére kiterjed. Az eredetkultusz továbbra is közösségképző mozzanat. Az etnicitást érintő szitokszó immár nem egyéni, hanem kollektív reakciót vált ki a sértett részéről. A 15–17. századi sértett román nemes elfogadta, hogy a vele egy nyelven beszélők elkorcsosult rómaiak. Miként a magyar nemes a magyar jobbágyot katonáskodási kötelezettségeit nem teljesítő, és ezért a kötelességmulasztás miatt deklasszált fajzatnak tekintette. A 18–21. századi román értelmiségi viszont, ha elhangzott az oláh mint szitokszó, népi-nemzeti közössége sérelmeként vette magára. Az egyéni reakció immár az öngyűlölet vagy önmegvetés lehet. Az a C. Daicoviciu, aki a dák várakat kiásatta, és az 1958-as fordulat egyik kivitelezője volt, amikor már úgy látta, hogy az őshonosság kultusza a kelleténél jobban elfajult, és ezt nem is tagadta, egyik este a kolozsvári főtéren áthaladó magyar kollégának – kissé ittasan – csak annyit mondott: „büdös oláh", mire kollégánk lába a földbe gyökerezett, majd elmenekült. Anekdotikus mozzanat, de egy nagy tudós tragédiáját is tükrözi, aki Budapesten még viccelt az eredetkultuszon, otthon viszont a '70-es évek elején már aberráltnak tartotta a primitív – a tudományos életet is eltorzító – propagandát.

A kollektív ostobaság megnyilvánulása annak minapi felvetése, hogy törvény erejével kell büntetni az oláh szó használatát. Ilyen alapon be lehet tiltani Tinódi Lantos Sebestyén *Erdélyi Históriá*ját, mert abban a lugosi „vitéz oláhok" is hadba szálltak a török ellen. Viszont tény, hogy az oláh szó jelentésének megváltozása miatt 1848-ban a kolozsvári diéta az oláh szó használatát betiltotta, és helyette a románt írta elő. Az oláh szó pejoratív jelentése maradt, a helyzet romlott. Tisza István egy nagykovácsi esküvői lakoma alkalmával keserűen fakadt ki: „A magyarság sohasem vétkezett annyit, mint a román nemzetiségi kérdésben. Ebben fájdalom, Erdély járt elől. Ott még mindig ragaszkodnak ahhoz, hogy oláhoknak nevezzék őket, pedig jól tudják, hogy ez minden románnak fáj. [...] Erdélyben nem lesz addig tűrhető viszony magyar és román között, amíg a vezető családok tagjai kölcsönös megbecsülés alapján belső barátságot nem kötnek. Társadalmi közeledésre van szükség, ha egyáltalában az erdélyi magyarságot meg akarjuk tartani."

Erre persze el lehetett mondani, hogy a románok sem mentek a szomszédba egy kis sértésért. Példa erre a *bozgor* szavunk, amely egyesek szerint a baskírból származik,[5] mások szerint a szláv *bez gorod* = várostalan lenne a szó eredete, valójában a mi egyik kedvenc szólásunkból, a *„bozmeg"* és a csúfolódó *„ungurbungur"* (fordíthanánk: magyar-bagyar) összevonásából (boz+gor<gur) született, ha igaz.[6] A szó ma hazátlant jelent. Az a mondás, hogy a magyarok ázsiai hazátlanok, akik menjenek vissza Ázsiába, a 18. század végi nemzeti jogvitákból szállt le itt-ott a falvak világába, és lett belőle közkincs.

A sértegetés magasabb szintjét viszont a nemzeti mozgalmak tömegmozgalommá válásával kibontakozó propaganda képviseli. A feudális-nemesi vi-

[5] http://www.ziaristionline.ro/2014/09/16/bozgor-un-vechi-nume-etnic-adus-de-pe-volga-originea-ungurilor-studiu/

[6] Szilágyi N. Sándor: *Bozgor*. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf457.pdf (2019-03-24)

lágban az elitek a maguk önképében kívülről jött hódítók. A polgári világban már lehetőleg őshonosok, vagy hamarább jöttek, mint a másik fél. Például a románok római hódítókként megelőzték a magyarokat, a szászokat sokáig nem tudták, mert ők a 17. században már a dákoktól való származást is vallották. A nemzeti törekvések legitimációjában megjelent az etnikai számháború, a társadalmi és a faji fölényre való hivatkozás. Magyar–román viszonylatban ez úgy nézett ki, hogy a 19. század derekán a román nemzeti propaganda 9–10 millió románról beszélt és 2–3 millió magyarról, a magyar nemességet pedig egyszerűen korcsnak, románokat is elkorcsosító korcsnak minősítették. A magyar fél ezzel szemben 5–6 millió magyarral számolt, és a nem magyar lakosság zömének is politikai lojalitását hangoztatta. Az 1848–49-es erdélyi magyar–román polgárháború méltán nevezhető a két nemzet vér- vagy tűzkeresztségének. A véres számháború ma is tart.

A erdélyi románok 1849–50-ben az uralkodóhoz intézett beadványaikban „a magyar terrorizmus" áldozataként 40 000 főt panaszoltak föl, hogy kárpótlásban részesüljenek és törekvéseik hitelét is kiemeljék, miközben – körültekintő hivatalos vizsgálat szerint – 5400 román vesztette életét, és mintegy 18 ezerre becsülhető az egész erdélyi rendkívüli emberveszteség. Az egyik román kortárs – Iosif Sterca Şuluţiu – aztán az 1890-es években a 40 000 román áldozat mellett 100 000 magyarról írt. A magyarok irodalmi szintre is emelték azokat a tömeggyilkosságokat, amelyeket a románok az egyéni kivégzésekre való válaszként mentegettek, ha éppen nem hasonlóval fenyegetőztek. Mindez jelzi, hogy a fizikai pusztulásnál és pusztításnál jóval súlyosabb következményekkel jártak a lelki károsodások.

Szenvedély és érdek viszonya – jobb szó híján – dialektikus. Az 1990-es években okos vagy oktalan politikai számításból Kolozsváron, a hajdani Biasini szálloda bejáratánál olyan angol és román nyelvű réztáblát helyeztek el, mely azt hirdeti, hogy a magyar arisztokrácia 40 000 románt gyilkolt le. Ez a tábla a román történetírás szégyene. Célja egyértelmű: a magyarellenes szimbolikus terror gyakorlása. A bejárat másik oldalán ugyanis egy másik emléktábla jelzi, hogy 1849-ben itt szállt meg Petőfi Sándor, és a kolozsvári magyarok a március 15-i forradalmat itt ünnepelték. A tragédiákból így lett komédia. Mert ki tagadná, hogy a Népek tavasza tragédiához vezetett. „A románok és magyarok 1848-ban, egymás ellen harcolva, egyazon téves elvből indultak ki, és egyazon szolgaságba estek" – írta 1851 táján Nicolae Bălcescu. Ő, aki hol Ausztria keretében, hol Magyarországgal kialakítandó konföderáció keretében szerette volna a román nemzeti célokat megvalósítani. Amikor 1849 júliusában sikerült Kossuthot rávenni, hogy olyan szerződést írjanak alá, amely Magyarország területi integritását és azon belül a román nemzeti fejlődést egyszerre biztosította, ez volt az első államirat, amelyben a Románia szó szerepelt. És miután ugyanez a Bălcescu 1850-ben etnikai határok megvonásával tervezett dunai konföderációt, nem sokkal – Mihály vitéz vajda sorsát bemutató könyvében – elfogadta Erdély önállóságát: „Az erdélyi románok nem értették meg [...] 1848-ban [...] nem gondolták meg, hogy nem is igazságos, nem is hasznos, nem is lehetséges megtisztítani Erdélyországot az összes idegenektől, akik csaknem egyharmadát teszik ki lakosságának; elfelejtet-

ték, hogy a tartós birtoklás alapvető és kétségbevonhatatlan jogokat teremt; hogy egy nemzetiséget – legyen az bármilyen kicsiny – tiszteletben kell tartani, mert szent joga adatott élni azon a földön, amelyet lakik, minthogy a föld az emberé, és nem az ember a földé. Az Erdélyben megoldandó kérdés az volt és ma is az, hogy nem azt kell tenni, amit a románok, magyarok, szászok és székelyek külön-külön akarnak: egyikük maradjon az országban, a többi népeket pedig elűzzék, hanem ki kell kiáltani a közszabadságot, vagyis az egyenlőséget az egyének és a nemzetiségek számára, és ezáltal keresni az egyetértést, szövetségi államot hozván létre. Kétségtelen, hogy az erdélyi románok száma minden esetben természetes és jogos túlsúlyt biztosít számukra az ország ügyeiben, s Erdélyt valamennyire román országgá változtatja." Az erdélyi autonómia – a román számbeli túlsúlyából következő hegemóniával – egészen a századfordulóig román politikai program maradt, közben sokat példálóztak Svájccal. A századforduló valamennyi Habsburg monarchiabeli román- vagy többségében lakta terület autonóm egységgé való kialakítása lett a távolabbi cél. Ennek valóságfedezete abban rejlett, hogy a trónörökös, Ferenc Ferdinánd a dualizmus felszámolására készült, és vérmesebb elmék azzal a gondolattal is eljátszottak, hogy a két dunai román fejedelemség egyesüléséből kialakított Romániát is be lehet vonni a Habsburg Birodalomba.

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés nyomán született dualista rendszer nem egy román tankönyvben magyar megszállásként szerepel, Magyarország bekebelezte a harmadik román országot. Valóban, ekkor a régió románságának számaránya majdnem elérte a 60 százalékot, de abban a világban, amelyben a vagyoni koncentráció alkotta a hatalom alapját, a román nemzeti mozgalom nem rendelkezett olyan társadalmi bázissal, és az abból következő hatalmi súllyal, hogy meg tudja őrizni Erdély különállását a Monarchián belül. A magyar nemzeti mozgalom vezetői nem csupán az erdélyi magyarság megtartása érdekében nem mondtak le Erdély és Magyarország egyesítéséről, hanem azért sem, hogy a Monarchián belül jobb hatalmi pozíciót biztosítsanak maguknak és országuknak. Időközben ugyanis feltárult az, hogy mire ment ki az erdélyi játszma. A bécsi kormányzat 1863-ban összehívatta az uralkodóval az erdélyi diétát, és olyan választási szabályzatot adott ki, amely lehetővé tette a román többséget. Ennek küldöttei el is mentek a bécsi birodalmi összparlamentbe, ahol látniuk kellett, hogy csak az adó megszavazása miatt volt rájuk szükség, és főleg azért, mert Bécsben azt hitték, Erdély példáját követi a magyar- és horvátországi ellenzék. Megalázó helyzet, de egyben emelte a románok öntudatát az, hogy otthon törvényekbe tudták foglalni az önálló román nemzet létét és a román nyelv használatát. Ezzel szemben a dualista nemzetiségi törvény csak egy politikai nemzetet ismert el, és a nyelvhasználatot is korlátozta. Másik oldalról nézve, a korabeli Európának nincs ilyen nagylelkű kisebbségi jogokat biztosító törvénye. De ezt úgy is lehetett értelmezni, hogy szó sincs nagylelkűségről, hiszen a nem magyar népeket történeti és természeti jogon nemzeti egyenjogúság illeti, és ezért a magyar nemzeti fölényt biztosító állam helyett poliglott állam lett volna a megoldás. A Habsburg Monarchiában a modern dualizmus így a román történelem szenvedéstörténeti fejezete. Miközben a sajtó megaláztatásról és elnyomásról (is) szólt, a román polgárosodás kiteljesedett. Romániától eltérően erősnek mondható kö-

zéprétegek alakultak ki, és a politika mesterségében magát jól kiismerő elit. A román polgárok a bocskort elnyomatásuk szimbólumaként mutatták fel, miközben olyan úri viseletben jártak, mint a magyar vagy osztrák társaik. Egyház, bank, iskola alkotta a román politika bázisát. A magyar állammal való román szembenállást két úton-módon próbálta a magyar politika feloldani. Tisza István olyan paktummal, amely választókerületek átengedésével több tucat román politikust juttatott volna parlamenti képviselőséghez, és az 1868-as nemzetiségi törvény javarészének életbe léptetésével. A másik út valamiféle demokratikus forradalom lett volna, amelyet Ady Endre, Jászi Oszkár és Bartók Béla neve fémjelez. Az első világháború mindkét megoldást maga alá temette.

1918-ban a magyar pacifista forradalom ugyan programként hirdette meg az ország kantonizálását, de a svájci megoldást a győztes oldalra került románok úgy vetették el, ahogy korábban az ő részben hasonló javaslataikat a magyar fél. A Svájccal való román és magyar példálózás szép és felemelő antológiáját lehetne összeállítani, de a sors iróniája, hogy az eddig a sértett és gyengébb fél szellemi sportjának is tűnhet. A keleti Svájchoz hiányzott a közös szabadságharcok történeti emlékezete, továbbá az együttélés többdimenziós – rétegzett – jellege sem kedvezett a kantonok kialakításának. A politika farkastörvényei minden finom megoldásra tett javaslatot az íróasztalfiókba zártak. A nemzetközi erőviszonyok úgy alakultak, hogy az erdélyi román politikusok már csak Nagy-Románia keretében kereshették az érdekérvényesítést. Annak megelőzésére, hogy az új országhatárokat népszavazással döntsék el, ahogy ezt elvben az új megváltóként hírlelt Wilson elnök pontjai megkövetelték volna, román nemzeti gyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra, ahol a magyarok és szászok gondos távoltartásával kimondták az egyesülést, és felmondták azokat a szép ígéreteket, amelyeket nem tartottak be, még akkor sem, ha ott, abban a pillanatban komolyan gondolták. A magyar kommün csak rontott a helyzeten. Az ezt követő magyar javaslat, hogy a román uralkodó üljön a magyar trónra is, és hozzanak létre egy közös magyar–román királyságot, legfeljebb sajtószenzációnak volt jó.

Erdélynek azonban megvan a maga kultúrmorfológiai sajátossága. Ezt éppen a múltjából hozta magával. Többek között a rendiségből és a polgárosodásból. A rendiségben élő nemesi és polgári jogok és szabadságok ugyanis az egyéni emberi jogok prototípusaként érvényesültek. Az európai demokratizálódás ugyanis jogkiterjesztés, természetesen konfliktusok árán. A közép-európai polgárosodás eredményeként pedig Erdélyben viszonylag erős és öntudatos román városi és paraszti középosztályok alakultak ki, itt a társadalmi rétegződés arányosabb és folyamatosabb volt, míg a Kárpátokon túl jóval erősebb a társadalmi polarizáció, kiáltóbb a luxus és a nyomor ellentéte. A politikai hatalmi technika szintjén ez a centralizáló a kemény kéz iránti igényt erősítette.

I. C. C. Brătianu – akit Nagy-Románia „megalapítójának" is lehet tekinteni – tudta, hogy az erdélyi testvérekkel is baj lesz, és mondta is, hogy „akarom Erdélyt, erdélyiek nélkül". És valóban, a királyi hatalmat manipuláló – keményen centralizáló – liberális párturalommal szemben a képviseleti demokrácia alternatíváját az erdélyi Iuliu Maniu képviselte. Őróla leírhatta Bárdossy

László, magyar nagykövet – aki el-elcsevegett Titulescuval, a nagy européerrel – nem tagadta, hogy Maniu „azoknak a román politikusoknak a sorában, akikkel eddig találkoztam, nézetem szerint az *egyetlen* államférfi. Nem színészkedik, nem blöfföl, amit mond, őszinteséget revelál, és nagyobb perspektívára vall."[7] A bukaresti szerb nagykövet pedig így láthatta: „Maniu ragaszkodik a parlamenthez régi hazája hagyományának megfelelően, ahol a parlamentet Magyarország dicsőségének tartották, mivel ez volt Európa legrégibb ilyen intézménye (mert ezer éve alapították)."[8] A Maniu vezette Nemzeti Parasztpártot nyugati szemmel az angol Munkáspárthoz lehetett hasonlítani.[9] De akkor is, ma is sokan egzotikus jelenségnek tekintették és tekintik azt, aki a balkáni viszonyokban nem ismerte ki magát. Mártírként is fel lehet őt mutatni, Krisztus sebeit idéző Maniu-szobrot állítottak a királyi palota elé. Övé lehet a múlt dicsősége, de a két világháború közötti polgári világból egyvalaki jöhetett át államférfiként: Petru Groza, akinek a kommunisták piszkos munkájához kellett asszisztálnia, miközben embereket hozott ki a börtönből, határokon innen és túl, a magyarokkal pedig eddig egyetlen román politikus sem bánt olyan tisztességesen, mint ő. De hát fordult a kocka, a nevét őrző köztereket Budapesten és Bukarestben át kellett keresztelni. Igaz, fel lehetne fedezni, mert 1940 augusztusának elején még Maniut is be akarta ugratni abba, hogy kiáltsák ki Erdély függetlenségét. De ennek a szándéknak a tisztaságát az utókor szemében megkérdőjelezi az, hogy mindezt szovjet hátszéllel tették volna.

Hogyan lesz ebből a történelemből közös tankönyv? Egyelőre sehogy. És ennek sok oka van. A tankönyv nehéz mesterség. Ellenáll a tudománynak. Hiszen a tudományt a problémák átgondolása jellemzi, és az, hogy hamarább kimerülünk a problémákban, mintsem azokat kimerítjük. A tankönyv nem ismeri a valószínűségeket és a vélemények pluralizmusát. A tankönyv hőstörténet. Legfeljebb zavaros, mert romlik a stílus. És 1989 után Romániában már kétszer is rosszul sült el a kísérletezés. Egyszer, amikor az egykori legionárius, ám kitűnő történész P. P. Panaitescu 1943-as tankönyvét vezették be újra, a tanárok nem ismerték fel, hogy román történelem az, amit kaptak, és nyelvi nehézségeik is támadtak. Egyszerűen szólva, nem volt eléggé nacionalista. Aztán az ezredfordulón az újabb kísérleti tankönyvben túl sok volt a magyar, ráadásul még Wesselényi és Kossuth arcképét is betették. Ezzel a tankönyvvel alaposan meglékelték a szenvedéstörténeti modellt. Igaz, ez a modell már imbolyogva utazik az idő vizein. Számos olyan új román könyv látott napvilágot, amelyek a két világháború közötti pluralizmusból is éltetnek valamit, és megfelelnek a bolzanói és oslói ajánlások szellemének, nem is beszélve a legfontosabbról, szakmánk deontológiájáról.

De egy közös tankönyvhöz több kell. Minden hiteles történetnek, amit eddig írtak, van transzcendens távlata, szublimálnia kell(ene) a gonosz ösztönö-

[7] MNL, K 63, Külügyminisztérium, Politikai osztály, 245. cs. 1935:27/7. 61. (márc. 10.)
[8] Jovan Dučić: *Rapoarte diplomatice din București (1937–1939).* București, 1998. 34.
[9] Joseph S. Rouček: *Contemporary Roumania and her Problems.* [1932] New York, 1971. 95.

ket. A jó történetírás terméke „igaz regény" – írta Paul Veyne 1970-ben. Előtte pedig 1946-ban Hajnal István fejtegette, hogy „a történet legyen igaz mese", olyan, amely a szabadságra törő embert állítja központba. Aztán őt állították ki az egyetemről, és megindult a forradalmat érlelő tömeges szabadságfosztás.

1956 nyarán az 500 éves Hunyadi-évforduló alkalmával egy magyar és román kormányküldöttség ment koszorúzni Gyulafehérvárra, Hunyadi János szarkofágjához, s amikor a delegátusok be akartak hatolni a Szent Mihály-székesegyházba, a templom kapuja váratlanul feltárult, és Márton Áron teljes püspöki díszben köszöntötte a látványtól és a gesztustól meglepett, és némileg megrázott delegációt, melyet így figyelmeztetett: „Személyével kapcsolatban a történetírók bizonyos kérdéseket vitatnak, de nem vitás, hogy az eszméket, melyeknek Hunyadi János kivételes hőse és képviselője volt, mind a két nemzet magáénak vallotta."

Arról, hogy a nagy püspök mit értett ezen eszmék alatt, és mit értünk mi, hosszan vitatkozhatunk, sőt, kell is vitatkozni. De az nem kétséges, hogy civilizációnk zsidó-keresztény alapokra épült, amelyek alapvető elemeit a szekularizáció is élteti. A szavak jelentése a szókörnyezettől függ. Az '50-es évek uralkodó közbeszédét a nép kultusza uralta, ez felelt meg a totalitarizmus természetének, a népi demokráciának nevezett kollektivizmusnak. Ezzel szemben a nemzet az egyén és közösség szabadságát és önrendelkezését kifejezésre juttató demokrácia igényét fejezte ki. A közös tankönyv tétje az, hogy meg tudjuk-e úgy jeleníteni a magyar és román nemzeti történet egybefonódását, hogy abban románok és magyarok önmagukra ismerjenek. Egyelőre csak a Ceaușescu-kori viccben ismerünk önmagunkra: Ion egyik este átmegy Jánoshoz, és közli: azért jött, hogy megölje, mert a magyarok megölték Mihai Viteazult. Mire János azzal védekezett, hogy az már rég volt. A válasz: Igaz, de én csak most tudtam meg.

Az érem másik oldalára Horatius szatírája világít rá: *De te fabula narratur!* Az külön vita tárgya, hogy miként és milyen szellemi vagy szellemtelen tereken. Mikor tudjuk meg, hogy összeülhetünk-e közös tankönyvet írni a siker reményében? Mert mi tagadás, magunktól aligha vállalkozunk ilyesmire. Gondoljunk arra, hogy a példaként emlegetett közös francia–német tankönyvet politikailag gondosan előkészítették, és még üzleti számítást is végeztek arra nézvést, hogy kiadás esetén mekkora példányszámnál lehet anyagilag rentábilis. Ez még 2006-ban történt, azóta egyre inkább elsötétül a láthatár. A politikai korrektségen kívül és belül élünk, érte és ellene – ki-ki a maga mértéke szerint. A koherens nemzeti történet nemzeti regénynek minősül, dekódolva: elavult vacaknak. Útjaink Párizsba vezetnek. A historiográfia erőteret a nemzeti és a nemzetfölötti elkötelezettség polarizálja. Egyik oldalon Éric Zemmour ezer évet átfogó sorstörténeti esszéje, *A francia végzet*,[10] a másikon *Franciaország világtörténete*,[11] monumentális ötoldalas esszék halmaza, melyben mindegyik többé-kevésbé jellegtelen irómány egy-egy év nagy, vagy annak tartott eseményét tárgyalja. És az idők változását mi sem jelzi jobban, mint hogy a náci kollaboráns és kommunista

[10] Éric Zemmour: *Le destin français*. Paris, 2018.
[11] *Histoire mondiale de la France*. Paris, 2017.

szimpatizáns Simone de Beauvoir önálló fejezetet kap, míg ebben Albert Camus egy dehonesztáló félmondatot. Az a Camus, akit a legtöbb idegen nyelvre lefordítottak, és akiről 1952-ben Hannah Arendt azt írta egyik magánlevelében, hogy „kétségtelen, ma a legjobb ember Franciaországban. Fej- és vállhosszal nagyobb a többi értelmiséginél."[12] És talán a legkellemetlenebb, amikor klasszikus érvénynyel olyasmit írt, hogy „a reflexiót felváltotta a reflex",[13] vagy mint 1949-ben vélte: „a mai orosz, amerikai és olykor az európai vezetők háborús bűnösök – a nürnbergi törvényszék meghatározásának megfelelően."[14]

Mit tehet ilyen világban a történész? Idézheti az idealista zeneköltőt, Bartók Bélát, aki két román kolindából megírta és megkomponálta a *Cantata profana* mítoszát, a jelszóként ható végszavakkal: „Csak tiszta forrásból!" Idézhetjük a politikai mocsárban iszapbirkózást folytató Tisza Istvánt, amikor 1913-ban a magyar parlamentben a magyar és a román nemzet érdekközösségére úgy figyelmeztetett, hogy az ma is megszívlelendő: „A dolgok mélyében van az érdekharmónia, csak azokat a felső geologikus rétegeket kell eltávolítanunk, amelyek évszázados történelmi fejlődésnek viszontagságai, küzdelmei, szenvedései és félreértései között egy idegenszerű anyaggal vonták be ezt az azonos alapréteget."[15] Hogy ezeket a rétegeket miként lehet eltávolítani, az a jövő kérdése. Egyelőre annyi biztos, hogy nem tudunk sokat javítani, de annál többet rontani. De erről sem árt beszélni.

Végül megint egy személyes élmény: az említett 1991-es történésztalálkozó alkalmával Radu Popa a középkori hátszegi román világról szóló könyvét a következő ajánlással adta át nekem: „Abban a reményben, hogy ez a találkozásunk azt az utat jelzi, amelyet egyaránt értéknek tartunk; ezt éreztem itt Budapesten". Kérdés: Mit érzünk itt és most? És abból mit mondunk el?

És csak óvatosan! Amikor mintegy három éve közzétettem Koronka Antal, székelykeresztúri gimnáziumi tanár 1836-ban írt disztópiáját, amelyben egy képzeletbeli amerikai utazó otthoni barátjának beszámol arról, hogy mi mindent látott 2836-ban Európában, többen is azt hitték, hogy én hamisítottam ezt az írást; holott ennek egy része még megjelent a korabeli sajtóban, és én ezt még a cenzúrán fennakadt folytatással együtt hoztam nyilvánosságra. Mi adhatott okot a gyanúra? Talán az, hogy 1940-ben az orosz kalmük néptörzs meghódította Franciaországot? Vagy az, hogy utazónk olyan Európából írt, amely Oroszország és Amerika összecsapásának nyomán romos és mocsaras amerikai gyarmat? Ki tudja? Viszont tény, hogy egyik külhoni barátom szerint az írás tanúsítja, hogy Magyarország esze elment Erdélybe.[16] Végső kérdés: mit mondhatnak az erdélyiek...

[12] Tony Judt: *The Burden of Responsability*. Chicago, London, 1998. 87.

[13] http://www.dailymotion.com/video/x1u89i7_je-vis-comme-je-peux-dans-un-pays-malheureux-albert-camus_news (2015-12-03)

[14] Camus: *Essais*, 384.

[15] M. V. [Mangra Vazul= Vasile Mangra]: *Magyarok és románok*. Nagyszeben, 1918. 4.

[16] Kontinensünk disztópiája székely szemmel: *„Utazás a régi Európa romjai felett 2836-dik évben"*. In *2000*, 2015 (27. évf.) 9. sz. 62–78.

BRAUN ZSOLT ZOLTÁN

BETHLEN GÁBOR ÉS AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG DIPLOMÁCIÁJA ÉS DIPLOMATÁI KÉT ÉVSZÁZAD SZINTÉZISÉBEN

„Előre két lépés, meg vissza három, Kettő kelet, kettő nyugat felé: Az ördögökkel kellett cimborálni Látszatból néha, – mindig Istenért!" E szavakkal jellemezte Bethlen Gábort és az Erdélyi Fejedelemség helyzetét Reményik Sándor *Álorcás magyar* című versében, jellemezve azt a külpolitikai helyzetet, amely az Erdélyi Fejedelemség egész történetén keresztül, mint egy iránytű mutatta az erdélyi fejedelmeknek a legfontosabb célokat: két birodalom között az Erdélyi Fejedelemség területi integritásának megvédését, és a Magyar Királyság magyar király általi visszaállítását.[1]

A három részre szakadt ország egy részéből alakult ki az Erdélyi Fejedelemség, amely a török és bécsi udvar közötti konfliktusok és megegyezések láncolatában külpolitikáját folyamatosan alakítani kényszerült. Az erdélyi uralkodók sokszor bölcs és higgadt politizálása vezetett oda, hogy a fejedelemség másfél évszázadon keresztül hűen védhette a magyar nemzeti érdekeket. Bocskai István erdélyi fejedelem 1606. december 17-én kelt testamentuma a külpolitikai célok és irányok tökéletes képét rajzolta fel Erdély vonatkozásában:

„Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nékik javokra, oltalmokra lészen. Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországban magyar kezéhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéljék tehetségek szerént és egyenlő értelemből azon korona alá, a régi mód szerént, adják magokat."[2]

Az elképzelés egy történelmi folyamat része volt, tekintettel arra, hogy Erdélyi Fejedelemség tekintetében már Báthori István lengyel király és erdélyi vajda is arra a meggyőződésre jutott évtizedekkel azelőtt, hogy a Habsburg-ház nélkül kell az országot egyesíteni.[3] Bethlen Gábor 1613. október 23-án történő fejedelemmé választását követően ugyancsak a jelzett alapvető érdekek mentén kezdte külpolitikai tevékenységét:

[1] A Bethlen Gábor Emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata. Lakiteleki Népfőiskola, 2018. október 26.

[2] Bocskai István: *Testámentumi rendelése.* (Gondolkodó Magyarok Sorozat) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 15–16.

[3] Kahler Frigyes: *Országegyesítő törekvések a XVI-XVII. században.* In *Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez.* Szerk.: Dám László. [Folia Historica et Ethnographica] (A Bátori István Múzeum és Baráti Körének kiadványa). Nyírbátor, 1986. 35.

„Mindenekelőtt a győzhetetlen török császár tetszését köteles hálával megnyerni, azután Mátyás császárnál, keresztény világ uralkodójánál és a lengyel királynál, kiknek udvarában maró rágalmakkal halmozták el, tettéről és fejedelemségéről számot adni, végül országa népének lelkét a békére és egyetértésre való törekvéssel megnyugtatni".[4]

Az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi elismerése és a fejedelmi cím kialakulása

A fejedelemség diplomáciai lehetőségei és keretei bemutatását megelőzően magának a fejedelemségnek a létrejöttét és nemzetközi helyzetét kell megvizsgálni. A fejedelemség a mohácsi tragédiát követő évtizedek politikai küzdelmeinek egyik lezáró pillanatában jött létre. A budai vár 1541-es elfoglalását követően I. Szulejmán szultán a saját maga nevében adományozta a területet Jagelló Izabella magyar királyné és fia, Szapolyai János Zsigmond fejedelem (II. János néven magyar király) részére. Az átadásról így ír tíz évvel később II. Henrik francia királyhoz intézett levelében: „Tehát a felséges Isten végtelen kegyelmével villámló győzelmes kardunk által elfoglalt mindama helyek, melyeket annakelőtte kegyelemből János királynak adtunk, fiának, Istvánnak is átadattak. Ezen magas rendeletünk insallah! állandó."[5]

A fejedelemség területének magvát, amely a fejedelemség története alatt, hol gyarapodott, hol pedig nagy területi veszteségek érték, a történelmi Erdélyen kívül a Partium területét (Részek) jelentette.[6] Az Oszmán Birodalom és a Habsburg-ház közötti politikai küzdelmek egyik fontos célja és szereplője volt a fejedelemség, amelynek vezetését is óvatos politizálással lehetett csak biztosítani. A fejedelemség vezetőire alkalmazott vajda vagy fejedelem közjogi elnevezés és e cím elnyerése, nemcsak Bethlen Gábor helyzetére volt nagy hatással, hanem az Erdélyi Fejedelemség, mint államalakulat létét is befolyásolta. A címhasználat ugyanis jelezte, hogy a két nagyhatalom vonzásában uralkodóként és koronként változó intenzitással ugyan, de figyelni kellett arra, hogy Erdély közjogi helyzetét a külső és belső érdekek mentén is lehessen definiálni. Szapolyai János Zsigmond fejedelem (II. János néven magyar király) részére I. Szulejmán szultán 1566-ban a gyulafehérvári fejedelmi udvarba küldött hitlevelében, melyet a kutatások egy része középkori hamisítványnak tekint,[7] engedélyezte először a szabad fejedelemválasztást: „Titeket pedig ez ti szabadságtokban mind megtartalak s mind megoltalmazlak mindörökké. A fejedelemnek választása, hogy a

[4] Bojti Veress Gáspár: *A nagy Bethlen Gábor viselt dolgairól.* Harmadik könyv. In *Bethlen Gábor emlékezete.* Szerk.: Makkai László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980. 107–108.

[5] I. Szulejmán szultán II. Henrik francia királyhoz: János Zsigmond Erdélyről váló lemondásáról vár újabb híreket. 1551. augusztus-szeptember. Karácson Imre: *Török – Magyar Oklevéltár.* Szerk.: Thallóczy Lajos et al. Budapest, 1914. 33.

[6] Kovács Kiss György: *Az önálló Erdélyi Fejedelemség.* In *Korunk,* 24. (2013) 3. sz. 4.

[7] Papp Sándor: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung.* Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2003. 47–51.

kit akar szabadosan választhassa, legyen mindenkor a te országodnak hatalmában, és szabad akaratjában, és ha ez dologban mi megtaláltatunk tőletek, mindjárt szépen felöltöztetett lovat, királyi botot, zászlót, kardot, és czimeres tollas süveget küldünk, az fejedelemségnek ékességére és megerősítésére."[8]

Ez a fontos aktus jelezte, hogy az erdélyi rendek szabadon választhatták meg fejedelmüket, de a végső szó az Oszmán Birodalomé. Az Erdélyi Fejedelemség külpolitikájára elsősorban a török Portához való különleges viszony hatott, hiszen a török szultán engedélye nélkül erdélyi vajda vagy fejedelem nem létezhetett, vagy ha próbálkozások történtek erre, azokat legtöbb esetben komoly török katonai válaszlépések követték. A királyi Magyarország uralkodóival való viszonyt békésebb időszakok és egymás ellen vívott háborúk jellemezték 150 évig. E kapcsolatokban fontos szerep jutott annak az alkotmányjogi eszmének, hogy a Mohács utáni elszakadt részek a Szent Korona tagjai.[9] A két nagyhatalommal történő kapcsolattartás jelentőségét az a tény is bizonyítja, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem már hat nappal fejedelemmé választását követően, 1613. október 29-én útnak is indította első követét, Gerendi Mártont Konstantinápolyba.[10] A Habsburg-házhoz ugyanakkor Sarmasági Zsigmond, Kassai István és Johannes Benkner erdélyi követek vitték a fejedelemválasztás hírét.

Az Oszmán Birodalom ahdnámé formátumú szultáni szerződéslevélben hagyta jóvá általában a rendek választását. A 17. században már Bethlen Gábor fejedelem kinevező okiratának (1614) szövegezését vették alapul, ha aktualizálva is, egészen az 1650-es évek második feléig a későbbi fejedelmek megerősítő okirataiban is. Az 1567. szeptember 8–17. között lezajlott gyulafehérvári országgyűlés volt az első, ahol az erdélyi rendek részéről a szabad fejedelemválasztói jogot az alábbiak szerint foglalták törvénybe: „Az kit jövendőre is ő felsége' holta és magvaszakadta után országul fejedelemül választunk, az feljül megirt dolgoknak megtartására megkötelezzük [...]".[11]

Az 1568. február 17-én létrejött drinápolyi béke, mely I. Miksa magyar király (II. Miksa néven német-római császár) és II. Szelim szultán között jött létre, diplomáciai téren lezárta a középkori Magyar Királyság három részre szakadását[12] és a szabad választás tényét, ezt még ebben az évben II. Szelim szultán is megerősítette.[13] Az 1570. augusztus 16-án, Speyerben megkötött szerződés a

[8] Szilágyi Sándor: *Erdélyország története, tekintettel mivelődésére.* III. kötet. Pest, 1866. 388.

[9] Oborni Teréz: *Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése – „midőn státusok egyenlő értelemmel és akarattal, minden úton és módon egymásnak patrocináljunk és egymást óltalmazzuk".* In *Korunk,* 24. (2013) 3. sz. 9.

[10] Demény Lajos: *Bethlen Gábor és kora.* Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 100.

[11] Kemény József – Nagy Ajtai Kovács István: *Erdélyország Történetei Tára.* Egykoru, s magyar nyelven készített történetiratok-, levelek-, országgyűlési végzések- és törvényczikkelyekből. Első kötet 1540-1600. Kolozsvár, 1837. 90. (továbbiakban: ETT)

[12] Békés József: *A drinápolyi béke.* In *Honismeret,* 12. (1984) 6. sz. 45.

[13] Vajda Gyula: *Erdély viszonya a Portához és a Római Császárhoz, mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában.* Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1891. 17., illetve Joseph von

Habsburg Birodalom részéről is meghozta az Erdélyi Fejedelemségnek és János Zsigmondnak is a nemzetközi elismertséget: „Fenséges János fejedelem úr, a néhai felséges János királynak, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királyának fia, Isten kegyelméből Erdély és a magyarországi Részek fejedelme"[14] címmel. János Zsigmond, az általa 1570. december 10. napján megerősített egyezményben lemondott „választott" királyi címéről, azonban az Erdélyi Fejedelemség területén haláláig magyar királynak tekintették, ezért a korabeli országgyűlési forrásokban a megnevezése „Nos Joannes secundus, dei gratia electus rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc." volt.

Az első szabad választásra 1571. május 25-én került sor a gyulafehérvári országgyűlésen, ahol Báthory István váradi főkapitányt választották Erdély vajdájává, a következők szerint: „Erdéli vajdaságra és Székelyeknek espánságára, és az magyar országi megmondott vármegyéknek birodalmára..."[15] A későbbiekben is „Nos Stephanus Batorj de Somlyo, Waiuoda Transsyluanus et Siculorum comes" volt a hivatalos megnevezése az országgyűlési iratokon. A fejedelmi cím azonban már Báthory István életében megjelenik hivatalos iraton. Báthory Kristóf erdélyi vajda és helytartó 1576. március 2. napján kelt levelében az alábbiak szerint jelzi testvére címét: „Cum serenissimus princeps et dominus, dominus Stephanus dei gratia electus rex poloniae, magnus dux Lithuaniae etc. princeps Transyluaniae etc. [...]"[16]

A fejedelmi cím használatára közjogi értelemben először az 1593. április 25-29. között tartott gyulafehérvári országgyűlésen került sor, ahol a döntésekkel összefüggésben Báthory Zsigmond fejedelmi címe a következőképpen került rögzítésre: „Nos Sigismundus Bathory de Somlio, Princeps Transsyluaniae et Siculorum comes etc."[17] Közjogi értelemben az országgyűlésen kerül sor először rögzítésre a waiuoda (vajda) cím helyett a princeps (fejedelem) cím. Két évvel később, az 1595. január 28-án, Prágában megkötött egyezményben, melyet I. Rudolf magyar király (II. Rudolf néven német-római császár) és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem kötött, újra megerősítést nyert Erdély önállósága, és elismerést nyert a fejedelmi cím is.[18] Bethlen Gábor fejedelemmé választását követően az országgyűlési határozatok a „princeps Transsylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc." megjelöléssel jelezték a fe-

Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches. Grossentheils aus bisher unbenützten.* Handschriften und Archiven. Neunter Band. Schlussrede und Übersichten I–IX. Pest, 1833. 384. (627. sorszám alatt.)

[14] *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1526–1790.* II/1. Szerk.: Sinkovics István. Budapest, 1968. 162.

[15] *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae) Második Kötet (1556. sept.–1576. jan.). Szerk.: Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1876. 472.

[16] Báthory Kristóf helytartó Kolosvárra márcz. 11-ére részleges országgyűlést hirdet. 1576. márcz. 2. In *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae) Harmadik Kötet (1576–1596). Szerk.: Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1877. 102. (továbbiakban: EOE III.)

[17] EOE III. 415.

[18] Tóth Sándor László: *Báthori Zsigmond politikája és harmadik lemondása (1599–1600).* In *Aetas*, 26. (2011) 2. sz. 86.

jedelmi cím használatára való jogosultságot. A fejedelmet 1620. augusztus 25-én, a besztercebányai országgyűlésen magyar királlyá választják, használja is e címet, de az 1621. december 31-én megkötött nikolsburgi békében lemond választott királyi címéről. Az Erdélyi Fejedelemség függetlenségének végóráiban, 1690. szeptember 22-én Thököly Imre is e fejedelmi címmel került a keresztényszigeti országgyűlés által megválasztva egy tünékeny pillanatra Erdély élére.

A Habsburg-ház és Oszmán Birodalom diplomáciája

Az Erdélyi Fejedelemség diplomáciájában sokszor döntő fontosságú volt a két szomszéd nagyhatalommal történő kapcsolattartás. Ezért érdemes áttekinteni, hogy az évszázadok alatt, hogyan fejlődött e középkori államalakulatok diplomáciája és annak szervezete. A mohácsi csatavesztést követően, amikor a Habsburg-házból I. Ferdinándot 1527. november 3-án magyar királlyá koronázták, a magyar történelem új uralkodóházat kapott. Ez a diplomáciai szervezetrendszerre is hatott. I. Ferdinánd reformjai alapján megalakult a külpolitika irányításáért felelős Titkos Tanács (Geheimrat), mely 1556-tól kezdve már birodalmi szinten felelt a külpolitika irányításáért. Az 1556-os magyarországi hadszíntéren bekövetkezett események miatt november 17-én megalakult a Bécsi Udvari Haditanács is (Wiener Hofkriegsrat), melynek első elnöke Ehrenreich von Königsberg báró, aki 1551-ben még győri lovassági parancsnok volt.[19] A magyar hadszíntéren folytatott törökellenes küzdelmek, a tizenöt éves háború és az azt követő békeszerződések következtében az Oszmán Birodalommal folytatott diplomáciai feladatok irányítása az 1610. évektől kezdve a Bécsi Haditanács kompetenciájába tartozott, míg a Titkos Tanács a továbbiakban a nyugati diplomácia irányításáért felelt.

A Titkos Tanács külügyi feladatait 1669-től kezdve a Tanács üléseit megelőző titkos konferenciák vették át. A haditanácsi testület elnökből, alelnökből, korszakonként eltérő számú haditanácsosból állt. A hatáskörükbe tartozó ügyekről az uralkodót folyamatosan tájékoztatták, aki ezt követően döntött. A Haditanács munkáját titkárok, futárok, írnokok, tolmácsok segítették.[20] A hivatali rendszer merev és statikus volt, a tisztségviselők sokszor évtizedeken keresztül ugyanabban a beosztásban szolgáltak, mint például Heinrich Schlik elnök 1649-1665. vagy Gerhard von Questenberg alelnök 1624-1646 között.[21]

A Habsburg-ház által irányított, a középkori Magyar Királyság egy részét lefedő királyi Magyarország önálló magyar külpolitikát nem folytathatott. Az európai nagyhatalmak diplomáciája ugyan élénken érdeklődött a magyaror-

[19] Pálffy Géza: *A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században.* In *Történelmi Szemle,* 41. (1999) 3–4. sz. 352.

[20] Cziráki Zsuzsanna: *Habsburg-Oszmán diplomácia a 17. század közepén.* In *Századok,* 149. (2015) 4. sz. 837–838.

[21] Hiller István: *A tolmácsper. A bécsi Haditanács működése és a Habsburgok tolmácsai a 17. század második felében.* In *Történelmi Szemle,* 33. (1991) 3–4. sz. 208–209.

szági események iránt,[22] de a királyi Magyarország egy-két kiemelkedő magyar személyiségen kívül komoly diplomáciai hatással nem bírt a történelmi eseményekre.[23] A Mohácsot követő első évtizedekben nagyon sok magyar származású diplomata szolgálta a királyi udvart, de számuk később csökkent. A várható nehézségek a szultáni udvarban és a Habsburgok olykor rendezetlen pénzügyei miatt sokszor nehezen lehetett jelentkezőt találni a követségekben való részvételre. 1564-ben Csaby Ákos komáromi alkapitány és a naszádosok kapitánya úgy próbált sikertelenül kitérni az udvar ilyen irányú felkérése elől, hogy jelezte már kétszer járt Konstantinápolyban, és neki az egy életre elég volt.[24]

A magyar származású diplomaták tevékenységével összefüggésben törvénycikk is kiadásra került. 1622. június 8-án a pozsonyi országgyűlés a rendek képviseletében Bars vármegye alispánjának, Liptay Imrének adott követi utasítást, mellyel a török udvarhoz küldték. A feladatai elvégzését követően az 1622. évi XLV. törvénycikk így rendelkezett: „Minthogy pedig nemzetes Liptay Imre, a török portánál volt követségéről a karoknak és rendeknek jelentést tett; és az ott megajánlott ajándék és tiszteletdij végett ötezer tallért, egyenként száz krajczárral számitva, kölcsön venni volt kénytelen, ennek okáért ezen, mintegy az országlakók engedélye következtében kötelezett tartozásra nézve, ezt a Liptay Imrét és az ő örököseit, annak a megfizetése alól örökre fölszabaditják és mentesnek nyilvánitják."

A királyi Magyarország tekintetében az 1681. évi IV. törvénycikk 3. §-a írta elő több korábbi szabályozás megújítása mellett, hogy a török udvarnál szolgáló császári követ mellett született magyar követeket is alkalmazni kell, akiknek a magyar ügyeket érintően egyenlő jogkör került biztosításra.

Az Oszmán Birodalomban a szultán személye állt az államszervezet élén, a legfontosabb politikai tisztségeket is ő adományozta. A diplomáciával kapcsolatban az ő kezében volt a döntési jog háborút és békét érintően egyaránt. A döntéseit elősegítette az úgynevezett birodalmi tanács, a szultáni díván, melyen maga az uralkodó ritkán vett részt, azt általában a nagyvezír vezette. A külföldi követek fogadása is itt, a dívánban történt meg (a szultáni magánkihallgatások mellett). A dívánnak többek között tagja volt az a nisándzsi néven nevezett tisztviselő,[25] aki a kancellária államtitkáraként felelt a külföldi országokkal történő levelezésért is. Fontos feladata volt a szultáni tanács íródeákjainak veze-

[22] Erre példa az 1663-1664-es években Franciaország is, mikor XIV. Lajos francia király Pierre de Bonsy velencei követe és Jeucourt Bécsben székelő ügyvivője útján folyamatos figyelemmel kísérte Zrínyi Miklós tevékenységét. Héjjas Eszter: *Magyarország 1663–64-ben, francia diplomáciai jelentések tükrében.* In *Irodalomtörténeti Közlemények,* 91–92. (1987–1988) 1–2. sz. 195–196.

[23] Zrínyi Miklóson kívül komoly diplomáciai kapcsolatokkal bírt Eszterházy Miklós nádor az 1620-1640-es években, elsősorban a spanyol udvarnál. Hiller István: *Európai protokoll és magyar politika.* In *Sic Itur Ad Astra 3.,* (1989) 2–3. (4–5) sz. 5–20.

[24] Szakály Ferenc: *Magyar diplomaták, utazók, rabok és renegátok a 16. századi Isztambulban.* In *Szigetvári Csöbör Balázs török miniatúrái* (1570). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 30.

[25] Ágoston Gábor: *Európa és az oszmán hódítás.* A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, Budapest, 2014. 133.

tőjeként a reiszü'l-küttábnak, aki a gyakorlatban a nisándzsi felügyelete mellett irányította a kancelláriát.[26]

A reiszü'l-küttáb hivatalából alakult ki évszázadokkal később, 1836-ban a birodalom külügyminisztériuma, ekkor alakultak meg az első török állandó követségek is Londonban, Párizsban és Bécsben. Fontos megemlíteni a szultán udvarában dolgozó szultáni tolmácsok intézményét is, hiszen a török vezetői réteg általában nem beszélt a hozzájuk küldött követek nyelvén, illetve latinul, ahogy a külföldi diplomaták sem az oszmán-török nyelven. Eleinte a szultáni tolmácsok (különböző nemzetiségű, úgynevezett európai renegátok, németek, osztrákok, magyarok – akik elsősorban fogolyként kerültek a fővárosba és képezték őket feladatukra – illetve a fővárosban élő korábban Európából elüldözött zsidók voltak. Ilyen „renegát" portai vezető főtolmács (bas terdzsümán) volt az a magyar származású Zülfikár aga is, aki 1608-as első diplomáciai feladatát követően, egészen 1662-ig, az erdélyi állandó megbízottakkal (kapitihákkal) igen szoros együttműködést alakított ki, tekintettel arra is, hogy magyar anyanyelvét nem felejtette el.[27] A diplomáciai érintkezések során mindkét fél rájuk volt utalva, így a megszokott tolmácsolási feladatukon túl, komoly diplomáciai és hírszerzési szerepet is betöltöttek.

A későbbiekben a két román államalakulat Moldva és Havasalföld 18–19. századi történelmében is fontos szerepet játszó, és Konstantinápoly, Fener városrészében élő görögök vették át a portai tolmácsszolgálatban a vezető szerepet. A portai főtolmács tisztségét 1661-től kezdve ők viselték.[28]

Bethlen Gábor fejedelem diplomatái

A 16. századot lezáró tizenöt éves háborút követően Bethlen Gábor fejedelemnek jutott az a feladat, hogy újjászervezze a diplomáciai szolgálatot, bár nála is, ahogy elődeinél is, különálló diplomáciai testületről nem beszélhetünk. Bethlen Gábor fejedelem, I. Hunyadi Mátyás királyhoz hasonlóan, elsősorban a nemesség köreiből válogatta ki követeit. A korban az sem volt a diplomáciai feladatok ellátásának akadálya, ha a diplomáciai feladatokra kijelölt személy esetleg más uralkodó szolgálatában is teljesített feladatokat. A költő Rimay János először Bocskai István fejedelem szolgálatában foglalkozott diplomáciai feladatokkal, majd Illésházy István nádor utasítására járt 1608. évben, Konstantinápolyban, egy követség tagjaként.[29] Rimay Jánost a későbbiekben Thurzó Imre királyi táblabíró mellett találjuk, s amikor Thurzó Imre 1620-ban Bethlen Gábor fejedelem pártjára állt, Rimay János újra az Oszmán Birodalom

[26] Matuz József: *Az Oszmán Birodalom története.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 74–75.

[27] Kármán Gábor: *Zülfikár aga portai tolmács.* In *Aetas,* 31. (2016) 3. sz. 57.

[28] Ágoston Gábor: *Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton.* In *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Szerk.: Hanák Péter – Nagy Mariann. University Press, Pécs, 1997. 93–98.

[29] Kovács József László: *Diplomáciai levél Rimay János útjáról a Fényes Portára 1608-ból („Az én terhes peregrinációm" avagy molesta peregrinatio mea").* In *Palócföld,* 50. (2004) 6. sz. 697.

fővárosába utazott diplomáciai feladatokkal, de már a fejedelem érdekében, ahová egy közel 100 fős kíséret tagjaként, 1620. november 14-én érkezett meg.[30] A diplomáciai feladatokra is alkalmas személy időben más és más, sokszor ellentétes oldalon álló érdekeket képviselhetett, amelynek alapja az volt, hogy a „követ mindig feladatot teljesít és a bizalom eszmei alapja a hűbéri viszony, a szolgálat, még akkor is, ha egy testület, a rendek vagy egyszerűen az „Ország" dolgában jár el az, akire a képviselet terheit rótták."[31] Rimay János a királyi Magyarország rendjei vagy az erdélyi fejedelmek képviseletében járt el útjai során, de középnemesi létéből adódóan főúri szolgálatban is állt, ahogy ezt tette Thurzó Imre esetében is. Bethlen Gábor azonban Rimay portai beszámolóinak stílusát fenntartásokkal kezelte, és Rimay János 1622 elején vissza is vonult a közélettől. Bethlen Gábor így fogalmazta meg Rimayval szembeni véleményét Forgách Zsigmond nádornak írt, 1621. február 5-én kelt levelében: „...az estve felé érkezének leveleim postáim, mely leveleket megolvasván, isten meghozván kegyelmedet, communicálom, ezalatt is az híreket leíratom belölök és által küldöm, az irás igen sok, mivel Rimai mindenkor bölcselkedik az ritmusokkal való irásban [...]"[32]

Hasonlóan Rimay János követi tevékenységéhez, Kakas István előkelő kolozsvári polgár is különböző oldalakon álló uralkodókat szolgált. Báthory Zsigmond és Báthory András fejedelmeket is diplomataként szolgálta, hogy aztán II. Rudolf német-római császár követeként hajtsa örök álomra fejét Perzsia földjén 1603. október 25-én. A tizenöt éves háború megcsillantotta azt a reményt, hogy az Oszmán Birodalom legyőzhető, és ez a lehetőség az Erdélyi Fejedelemség, valamint a Habsburg Monarchia részéről is prioritást kapott, és ezért vállalta a diplomáciai szolgálatot Kakas István is.[33] Kakas István személyében olyan követről beszélhetünk, akit I. Erzsébet angol királynő is fogadott az Erdélyi Fejedelemség szolgálatában, 1594. február hónapjában.[34]

Bethlen Gábor fejedelem édesanyja révén székely családból származott, a diplomáciai feladatok ellátásában komoly szerep jutott a székely származású követeknek.[35] Ifj. Székely Mózes, Péchy Simon, Balassi Ferenc, Borsos Tamás, Mikó Ferenc, Tholdalagi Mihály neve jelzi e kiváló nemes urak és diplomaták tevékenységét.

[30] Ferenczi Zoltán: *Rimay János (1573–1631).* In *Magyar Történeti Életrajzok sorozat,* XXVII. évf. II. Szerk.: Dézsi Lajos. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1911. 150.

[31] Ács Pál: *Rimay János udvari embere.* In *Irodalomtörténeti Közlemények,* 86. (1982) 5–6. sz. 626.

[32] *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei.* (s. a. r. Szilágyi Sándor). Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1879. 241.

[33] Ács Pál: *Iter Persicum Kakas István utolsó követútja a Kaszpi-tenger mellé (1603).* In *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára.* Szerk.: Csörsz Rumen István. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2010. 577.

[34] Várkonyi Gábor: *Báthory Zsigmond és a konstantinápolyi angol politika, 1594.* In *Historica Critica.* Tanulmányok az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből. Szerk.: Manhercz Orsolya. Budapest, 2015. 95.

[35] Balogh Judit: *A kollektív nemességtől az egyéni nemességig.* In *Debreceni Szemle,* 10. (2003) 3. sz. 372–394.

A székely származásúakkal ellentétben Bethlen Gábor fejedelem szász származásúakat nem alkalmazott diplomáciai tevékenységre, egy-két kivételtől eltekintve, például David Weyrauch kőhalmi királybírót, aki a fejedelmet 1614-ben Thurzó György nádor előtt, majd az 1617. júliusi nagyszombati tárgyalásokon képviselte követségi tagként.[36] A szász polgárok diplomáciai feladatokra történő megbízásának mellőzése Johannes Benkner tevékenységéhez is kapcsolható. A brassói városi szenátor, aki a fejedelmi tanács tagja is volt, annak ellenére, hogy diplomataként még a fejedelem nevében is eljárt korábban, a későbbiekben a Habsburgokkal szövetkezve próbálta meg Bethlen Gábor hatalmát gyengíteni, ezért 1616-ban letartóztatta a fejedelem.[37]

A két román államalakulattal, Havasalfölddel (Munténia) és Moldvával való kapcsolattartás miatt fontos szerep jutott a román származású erdélyi diplomatáknak. A román fejedelemségekben politikailag instabil állapotok alakultak ki a 16–17. században, miután a függetlenségük elvesztését követően a török Portának megkérdőjelezhetetlen beleszólása lett az államalakulatok élén álló vajdák kinevezésébe. A politikai hatalmi viszonyok és az Oszmán Birodalom katonai ereje miatt a három ország viszonya elsőrendűen a török udvar politikájának került alárendelésre: „A császárral vagy a királlyal lehetett egyezkedni, praktikázni, a szultánnak engedelmeskedni kellett."[38]

Bethlen Gábor idején is sűrűn változott a vajdák személye és a diplomáciai alkalmazkodás e tényhez, különösen felértékelte a román származású követek személyét.[39] Személyükkel nemcsak a két vajdaság irányába történő diplomáciai megbízatások során találkozunk, hanem az oszmán udvarba küldött állandó megbízottként, kapitihaként is. Az egyik leghíresebb szerb eredetű elrománosodott családból származó kapitiha, Gheorghe Brancovici (Brankovics György) volt, aki románul, magyarul, törökül és szerbül is értett, és I. Apafi Mihály fejedelem szolgálatában állt. Történetírói munkássága során elsők között vetette fel a magyar-ugor nyelvrokonságot.[40]

A fejedelem a Portához való viszonyához képest ritkábban küldött alkalmi követséget más országokba, inkább az európai országok portai megbízottain keresztül értesült a külpolitikai történésekről. Ennek ellenére a cseh rendek 1620. november 8-i fehérhegyi csatavesztése után, Bethlen Gábor emigrációba kényszerülő cseh és német származású nemesembereket is alkalmazott, akik

[36] Oborni Teréz: *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615).* In *Századok,* 145. (2011) 4. sz. 881. és 911.

[37] Cziráki Zsuzsanna: *Két világ határán. Johannes Benkner 17. századi erdélyi szász politikus bécsi és konstantinápolyi diplomáciai tevékenysége.* In *Belvedere Meridionale,* 24. (2012) 3. sz. 32.

[38] Benda Kálmán: *Erdély politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI. és XVII. században.* In *Magyarok és románok II.* A Magyar Történelemtudományi Intézet Évkönyve 1943–44. Szerk.: Deér József-Gáldi László. Budapest, 1944. 41.

[39] Görög Ferenc: *Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz* (második és befejező közlemény). In *Erdélyi Múzeum,* 21. (1904) 10. sz. 586.

[40] Binder Pál: *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái vagy románok az erdélyi fejedelemség külügyi szolgálatában.* (s. a. r. Sebestyén Mihály). Pro Európa Kiadó, Marosvásárhely, 1996. 102.

elsősorban a nyugat-európai szövetséges udvarokban végeztek diplomáciai megbízásokat, köztük a leghíresebb Matthias Quadt jülichi nemesember volt.[41]

Bethlen Gábor tudta, hogy művelt emberekre van szükség a diplomáciai feladatok ellátásához, ezért segítséget nyújtott erdélyi fiatalok külföldi egyetemeken történő tanulásához. Szalárdi János kancelláriai tisztviselő, levéltáros így írt erről *Siralmas magyar krónika* című művében: „Udvart nagy méltóságost és utoljára szinte királyi pompával valót tart vala, mellyben az régi nagy urak s fő emberek gyermekit schólákból való kikelések után tisztességes fizetéseken, méltóságosan nevelvén, imide-amoda való fő követek mellett s egyébként is külső országokra való járatásokban gyakorolja vala, és az haza következendő szolgálatjára úgy készíti."[42]

A képzés és oktatás fontossága hatékonyan illeszkedett a fejedelem diplomáciai törekvéseinek rendszerébe, tekintettel arra, hogy külpolitikája sohasem csak a jelennek szólt. Erről szóló gondolatait hűen megőrizte az utókornak Mikó Ferenc portai követének Gyulafehérváron, 1627. október 22. napján kelt utasítása: „...mindenekfelett hasznosb dolognak, hogy az ember nemcsak azok felől igyekezzék gondot viselni, azmelyek előtte vannak, hanem azmelyek jövendőre is láttatnak nézni; azokat, amennyire az emberi elmétől lehet, okosságával igyekezzék felkeresni: [...]"[43]

Bethlen Gábort a fejedelmi székben rövid idő után követő I. Rákóczi György és fia, II. Rákóczi György diplomáciájának és hivatali rendszerének is sokat segítettek a Bethlen Gábor alatt külföldön tanult fiatalok, vagy azok, akik fiatalon a fejedelem udvarában ismerték meg a diplomáciai protokoll szabályait és kerültek később diplomáciai szolgálatba. Ilyen volt Bojti Veres Gábor, de a későbbi fejedelem Kemény János is, aki 1623-ban került Bethlen Gábor udvari szolgálatába és már 1625-ben diplomáciai követségben találjuk. Közöttük említhetjük még Cseffei László ítélőmestert is, aki 1613-tól, amikor még csak 21 éves volt, már diplomáciai feladatokat látott el.[44] I. Rákóczi György, aki ugyancsak hű támogatója volt Bethlen Gábor politikájának, azonban a külföldi képzésekre már nem helyezett Bethlenéhez mérhető hangsúlyt, hiszen saját gyermekeit is inkább a fejedelmi udvarban képeztette és nem küldte őket külföldi tanulmányutakra.[45]

Bethlen Gábor diplomáciai törekvései I. Rákóczi György és II. Rákóczi György uralkodásának évtizedeiben teljesedtek ki, hogy aztán a 17. század végére az álmok széthulljanak. A fejedelem külpolitikai öröksége, mely lehe-

[41] Kármán Gábor: *Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában.* In *Bethlen Gábor és Európa.* Szerk.: Kármán Gábor-Kees Teszelszky. ELTE BTK–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, Budapest, 2013. 154.

[42] Szalárdi János: *Siralmas magyar krónikája.* (s. a. r. Szakály Ferenc). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980. 125–126.

[43] Bethlen Gábor követi utasítása Mikó Ferencnek (1627. október 22.). In *Bethlen Gábor emlékezete.* Szerk.: Makkai László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980. 404.

[44] Monok István: *Cseffei László 1592–1662.* In *Századok,* 122. (1988) 4. sz. 629.

[45] Sipos Gábor: *„Tanulságoknak okáért..." – Bethlen Gábor világi elitképző programjáról.* In *Korunk,* 24. (2013) 3. sz. 25.

tővé tette, hogy az Erdélyi Fejedelemség a harmincéves háború alatt, majd az azt követő időszakban is az európai diplomácia egyik fontos tényezője lett, folyamatosan egy fő cél irányába hatott, ez pedig a béke biztosítása volt a fejedelemség részére. Bethlen Gábor így írt erről Batthyány Ferencnek, Sopron vármegye főispánjának, 1613. november 19-én: „Kívántatik... az én értelmem szerint, hogy ennyi hadakozások után, ilyen elkevesedett és fogyatkozott nemzetünknek sok romlását megszánván, ha utolsó veszedelmünket el akarjuk kerülni, keresztény jóindulattal kövessük magunk megmaradásáért a békesség útját."[46]

I. Rákóczi György is hasonló módon fogalmazta meg a bethleni gondolatokat 1644. június 17-én, Lónyay Zsigmond és Serédi István követeknek írt utasításában: „Semmit eleitől fogván az világi jók és boldogságok között buzgóbb indulattal és nagyobb szivünk szerént nem kivántunk, mint az mi édes hazánkat és megkevesedett, s majd utolsó pusztulásához közelitett kedves nemzetünket, az mi időnkben csendes békeségben látnunk [...]".[47]

Az Erdélyi Fejedelemség kiterjedt külpolitikai kapcsolataira is utal az a tény, hogy 1655. május 14-én és június 9-én, legvégül pedig június 14-én a fejedelem követét Londonban még Oliver Cromwell lordprotector is fogadta.[48] Az 1654. november 26-án kezdődött követjárás érdekes epizódja, hogy II. Rákóczi György fejedelem azon kevés európai vezetők egyike volt, aki elismerte a köztársaságot és Cromwell hatalmát.[49]

A kiterjedt külkapcsolatok ellenére II. Rákóczi György a Habsburg-házhoz fűződő viszonyát sokszor a magánúton szerzett értesülései alapján alakította,[50] többek között Mednyánszky Jónás, a pozsonyi kamara perceptora által, aki 1656. április 21. napján Bécsből az alábbiakról tájékoztatta a fejedelmet: „ezen a fülden az hol én felette nagy szükségét látom nagyságtok dolgaira való vigyázásra [...] egyedül csak én maradtam az nagyságtok kötelességiben [...]"[51]

Az erdélyi követek tevékenysége nem mindig talált pozitív visszhangra. Külpolitikai okok miatt 1650 decemberében, maga a lengyel szejm nevezte hamis ebeknek az erdélyi fejedelem küldötteit, de az is előfordult, hogy 1649-ben éppen a kozák szövetségeshez küldött követ írta, hogy „sajnálja, hogy ezekhez a kegyetlen és őrült vadállatokhoz jött".[52]

A diplomáciai szolgálat fejedelmeket is összekötött családjaik mentén, olyanokat is, akik életükben nem is ismerhették egymást. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem, édesapja, Apafi György Küküllő megyei főispán ugyanis Bethlen

[46] R. Várkonyi Ágnes: *„Legnagyobb bölcsesség és eszesség..." – Bethlen Gábor és az európai béketárgyalások (1648–1714).* In *Valóság*, 24. (1981) 2. sz. 1.

[47] In *A linzi béke okirattára.* Szerk.: Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1885. 14.

[48] Márki Sándor: *Cromwell és Erdély.* In *Erdélyi Múzeum*, 18. (1901) 1. sz. 27–32.

[49] N. N. (nomen nescio): *Erdélyi követ Cromwellnél.* In *Korunk*, 29. (1970) 2. sz. 297.

[50] Posfay Virgil: *A magyar külügyi szervezet.* In *Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai (A VI. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai).* Szerk.: Mártonffy Károly. Budapest, 1941. 30.

[51] Mednyánszky Jónás jelentései II. Rákóczy Györgyhöz és ennek anyjához (1656. ápr. 21.) (közli: Szilágyi Sándor). In *Történeti Lapok*, 1. (1874. szeptember 27.) 26. sz. 401–402.

[52] Gebei Sándor: *II. Rákóczi György külpolitikája.* Heraldika Kiadó, Budapest, 2004. 34.

Gábor híveként 1629-ben a török Portán követként járt el.[53] Bethlen Gábor az alábbiak szerint írt erről, az 1629. szeptember 05. napján kelt, követi utasításait tartalmazó levelében: „Országunknak régi szokása szerént kelletvén főkövetünket az fényes portára mostani üdöben bebocsátanunk, mivel ez hivatalra ö hűségét választottuk, noha igaz tős gyökeres hazafiának tudván lenni, hisszük azt, hogy mind nekünk és hazájához tartozó kötelességének elégségesképen meg fog felelni [...]."[54]

A kapitihák tevékenysége

Egyedül Konstantinápolyban volt állandó követe (megbízottja) az erdélyi fejedelmeknek, akit kapitihának hívtak. Az első kapitiha Gyulay Mihály volt, akit 1560 márciusában János Zsigmond fejedelem (II. János néven magyar király) küldött a török udvarba, a március 10-15. közötti enyedi országgyűlésen határozottak szerint. Az ő kiküldetésével kezdődött el a kapitihák története, mely szolgálat Sándor Pál, az utolsó erdélyi kapitiha 1690. augusztus hónapban történő távozásáig[55] meghatározó jelleggel vett részt az Erdélyi Fejedelemség diplomáciai törekvéseiben. A kapitihák mellett alkalmi követségek is indultak a török udvarhoz. Így szerzett diplomáciai ismereteket Bethlen Gábor is, aki korábban már járt az Oszmán Birodalom fővárosában. A kapitihák általában évente váltották egymást, s tekintettel arra, hogy beosztásuk elismertsége jóval kisebb volt, mint az Erdély évi adóját a Portára szállító főköveteknek, ezért nem is törekedtek a szolgálati idejük meghosszabbítására, mint azt Kubinyi László 1677. október 2. napján I. Apafi Mihály fejedelemhez írt levelében is olvashatjuk: „[...] ezen az unalmas, Isten nélkül való pogányok földjén, az holott sem atyafiság sem kereszténység, sem semmi könyörületesség nincsen...".[56]

Amennyiben a királyi Magyarország követei sem szívesen jártak a török birodalom fővárosában, úgy a kapitiha állás sem volt közkedvelt, amennyire lehetett legalább az odaindulás idejét próbálták meg a kinevezettek hosszabb időre elnyújtani. Rétyi Péter fejedelmi számtartó így írt az 1666. évről, amikor Dávid János több hónap késéssel indult útnak: „Die 30 Xbris indula meg Dávid János a Portára kapitihaságra, sok mesterséges magaforgatása után is, mivel még az fejérvári gyűléskor, mely lőn die 8 mensis 7bris, választatott erre, de mégis mindeddig elfúrá-faragá magát s ugyancsak meg kelle lenni."[57]

[53] Mérai Dóra: *Apafi György síremléke.* In *Credo. Evangélikus Műhely,* 11. (2005) 1–2. sz. 4.

[54] In *Török-Magyarkori Történeti Emlékek IV.* Török-Magyarkori Állam-Okmánytár. Második kötet. Szerk.: Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Pest, 1869. 127.

[55] Jakab Elek: *Sándor Pál kapithia s az Erdélyi Nemzeti Fejedelemség utolsó évei.* In *Magyar Történelmi Tár,* XIX. vagy II. folyam 7. kötete. Szerk.: Toldy Ferenc. Budapest, 1874. 150.

[56] Kármán Gábor: *Az erdélyi török deákok.* In *Sic Itur Ad Astra,* 20. (2006) 1–2. sz. 157.

[57] Csáki Árpád: *„Kapikiha Vala Székely Mojses". Egy háromszéki diplomata I. Apafi Mihály fejedelem idejében.* In *Acta Siculica,* (2008) 289.

A török Portánál lévő állandó követi szolgálat végigkísérte az Erdélyi Fejedelemség történetét, melyre példaként szolgál I. Apafi Mihály 1682. október 16-án írt utasítása Kovács Zsigmondnak, akit e levélben nevezett ki kapitihának és ebben megemlékezett a követek szerepéről és múltjáról is: „Minthogy az nemes Erdélyországának régi jó szokása és rendtartása szerint közönséges hasznokra és megmaradásokra nézve az előttünk való praedecessor fejedelmeknek is immár számos esztendőktűl fogva az fényes portán continuus oratorokat kivántatott tartaniok esztendőnkint, az kik által szegény hazánknak közönséges javára és meg marasztására vigyázván, minden következhető károkat és ártalmas dolgokat serény vigyázásokkal el szoktanak fordétani. Mi is akarván azért országunkra való gondviselésünkben emlékezetes jó példájokat elkövetnünk, ez hivatalban mostan ottben lévő oratorunknak helyében ő kglmét választottuk..."[58]

A nehéz diplomáciai szolgálat, az elismertség hiánya mellett sokszor a legtöbb gondot az anyagi források hiánya okozta. Erről tanúskodik Kőrössi István kapitiha 1607. február 9-én írott levele is: „Végezetre kegyelmeteket azon is kérem, legyen gondja én reám is kegyelmeteknek, ne legyek ilyen igen martalék enynyi sok szolgálatom után, mert itt benn is igen megfogyatkoztam; immár kértem kétszáz tallért kölcsön [...]."[59]

A kapitiha szolgálat ellátását az elhelyezés viszontagságos helyzete is nehezítette. Az 1560-as évek elején az erdélyi követek tartózkodásának biztosítására a szultán egy házat biztosított, bár annak tulajdonjogát nem adta át. A rövid idejű szolgálat, a fejedelemség sokszor nehéz anyagi helyzete, valamint a tizenöt éves háború miatt alig használt épület szinte lakhatatlanná vált. Bethlen Gábor fejedelem lehetőségei szerint próbált e téren is pénzügyi segítséget nyújtani. Az 1616. április 17. és május 8. között megtartott gyulafehérvári országgyűlés is megállapította, hogy „[...] Konstantinápolban lévő házunk mely igen elromlott volna, melyet meg is kellene építtetnönk", ezért egyéb követségi utazások költségére és a ház javítására 4000 forintot bocsátott a fejedelem rendelkezésére.[60] A fejedelem 1618. április 11-én kelt levelében Borsos Tamás kapitihát is a ház karbantartására utasította: „Az ország ott való házának építése mind eddig is kételenség miatt haladott, mostan ő kegyelmek arra rendelt költséget adván, mennél jobban és erőssősebben lehet, építtesse meg, és azon is hagyja minekünk és magának is jó emlékezetit."[61]

[58] *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae) Tizennyolczadik Kötet (1683–1686). Szerk.: Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1895. 71.

[59] Torma Károly: *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez.* In *Magyar Történelmi Tár* XIII. vagy II. folyam 1. kötete. Szerk.: Toldy Ferenc. Pest, 1867. 107–108.

[60] *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae) Hetedik Kötet (1614–1621). Szerk.: Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1881. 323.

[61] *Török-Magyarkori Történeti Emlékek III.* Török-Magyarkori Állam-Okmánytár. Első kötet. Szerk.: Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Pest, 1868. 200.

A ház teljes rendbetételének ügye azonban az erőfeszítések ellenére csak II. Rákóczi György fejedelem uralkodásának idején, 1656 nyarán rendeződött, amikor is egy új épület került felépítésre. A szultáni udvar Drinápolyba helyezése (1687-ig) miatt azonban a házban az újjáépítést követően csak nagyon ritkán laktak kapitihák, hogy aztán Pápay János, II. Rákóczi Ferenc fejedelem követe 1708-ban utolsó diplomataként felkeresse a házat, melyről a későbbiekben forrás nem maradt fenn.[62]

A követi tevékenységhez tartozó feladatokat az Oszmán Birodalomban is figyelemmel kísérték, és az attól való eltérést magas szinten is megemlítették. Nemes János 1667. június 7. napján kelt követi jelentése is beszámolt erről, a nagyvezér helyettesénél történt látogatással összefüggésben: „Kajmekám kérdé: Mi az oka, hogy most erdélyi fejedelem s az ország főkövetet küldött ide, holott azelőtt nem volt szokás az adón kívül, hogy főkövet jöjjön ide, lehet annak bizonyos oka [...]."[63]

A diplomatákkal való bánásmód

Az ókortól kezdve a követekkel való bánásmód és személyük sérthetetlensége kiemelt tényezője volt az államok közötti kapcsolatoknak, és ez a 16–17. században sem volt másképp. Az 1568. február 17. napján létrejött drinápolyi béke a követek sérthetetlenségének szempontjából is komoly nemzetközi megegyezésnek volt tekinthető, hiszen a török Porta viszonylatában is biztosította a sérthetetlenségüket, valamint a portai tolmácsok és a futárok alkalmazásának jogát, bár az egyezményekben, kétoldalú megállapodásokban foglaltakat a történelem gyakorlata nem mindig igazolta vissza. A követekkel való jó bánásmód és ennek a diplomáciai kapcsolatokra történő pozitív hatása a jelzett évszázadok leveleiben is fontos elemként jelentek meg. Az erdélyi fejedelmek is kiemelten kezelték ezt, ahogy Rákóczi Zsigmond I. Ahmed szultán részére 1607. elején, Kolozsváron írt levele is mutatja: „A hatalmasságod fényes portáján a fejedelemtől vagy országunkból jövő követeket becsülettel lássák, a dolgokért hatalmasságod fényes arcája eleibe vigyék, hogy érthesse hatalmasságod a mi szükségünket és könyörgésünket. A kapitihajának a hatalmasságod rendelése szerént táplálására való megadassék, mint Bocskai király idejében."[64]

A szállás nemcsak a kapitihákkal összefüggésben okozott több esetben gondot az Erdélyi Fejedelemségnek. Báthory Zsigmond erdélyi vajda így ír erről 1581. augusztus 18. napján kelt levelében egy török követ fogadása miatt: „Kegyelmeteket arról akarók jó idején megtaláltatni: tudja azt Kegyelmetek, itt Fejérváratt

[62] Mika Sándor: *Az erdélyi ház Konstantinápolyban.* In *Budapesti Szemle,* 130. (1907) 364–365–366. sz. 21.
[63] Nemes János követjelentése (1667. június 7.). In *Történelmi Tár* 1881-diki évfolyam. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest, 1881. 387.
[64] *Erdélyi Történelmi Adatok.* III. kötet. Szerk.: Mikó Imre, Kolozsvár, 1858. 328.

melly igen szüli a' szállás; tudjuk kedig, hogy annak a' (török) követnek, a' ki a' zászlót (a' fejedelemségben megerősítés' jelét) hozza, jó és föszállás kellene, mert a' melly házba annak előtte efféle követeket szállítottanak, abban most Geszti Ferencz vagyon; a' kivül pediglen kevés ház vagyon, kiben ollyan alkalmas szállása lehetne. De mivel hogy Geszti Ferenczet abból a' házból semmiképpen ki nem szállíthatjuk, azon volnánk, hogy a' követet másutt szállítanók. Erre kediglen rendeltünk két házat, hogy ezeknek valamellyikébe, ki inkább fogna tetszeni, szállítjuk."[65]

Bethlen Gábor fejedelem az alábbiak szerint rendelkezett 1619. április 4-én, a francia követtel kapcsolatban Gellyén Imre kolozsvári főbírónak írott levelében: „Mivel azért több nevezetes várasink között Colosvárnak a keresztyén országokbann is híre vagyon, intünk benneteket, sőt haggyjuk és parancsolljuk is ez levelünk látván [a francia király követének] menetelire, excipiálására, szállására, gazdálkodására [...] gondot viselljetek."[66]

A török Portán azonban a diplomaták kiszolgáltatott helyzetben voltak, tekintettel arra, hogy a török udvarban a különböző hatalmak követeit, annak ellenére, hogy védelmet élveztek, alapvetően túsznak és kezesnek tekintették.[67] Túszként tartották fogva Bethlen Gábor főkövetét Balassi (Balassy) Ferencet is 1616-os követi útja során.[68] Az Erdélyi Fejedelemség követei később is ki voltak téve zaklatásoknak, például az 1657. és az 1658. években, amikor börtönbe zárták őket. A követek kiszolgáltatottsága azonban nem csak a török Portán volt érezhető. Báthory István lengyel király és Erdély fejedelme is került hasonló helyzetbe, akkor még János Zsigmond követeként, a bécsi udvar foglya volt és a fogsága után, bár tudott németül, soha többet nem beszélt ezen a nyelven. Báthory István többek között az alábbiakat írta II. Miksa német-római császárnak és cseh-magyar királynak 1565. június 6-án kelt levelében: „[...] Tegnap vacsora idején legszentebb császári felséged parancsára Prozkowski úr letartóztatott engem itt, a szállásomon, [...] gyalogos katonák őrizetére bíztak úgy, hogy enyéim közül senkinek [...] sem szabad a házból kimenniük."[69]

Hasonló események történtek Bocatius Jánossal (Ioannes Bocatius kassai bíró és iskolaigazgató, később Bethlen Gábor titkos tanácsosa), akit Bethlen Gábor diplomáciai szolgálatában ér a halál, 1621-ben. Őt 1606 februárjában tartóztatják le a Habsburgok, mint Bocskai István fejedelem követét Heidelberg-

[65] Báthori Zsigmond fejedelem 1581-ben augustus' 18-kán Fejérvárról Forró Jánosnak, Sigér Jánosnak és Rácz Péternek. ETT 164.

[66] Jeney-Tóth Annamária: *Asztalok rendelése és a fejedelmi konyha Bethlen Gábor erdélyi udvarában.* In *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk.: Pál Judit-Sipos Gábor. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2010. 159.

[67] Kármán Gábor: *Szuverenitás és reprezentáció: Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében.* In *Korall,* 12. (2012) 48. sz. 52.

[68] Sebestyén Mihály: *Két tűz között – Bethlen Gábor 1616-ban.* In *Korunk,* 38. (1979) 5. sz. 401.

[69] Nagy László: *Báthory István emlékezete.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 58.

ben és csak kalandos úton szabadul meg börtönéből.[70] Az Erdélyi Fejedelemség diplomatái közül többen is szolgálatuk ellátása során vagy a kényszerű bebörtönzés közben haltak meg. Szalánczy István főkövet, aki már 1613-tól, 24 éves korától látott el diplomáciai küldetéseket a fejedelmek szolgálatában, 1645-ben lett az oszmán birodalmi főváros túsza, majd három évvel később 1648. január 9-én az erdélyi házban hunyt el.[71] Konstantinápolyban halt meg Lutz (Lutsch) János követ is, akit 1657-ben tartóztattak le, illetve Jankó Péter kapitiha is, aki 1663-ban látott el szolgálatot.[72]

A haza és a nemzet szolgálatában

A hazát szolgálni mindenáron, hiszen haza csak egy van. E gondolat ott élt a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség diplomatáinak és Bethlen Gábor fejedelem mindennapjaiban. Nem számított tér és idő, hogy átérezzék: saját sorsukkal a hazát szolgálják és ez nem áldozat, hanem szolgálat a jövőért és az egységért. Ennek bizonyságára álljon itt két idézet a két országrész sorsformáló egyéniségétől. Verancsics Antal esztergomi érsek és királyi helytartó, így írt a drinápolyi békekötéssel kapcsolatos megbízatásáról: „Hiányozzam hazámnak ekkora bajában s többre becsüljem nála életemet, saját boldogságomat? Megpróbálom mégegyszer, mint hatvanas ember is meg tudom-e mutatni a hazámnak, mennyire szívemen volt épsége, mennyire akartam épségét eddig és a jövőben."[73]

Bethlen Gábor pedig így írt fejedelemmé választásáról Dóczy András szatmári főkapitánynak 1613. október 27-én: „Ilyen nyomorult fölháborodott állapatjában és ennyi aemulusi között nyilván elég súlyos és keserves tisztnek látszik ez, de az Úristennek és szegény hazánknak ez állapátra való hivatalját semmiképpen róllunk el nem vethetvén ő szent Felségét azon kérjük éjjel-nappal, minden erőtlenségünknek terhét magára vévén, véghetetlen hatalmassága szerint tegyen elégségessé. Nem kicsin reménségünk levén ez mellett nemzetségünkből való sok jó akaróinkhoz, többi között Kegyelmedhez is, hogy igazsággal, sziligséggel és mindenekhez való engedelmességgel romlott hazánknak békességes megmaradására és bódog éppületire ügyeközhetünk."[74]

[70] Kees Teszelky: *Üzenet az utazótáskában. Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt.* In *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban.* Szerk.: Horn Ildikó–G.Etényi Nóra. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008. 115.

[71] Jakó Klára: *A Szalánczyak.* (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből). In *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk.: Kiss András et al. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1999. 174.

[72] Bíró Vencel: *Képek Erdély múltjából. Történeti rajzok* (szerk.: Sas Péter). In *Művelődés*, Kolozsvár, 2009. 57.

[73] Békés: *A drinápolyi béke.* i. m. 44.

[74] Veress Endre: *Bethlen ifjúkori levelei.* In *Erdélyi Múzeum*, új folyam 9. (31.) (1914) 6. sz. 336–337.

GUITMAN BARNABÁS

VALLÁSI TÖRÉSVONALAK A RÁKÓCZI-FELKELÉS IDEJÉN

II. Rákóczi Ferenc személye és az általa vezetett felkelés, függetlenségi háború története a magyar történettudomány egyik legbővebben tárgyalt témaköre. A köztudatban élő Rákóczi-képet azonban mind a mai napig a 19. század romantikus kurucos történetfelfogása hatja át, a korszakhoz kapcsolódó mítoszok sziklazátonyként állnak ellent a megalapozott kritika hullámveréseinek. Jelen írás[1] célja, hogy a teljesség igénye nélkül néhány jellemző példát felvonultatva, illúziók nélkül szóljon a Rákóczi-felkelés alatti felekezeti konfliktusokról, amelyek miatt az egységes állam megteremtésére irányuló kísérlet szinte lehetetlen vállalkozás volt.

A felekezeti megosztottság baljós árnya

II. Rákóczi Ferenc személyében a kora újkori királyellenes mozgalmak, felkelések élére először került katolikus arisztokrata. A 16.–17. századi polgárháborúkkal szemben a felkelés – jóllehet, a bázisa jelentős részben protestáns – mégsem tekinthető kizárólag felekezeti jellegűnek. Ezt jelzi az is, hogy a dunántúli és az északnyugati vármegyékben nemcsak a katolikusok, hanem az ezekben az országrészekben élő, elvileg elnyomott reformátusok és evangélikusok sem fogadták felszabadult örömmel a kuruc csapatok megjelenését a vidékükön. Mindezek mellett a Rákóczi előtt álló feladatok közül talán a legnagyobb kihívást mégis a magyarországi társadalom minden rétegét foglalkoztató, és egyben a legnagyobb polgárháborús veszélyforrást okozó valláskérdés megoldatlansága jelentette. Különösebb túlzás nélkül állítható, hogy a kora újkori Magyar Királyság egyik agyaglábát a felekezeti sokszínűségében találhatjuk meg. Rákóczi helyesen ismerte fel, hogy ennek megoldása nélkül kormányzatának belső legitimitása, a kialakulóban lévő kuruc állam egysége megkérdőjeleződik és szétfoszlik.

Rákóczi valláspolitikáját jól felfogott hatalmi érdekből következő türelem jellemezte. Mai szemmel nézve kétségtelenül pozitív vonása ennek a politikának a felekezeti ellenségeskedések elsimítására, az egymással rendkívül bizalmatlan egyházak közötti béke megteremtésére irányuló törekvés. A fejedelmet erre kényszerítette a józan politikai belátás, a kuruc táboron belüli érdekellentétek és viszálykodások kiküszöbölésének szándéka. A valláskérdés jelentőségét mutatja, hogy Rákóczi szinte minden más esetben – mintegy Nagy Péter cár magyar megfelelőjeként, erőszaktól sem visszariadva – rákényszerítette

[1] A szerző az MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Kutatócsoport tagja; jelen írás e projekt keretei között készült.

akaratát a konföderált rendekre, vallási ügyekben viszont mindig meghátrált, vagy legalábbis szokatlan rugalmasságot mutatott, legyen szó akár a jezsuiták kiutasításáról, vagy annak tiltásáról, hogy Erdélyben ismét katolikus püspök rezideálhasson.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor azt is, hogy a három bevett egyház (katolikus, evangélikus, református) szabad működését biztosítani kívánó fejedelmi pátensek és törvények nem tekinthetők a korabeli Európában korszerűnek. A korszak európai gyakorlata nem tűrte, államelméleti irodalma nem tartotta kívánatosnak, hogy egy adott államon belül több egyenjogú vallásfelekezet, egyház működhessen. A toleránsabb berendezkedésű országokban (például Hollandiában) sem engedték az államvallástól eltérő egyházak híveinek nyilvános vallásgyakorlatát. Kevéssé köztudott, hogy Európa négy legjelentősebb állama a Rákóczi-felkelés idején egyaránt szigorú törvényekkel védte saját államvallását, amelyek közül több a 19. századig érvényben maradt.[2] Utólag maga Rákóczi is így írt erről az *Emlékiratok*ban: „Reméltem, hogy az idők folyamán helyreállítom a lelkek egységét és így szelíd és békés utakon visszavezethetem az elkülönült vallásokat az igazi katolikus egységbe."[3] A leendő fejedelem rövid távú politikai céljaihoz viszont arra volt szükség, hogy a széthúzó magyarországi felekezetek között egyfajta egyensúlyi helyzetet teremtsen.

A kor elvárásaihoz igazodva Rákóczi a vallás külső megnyilvánulásait, reprezentációs-legitimációs erejét felekezetektől függetlenül a jó kormányzás elengedhetetlen feltételének tekintette. Állandó problémát jelentett például a felkelők fegyelmezetlensége, fosztogatásra való hajlama. A fejedelem ezért gondot fordított arra, hogy seregeiben a vallásosság által erősödjék a fegyelem. Számos rendeletet bocsátott ki például a káromkodás ellen. 1705. december 11-én az ország történelmében elsőként ő rendelt állandó, fizetett tábori lelkészeket az egyes ezredekhez, mégpedig oly módon, hogy a lelkész mindig ahhoz a felekezethez tartozzék, amilyenből az adott ezred katonáinak többsége verbuválódott.

Az evangélikus reneszánsz

A Felföldön[4] leginkább az evangélikusok tekintettek nagy reményekkel a kibontakozó felkelésre. Már 1703 nyarának végén köszöntötték a bevonuló kurucokat a kapuikat ellenállás nélkül megnyitó szabad királyi és bányavárosok evangélikus polgárai, akikhez az északkelet-magyarországi ágostai hitvallású

[2] A katolikus vallásgyakorlatot Hollandiában 1581-től, a Svéd Királyságban 1617-től tiltották be. Az Angol Királyságban az 1662-es egyöntetűségi törvény (Act of Uniformity), valamint az 1673-as Test Act zárta ki a katolikusokat az államéletből, 1685-től (fontainebleau-i ediktum) a franciaországi hugenották veszítették el a nyilvános vallásgyakorlat jogát.

[3] Rákóczi mondatát többféleképpen értelmezi a szakirodalom, de a lényeg, hogy még a saját életében megvalósítható vallásegységben, azaz egy államvallással rendelkező országban gondolkodott ő is.

[4] Felföldön a korabeli szóhasználatban az ország északi, hegyvidéki részeit értették, a mai Kárpátalját is beleértve, egészen a morva határig.

Greguss Imre: Kuruc lovasság című olajfestményének részlete (19. sz. vége. Kassa, Rodostói ház). (Fotó: Guitman Barnabás)

nemesség is csatlakozott. Rákóczi közvetlen környezetében és udvari tanácsában is többségében magyar, német és szlovák evangélikusok voltak (Bulyovszky Sándor, Gerhard György, Hellenbach Gottfried János, Jánoky Zsigmond, Kajali Pál, Platthy Sándor, Prileszky Pál, Radics András, Radvánszky János, Ottlyk György).

A felkelés első éveiben az evangélikusok visszaszerezték a 17. század utolsó évtizedeiben elveszített pozícióikat. A városok irányításából újra kiszorították a katolikusokat, néhol önkényesen templomokat foglaltak, Eperjesen a kollégium újra visszakerült az evangélikus egyház kezébe. Az északkelet-magyarországi lutheránus városi elit jelentős többsége ettől kezdve töretlenül a fejedelem oldalán állt.

Az evangélikus, illetve református többségű vármegyék és polgárok a „mindent vissza" elve alapján sérelmeik azonnali orvoslását várták Rákóczitól. Heves vitákat követően az egyházügyi kérdéseket végül 1705 őszén a szécsényi országos gyűlés próbálta meg megnyugtató módon szabályozni. A gyűlésen kimondták, hogy a konföderáció területén három bevett, egyenjogú relígió (katolikus, evangélikus és református) rendelkezik szabad vallásgyakorlattal, és

egyúttal újból életbe léptették a protestánsok számára kedvező régebbi (1608-as, 1647-es) törvényeket. Ezen kívül meghagyták, hogy a földesúri jog alapján ezután senkinek sem szabad mást vallási szabadságában sérteni, és mindenki szabadon járhat istentiszteletekre. Határoztak arról is, hogy vegyes bizottságokat küldenek ki a vármegyékbe, amelyek feladatául előírták, hogy a nagyobb és főtemplomokat a felekezeti többségnek átadják, a konfesszionális kisebbség számára pedig biztosítsák a kisebb templomokat, vagy új istentiszteleti hely építésének lehetőségét. Rákóczi vonakodva ugyan, de végeredményben teljesítette a protestánsoknak a jezsuiták kiűzésére vonatkozó kérését is. A vallási ügyek tárgyalásában és a vonatkozó törvénycikkek megfogalmazásában Petrőczy István generális, Jánoky Zsigmond udvari kancellár, Radvánszky János kincstartó, Bulyovszky Dániel, az országgyűlés titkára és Ottlyk György udvarmester révén evangélikus befolyás érvényesült.

Viszont a kiküldött vegyes bizottságok működése alatt, majd az azt követő években is számos panasz és tiltakozás érkezett a templomok és a vagyon újraelosztása miatt, ezért 1707 telén, Rozsnyón a bizottságok újbóli kiküldéséről határoztak. Az ellentétek nem csupán katolikus–evangélikus, hanem evangélikus–református viszonylatban is kiújultak. Eperjesen például a lutheránus városi vezetés nem járult hozzá református templom építéséhez, Losoncon pedig a reformátusok tiltották ugyanezt az evangélikusoknak.

A véres eseményekben bővelkedő ónodi kuruc országos gyűlés is foglalkozott vallási sérelmekkel, bár kevesebbet, mint a szécsényi. Ez a *conventiculum* nem hozott új vallási törvényeket, a fejedelem ismételten egy bizottságot állított fel a panaszok orvoslására. A *gravaminák* többsége a katolikusok és a reformátusok részéről érkezett, s a lutheránusok mohóságát sérelmezték.

A magát újjászervező felföldi evangélikusságnak az egyház szervezetén belüli problémákkal is szembesülnie kellett. A hazai evangélikus egyházat a Wesselényi-féle szervezkedésben, majd a kuruc mozgalmakban játszott aktív szerepéért a központi kormányzat számos büntető intézkedéssel sújtotta. A század elejére az egész egyházban csupán egy szuperintendens maradt, Zabler Jakab (1639–1709) Bártfán. A lelkészhiány is nagy volt, gyakran a visszaszerzett templomokba nem tudtak megfelelő személyt állásba helyezni. Ezért tekinthető fontos lépésnek, hogy 1704-ben kettő, majd 1706-ban még egy szuperintendenst választottak az észak-magyarországi egyházkerületek, mindhármukat Zabler avatta fel.

Az újjászervezés következő lépése az 1707 áprilisában tartott rózsahegyi zsinat volt, amelyen a legmagasabb világi tisztséget betöltő evangélikus személy, báró Petrőczy István (1654–1712) generális elnökölt. A négy szuperintendenssel együtt összesen nyolcvankét egyházi és világi küldött vett részt a tanácskozáson. Míg szervezeti és liturgikus kérdésekben sikerült egyezségre jutni, a zsinat másik fontos célját, a Németországból kiindult és az evangélikusokat megosztó pietizmussal kapcsolatos egységes álláspont megfogalmazását nem érte el. A rózsahegyi zsinat rendelkezéseit Rákóczi közeli híve, a szlovákajkú Krman Dániel (1663–1740) szuperintendens igyekezett a leghatározottabban átültetni a gyakorlatba, a zsinat jegyzőkönyveit saját megjegyzéseivel, kiegészítéseivel egyetemben hetekkel a tanácskozás befejezése után nyomtatásban is kiadta.

A következő nagyobb evangélikus gyűlés az Eperjesen, 1709 tavaszán tartott felső-magyarországi *conventus* volt. A résztvevők döntöttek az eperjesi kollégium egyetemmé fejlesztésével kapcsolatos kérdésekről, valamint egy központi evangélikus levéltár és könyvtár létrehozásáról.

Az evangélikus gyűlések határozatai azonban a háborús körülmények, valamint az ország északnyugati és nyugati részén élő ágostai hitvallásúak kurucokkal szembeni fenntartásai miatt csak részben vagy egyáltalán nem valósulhattak meg. Az egyik legtekintélyesebb, mindvégig udvarhű képviselője az evangélikusok belső politikai ellenzékének az elveiért várfogságot is vállaló Okolicsányi Pál (1650–1715) volt.[5] Rendíthetetlen királyhűsége párosult egyháza és az ország érdekeinek következetes és határozott védelmével. Követőinek tábora az evangélikus nemességen belül a kuruc hadak sorozatos vereségeivel egyenes arányban nőtt. Az 1708–1710 között a király által összehívott három pozsonyi országgyűlésen szép számmal megjelentek protestáns követek is. Felekezeti sérelmeiket azonban a jelenlévő katolikus tábor elutasította. Az uralkodó pedig az erőviszonyok változása miatt kizárólag az artikuláris helyekről is határozó 1681-es soproni országgyűlés által hozott, korlátozott vallásszabadságot biztosító törvényt tekintette tárgyalási alapnak. A felkelést követő első teljes országgyűlés 1712-15-ben immár ennek szellemében szabályozta újra a különböző felekezetek, ezen belül evangélikusok helyzetét, hatálytalanítva minden, a kuruc oldalon hozott törvényt és rendelkezést, beleértve a rózsahegyi zsinat cikkelyeit is.

Katolikus aggályok

Míg a kuruc mozgalmat a protestáns egyházak képviselői csekély kivételtől eltekintve támogatták, addig a magyarországi katolikus püspökök érthető okokból – Telekessy István egri, Pethes András címzetes anzariai és Illyés István címzetes szendrői püspökök kivételével – még időlegesen sem álltak Rákóczi konföderációja mögé. A katolikus papság egy részének (például Sós Mátyás pálos rendfőnök, több esztergomi kanonok, Mérey Mihály szekszárdi apát, Bakó János váradi prépost, Berkes András váci nagyprépost, káptalani helynök) támogatását is, amely részben őszinte meggyőződésből, részben a megtorlástól való félelemből fakadt, csupán ideig-óráig vallhatta magáénak a kuruc függetlenségi háború.

Rákóczi zászlóbontásától kezdve meglehetősen ellentmondásos a katolikus egyháziak viszonya a fejedelemhez. A fejedelemnek a neuhausi (ma Jindřichův Hradec) jezsuita iskolában folytatott tanulmányai miatt is volt

[5] Okolicsányi Pál születési és halálozási évszámait a szakirodalom mindezidáig bizonytalanul közli. A budapesti Evangélikus Országos Levéltárban megtalálható viszont korabeli sírfeliratának másolata, amely tartalmazza az eddig hiányzó adatokat. (EOL IV. e 4. 10.) Köszönöm Erdős Bencének, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

talán egyfajta együttműködési hajlandóság a jezsuita rendtagok és Rákóczi között. Rákóczi számított a Társaság oktatási tevékenységére, és sikerült elérnie azt is, hogy kényszerű kiutasításuk végeredményben ne vonatkozzék minden egyes jezsuitára. Más esetek viszont a katolikus egyháziak részéről kezdetektől fennálló bizalmatlanságról tanúskodnak. Ismeretes P. Sárhegyi Mátyás beregszászi plébános esete, aki – amíg Rákóczi megbízottjai vártak rá – a plébánia hátsó kijáratán kereket oldott, annyira nem kívánta, hogy a fejedelem udvari lelkésze legyen. Mindez nem meglepő, hisz a pro patriás zászlók alatt harcolók túlnyomó többsége református volt, akik felekezeti sérelmeik miatt gyakran álltak véres bosszút a katolikus papságon és híveken – Rákóczi határozott tiltása ellenére.

Rákóczi valláspolitikájának egyik jellemzője, hogy a mindenkori magyar királyt megillető főkegyúri jogot saját maga számára fenntartva számos esetben hozott egyházügyi rendelkezéseket, döntött felekezeti kérdésekben. Ezt a hivatkozási alapot a kortársak különösen a katolikus egyházat illetően tekintették meglehetősen aggályosnak. Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó ilyen intézkedése Brenner Domonkos (1660 k.–1721) kinevezése a szepesi prépostság élére 1706. december 23-án. Brenner nem sokkal korábban, 1705-ben Széchényi Pál kalocsai érsek titkáraként szökött át Rákóczihoz, eltulajdonítva korábbi munkaadójának levelezését.

Brenner kinevezése ellen egyaránt tiltakozott a káptalan, a szepesi papság és a királyhű törvényes prépost, Sigray János durnói címzetes püspök. Később a kanonokok egy része Répássy Jakab vezetésével, valószínűleg fenyegetések hatására, átpártolt Rákóczi mellé, Brenner pedig 1707-ben egy nyílt levélben kísérletet tett arra, hogy bebizonyítsa kinevezésének törvényességét. A káptalan az imaszövegekben kénytelen volt a király nevét Rákócziéra cserélni. Mindezek herceg Keresztély Ágost esztergomi érsek és XI. Kelemen pápa tudomására jutottak, akik elítélték Rákóczi eljárását, jelezvén, hogy az törvénytelen. A pápa egyúttal utasította az esztergomi érseket, hogy a törvényes állapotot állíttassa helyre.

Különös döntés Rákóczi részéről, hogy az egyházi tiltakozások ellenére 1707 tavaszán mégis Brennert küldte szentszéki követségbe.[6] A bizonytalan legitimitású követ küldetése mondanivalójának esetleges jogosságától függetlenül kudarca volt ítélve. A franciabarát pápának tekinthető XI. Kelemen fogadta ugyan, és találkozott Fabrizio Paolucci bíborossal, szentszéki államtitkárral is, beadványainak érvelését azonban, amelyekben Rákóczi felkelésének jogosságát igyekezett igazolni, továbbá az ónodi trónfosztásra és a jezsuiták kiűzésére próbált magyarázatot adni, nem fogadták el. Brenner később Lengyelországban, majd Párizsban képviselte sikertelenül Rákóczi ügyét. A fegyverletétel után a francia fővárosban a rábízott Rákóczi-vagyont egy kétes üzletben eltékozolta, az adósok börtönébe került, ahol öngyilkosságot követett el.

[6] Köpeczi Béla szerint a fejedelem a követ kiválasztásakor nem ismerte a pápa álláspontját ebben a kérdésben, sokkal valószínűbb azonban, hogy egyszerűen nem volt más bizalmas híve a követi feladatok ellátására.

A kassai Szent Erzsébet-főszékesegyház. (Fotó: Guitman Barnabás)

A pápa először 1707 szeptemberében adott ki egy brevét a Magyar Királyság papságának címezve, amelyben a törvényes király melletti hűségre szólította fel őket, egyúttal jelezte, hogy kánoni büntetés fenyegeti azon papokat, akik egy esetleges új király választásában közreműködnek. Ezt követte 1709 augusztusában egy újabb, az esztergomi érseknek szóló breve. Ebben XI. Kelemen a leghatározottabban megtiltotta, hogy a királyság világi és szerzetes papjai bármilyen módon részt vegyenek a lázadásokban, vagy támogassák azt. Az ellenszegülő egyháziak elleni eljárás lefolytatására és a büntetések végrehajtatására az esztergomi érseket jelölte ki, akit elvileg a megfelelő jogosítványokkal is ellátott. 1709 folyamán Sigray is visszatérhetett a szepesi káptalan élére, a kanonokok pedig levélben biztosították királyhűségükről az érseket. A káptalan kérte az érsektől a Rákóczi által kinevezett kanonokok (Nebeszt Pál, Nagy György, Reyscher György) hivatalos megerősítését is.

Keresztély Ágost a pápai rendelkezéseknek megfelelően több papot is megfosztott hivatalától, köztük a legrangosabbat, a Rákóczi-pártinak tekintett idős Telekessy István egri püspököt is. A püspök ugyanis a felkelés alatt Egerben maradt, és a trónfosztást is aláírta. Telekessy ezt követően számos fórumon tiltakozott az eljárás ellen, a királynál és a pápánál is sérelmezte azt. Arra hivatkozott, hogy püspököt csak a pápa függeszthet fel, továbbá, hogy a trónfosztást csak kényszerből írta alá, és 1710-ben ő nyitotta meg Eger kapuit a királyi

csapatok előtt. A helyzet fonákságát mutatja, hogy a vatikáni államtitkár és a pápa is jóváhagyta ezt a tiltakozást, ennek ellenére az érsek mégis kinevezte új egri püspöknek Csáky Imrét, így Telekessy 1715-ben Szarvaskőn bekövetkezett haláláig két egri püspök formált jogot az egyházmegye vezetésére.[7]

Összegzés

A Rákóczi-felkelés a protestánsok számára időlegesen biztosította azt a felekezeti szabadságot, amelyet különböző okok miatt a királyi kormányzat fokozatosan szűkített a 17. század folyamán. Ezt a rövid ideig tartó lehetőséget, úgy tűnik, az evangélikus egyház tudta a leghatékonyabban kihasználni. Néhány éves reneszánsza alatt sikerült újraszerveznie magát, mozgósítania a híveit, mindezek biztosították a kellő alapot a megmaradáshoz. A függetlenségi háború utolsó éveiben viszont egyre többen vélekedtek úgy, hogy az ország egésze számára mérhetetlen szenvedést és pusztulást jelent a hiábavaló vérontás. Sokak számára világossá vált, hogy a nemzeti szólamok dacára az összetett társadalmi, államfejlődési, gazdasági és felekezeti problémákat képtelenség forradalmi eszközökkel megoldani. Az ország nagyobb része hiába „unatkozott meg a kurucozástól" – ahogy Wesselényi István fogalmaz naplójában –, a Rákóczi állama által kivetett, a korábbiaknál is súlyosabb adóktól és terhektől, az állandó törvénysértésektől, hiába volt az udvar valóban jó szándékú kompromisszumkészsége is, Rákóczi és szűk körének téves helyzetértékelése miatt a béketárgyalások sorra megbuktak. Ennek eredménye pedig az egyre kilátástalanabb, leginkább idegen, francia érdekeket szolgáló, országpusztító belháború elhúzódása lett. Teljes joggal írja keserű iróniával a szatmári békéről a református Cserei Mihály: „Ilyen gyönyörűséges, hasznos pacificátiót szerzének a jó kurucok nemzeteknek, ezért bizony csak tíz magyarnak sem kellett volna levágatni magát."

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

Áldássy Antal: *Telekessy István egri püspök elmozdítása és a római curia.* In *Történelmi Tár*, XIX. évfolyam, 1. szám (1896), 646–688.

Benda Kálmán: *Rákóczi és a Vatikán. Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához (1707-1708).* In *Történelmi Szemle*, II. évfolyam, 1-2. szám (1959), 8–24.

Csatáry György: *Katolikusok és protestánsok II. Rákóczi Ferenc államában.* In Dobos Sándor, Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *Mercurius Veridicus Novus.* Grafika, 2015, Ungvár, 61–74.

[7] Hasonló helyzet alakult ki Munkácson az addigi görög katolikus püspök 1707-es halálát követően: a pápa, I. József és Rákóczi is a saját jelöltjét tette püspökké, így pár évig egyszerre három főpásztora is volt a munkácsi egyházmegyének.

Esze Tamás: *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*. In *Egyháztörténet*, I. évfolyam, 1-2. szám, (1943), 44–109.

Fabiny Tibor: *Rákóczi és az evangélikusok*. In Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*. Akadémiai, 1980, Budapest, 365–382.

Kónya Péter: *A Rákóczi-szabadságharc és az evangélikus egyház*. In *Egyháztörténelmi Szemle*, XII. évfolyam, 1. szám (2011), 48–64.

Köpeczi Béla: *Rákóczi követe Rómában*. In *Történelmi Szemle*, XXV. évfolyam, 3. szám (1982), 404–415.

Köpeczi Béla: *A Vatikán és a Rákóczi-szabadságharc*. In *Magyar Könyvszemle*, CXVIII. évfolyam, 4. szám (2002), 361–372.

Lányi Károly: *Magyar Egyháztörténelme. Átdolgozta Knauz Nándor. 1526–1848*, 1869. II. kötet, Esztergom.

Meszlényi Antal: *II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták*. In *Regnum*, I. évfolyam, 1. szám (1936), 225–267.

Nagy Géza: *A református egyház története, 1608–1715.*, Attraktor, 2008, Máriabesnyő–Gödöllő.

Szörényi László: *Rákóczi csehországi tanulóévei*. In Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*. Akadémiai, 1980, Budapest, 291–316.

R. Várkonyi Ágnes: *„Ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket". II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták néhány kérdéséhez*. In Jankovics József (szerk.): *„Nem sűlyed az emberiség!...": album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA ITI, 2007, Budapest, 1463–1475.

HERCZEGH GÉZA

EURÓPA ÉS A MAGYAR-KÉRDÉS 1848-BAN

A nemzetiségi kérdés kiéleződése

A magyar kormány politikájának sikere attól függött, hogy ne csupán az ország magyar lakossága, hanem nemzetiségei is támogassák, ennek azonban épp az ellenkezője következett be.

A szerbek, a horvátok, a románok azért küzdöttek, amit a magyarok esetében már-már megvalósulni láttak: a nemzeti egységért és a függetlenségért. Ezt a törekvésüket bőkezűbben osztogatott engedményekkel sem lehetett volna leszerelni. Politikájuk a birodalomban elfoglalt eltérő helyzetük miatt különbözött a magyarokétól, akik nem látták be, hogy ugyanolyan mozgalmakkal állnak szemben, mint amilyet maguk is folytatnak. Csupán azt ismerték fel, hogy a nemzetiségi követelések teljesítése az ország felbomlásához és az önállóság végleges elvesztéséhez vezet. A birodalom földrajzi középpontjában elterülő, sem történeti, sem természetes határokkal nem rendelkező magyarlakta rész egyszerű közigazgatási kerület szintjére süllyedt volna.

A társadalmi-politikai fejlődés Kelet-Közép-Európában is napirendre tűzte a nemzeti államok megalakítását, ami maga után kellett hogy vonja a Habsburg Birodalom és vele együtt Magyarország felosztását. A felosztás nyomán létrejövő kis államok azonban önállóságukat nem őrizhették volna meg. A magyar kormány ezért ragaszkodott az ország területi integritásához, mint a függetlenség alapvető feltételéhez, a magyarországi nemzetiségek pedig a dinasztiához, amelyre támaszkodva a történelmi jogaikra hivatkozó magyarokkal szemben a felosztást kiharcolhatják és amely kialakítandó nemzeti államaikat összefogta volna.

A nemzetiségi mozgalmakat nem az udvar szervezte, de az 1848 tavaszán és nyarán bekövetkező ellentétek kiéleződésében és a békítési kísérletek meghiúsulásában már döntő része volt a kamarillának. Franz Anton Kolowrat – Metternich minisztertársa, ellenlábasa, majd rövid ideig utóda – Jelačić (Jellasics) báni kinevezését azzal indokolta, hogy meg kell akadályozni a magyaroknak a horvátokkal, illetőleg a határőrvidék katonáival való megegyezését.[1] Jelačić ennek a feladatnak maradéktalanul megfelelt, kinevezése után nyomban megtagadta az engedelmességet a magyar kormánynak, és Horvátországot, valamint a horvát határőrvidéket az ellenforradalom szolgálatába állította.

A dél-magyarországi szerbek különálló nemzeti tartomány kialakítására törekedtek, és május 14–15-i karlócai gyűlésükön Rajačić érsek kezdeményezésére kimondották a Vajdaság megalakítását, ahol azonban nagyszámú román, német és magyar élt, a szerbek a lakosság alig egynegyedét alkották. Rövidesen fegyveres harcok robbantak ki. A szerb fejedelemség semlegesnek nyilvánított-

[1] Károlyi Árpád: *Batthyány Lajos főbenjáró pöre.* II. kötet, MTT, 1932, Budapest, 610.

ta magát, de nem akadályozta meg, hogy önkéntesek siessenek a magyarországi szerbek megsegítésére. Az önkéntesek toborzását a belgrádi osztrák konzul, Ferdinánd Mayerhoffer ezredes irányította.

Május 10-én a szlovák nemzeti mozgalom vezetői Liptószentmiklóson tartott értekezletükön fogalmazták meg követeléseiket. A 3. pont külön nemzeti gyűlésekre vonatkozott, amelyeken úgy nemzeti, mint egyetemes országos érdekeket érintő tanácskozásokat folytathatnak és amelyeknek feladata lesz az etnográfiai határokat megállapítani, hogy minden egyes nemzetnek szabadságában legyen nemzeti központja felé gravitálni.

A román kérdést Erdély és Magyarország egyesítése – uniója – élezte ki. Az unió a magyar reformmozgalom egyik legfontosabb követelése volt, de nem a románok, hanem a bécsi kormányzat ellen irányult, nehogy az Magyarországgal szemben Erdélyre támaszkodhasson. Az erdélyi magyarok és székelyek lelkesen követelték a két ország egyesítését, a szászok viszont ellenezték, és ellenezték az Erdély lakosságának többségét alkotó románok is. Május 15–17-i balázsfalvi gyűlésükön Simion Bărnuţiu javaslatára kimondották, hogy előbb a román nép teljes egyenjogúsítását és számarányának megfelelő képviseletét követelik és a nélkülük hozott uniós törvényt nem ismerik el. Nyíltan nem hangoztatták, de aligha lehetett kétséges, hogy az erdélyi románok vezetői nem Magyarországgal, hanem a Kárpátokon túli fejedelemségekkel kívánnak egyesülni.

A magyar kormány a balázsfalvi gyűlés mögött Bécs kezét kereste – már csak azért is, mert a szerbek karlócai gyűlésével azonos időpontban rendezték –, de arra nem figyelt fel, hogy a kamarilla minden mesterkedése sem gyűjthette volna össze a 30 000 – 40 000 románt, ha nem áll igazi tömegmozgalom mögötte.

Az erdélyi országgyűlés május 29-én mégis megszavazta az uniót – a megfélemlített szászok is. A magyarok ragaszkodása az unióhoz érthető, hiszen meghiúsulása esetén Magyarországot minden oldalról a Habsburg Birodalom tartományai vették volna körül és az áprilisi törvényekben megerősített jogi különállás illúzió maradt volna, de az a körülmény, hogy kimondása az erdélyiek többségének akarata ellenére történt, nem sok jót ígért.

Mi lett volna a megoldás? Wesselényi június 18-án a következőket írta Klauzál Gábornak: „Kicserélés útján a például Erdélyben az oláhok között lakó magyar nagyobb birtokosok, úgymint kisebb birtokú régi és új polgárok az összes székelységgel – s ha nekik tetszenék – a szászokkal együtt kijjebb vonulnának, s helyükbe a valódi magyarlakta föld határaihoz közelebb lakó oláhok költöznének; így lenne ez s ugyanez történnék a tótok közt lakó magyarokra nézve [...] ily móddal egy területen lakandó 5-6 millió magyar s a vele rokon érdekű 1 millió körüli német faj együtt nem tekintélytelen kis országot tenne, amelynek fővárosa Pest-Buda lenne [...]"[2] Vagyis: lakosságcsere az erdélyi magyarok és a

[2] Miskolczy Ambrus: *Társadalmi és nemzeti kérdés az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen.* In *Századok,* 1979. 5. sz. 878.

magyarországi románok között. Egy ilyen radikálisan új elgondolás megérlelődéséhez és elfogadásához azonban hosszú időre lett volna szükség, és megvalósításába más hatalmak is beleszóltak volna.

A román fejedelemségek – Havasalföld és Moldva – névleg a török szultán uralma, valójában a cár bukaresti és iaşi konzuljainak kormányzása alatt álltak, fejedelmei tényleges hatalommal alig rendelkeztek. Az önkényuralom elől Párizsba menekült román fiatalok a februári forradalom után hazatértek, hogy francia támogatással megvalósítsák a polgári átalakulást. A cárizmus hatalmával szembeni támaszként többen gondoltak Magyarországra, míg Magyarországon sokan rokonszenveztek a román mozgalommal, abban a reményben, hogy a cári önkényuralom gátja lesz majd. Ezért foglalkozott a magyar kormány már első ülésén a román fejedelemségek felé irányuló orosz csapatmozdulatokkal.

A magyar–román együttműködés, sőt szövetség eszméjének számos híve volt – köztük Szemere Bertalan belügyminiszter –, és a kapcsolatok felvételének szándékát gazdasági meggondolások is erősítették. A dunai hajózásban a brăilai és a galajţi kikötőknek nagy jelentőségük volt, a kereskedelem fejlesztéséhez fontos érdekek fűződtek. Batthyány miniszterelnök június 27-én Esterházyhoz intézett átiratában konstantinápolyi, bukaresti, iaşi és belgrádi magyar konzulátusok létesítését szorgalmazta, miután a meglevő osztrák konzulátusok a magyar érdekeket nem szolgálták kielégítően.

Június 23-án Bukarestben a hatalmat forradalmi kormány vette át, amelynek külügyi államtitkára, Nicolae Bălcescu magyar–román együttműködés kiépítésére törekedett. Az együttműködés elé azonban leküzdhetetlen akadály tornyosult: Erdély hovatartozásának kérdése. Az unió ellen tiltakozó román küldöttség egyik tagja, A. T. Laurian, megírta Bălcescunak: „A magyarok gyengék, sőt még gyengébbek, mint ahogy elképzelhetnéd, azonban olyan bátorságot és erőt színlelnek, amilyennel nem rendelkeznek [...] A magyarok csak négymillió, körülvéve tízmillió nem magyarral [...] Ahelyett, hogy ők adhatnának segítséget, kénytelenek éppen ők kérni tőlünk segítséget [...] Fontoljátok meg jól ezt a dolgot [ti. a magyar–román szövetséget], nehogy hibát kövessetek el és még rosszabb helyzetbe bonyolódjatok [...]"[3]

Bălcescu Dimitrie Brătianut bízta meg a magyar kapcsolatok kiépítésével, de az ő útja Szebenen át vezetett, ahol az erdélyi román komité már a dinasztiával való szövetség mellett döntött. Brătianu ezért Bécsbe ment, és visszatérőben megegyezett Lauriannal, hogy „a magyarokkal nincs mit kezdeni, vagy Bécsben, vagy Frankfurtban kell szerencsét próbálni". A bukaresti kormány másik küldötte, A. C. Golescu, Bécsből azt írta a szebeni komitének, hogy a magyarok elleni harcot válasszák és Jelačićcsal működjenek együtt. Ion Maiorescut, a román kormány Frankfurtba küldött képviselőjét, Pesten magyarellenes levelek miatt őrizetbe vették, és bár rövidesen szabadon bocsátották, az incidens tovább rontotta a magyar–román kapcsolatokat. A két nép útjai nemcsak szétváltak, de keresztezték egymást.

[3] Lásd Tóth Zoltán: *A magyar–román szövetség kérdése 1848-ban.* In *Századok* 1948/1–4. sz. 259–260.

Július végén török, majd orosz csapatok vonultak be a fejedelemségekbe, a cári külügyminisztérium nyilatkozata szerint azért, hogy véget vessenek a Törökország, Ausztria és Oroszország ellen irányuló dákoromán izgatásnak. A bukaresti forradalmi kormánynak menekülni kellett.

Maiorescu Frankfurtban Nagy-Románia megvalósítása érdekében agitált. Moldva, Havasalföld és Erdély – ahogy írta, 9 millió román! – egyesítését szorgalmazta egy Habsburg főherceg uralma és Ausztria védnöksége alatt, Németországgal szövetségben. Maiorescu azonban nem ért el eredményt, Ausztriának a cár és nem a románok támogatására volt szüksége. Golescu Párizsban fejtett ki propagandát, több sikerrel, mert a franciával rokon nyelvű nép egységének gondolata kedvező visszhangra talált.

Az erdélyi románok szervezkedésénél és a szerbek nyílt felkelésénél veszélyesebbnek látszott Jelačić fellépése, mivel a bán jelentős katonai erő felett rendelkezett. Az ellene hozott intézkedések sorra meghiúsultak, mire Batthyány az olaszok ellen küldendő katonai segély kilátásba helyezésével kiharcolta, hogy V. Ferdinánd június 10-én Jelačićot mindén tisztsége alól felmentse. A bán azonban néhány nappal később nagyobb küldöttség élén megjelent Innsbruckban, ahol szívélyes fogadtatásban volt része. Közben megtörtént a királyi leirat közzététele, és az udvar kétszínű játéka lelepleződött. Az is köztudomásúvá vált, hogy a szerb felkelők egy részét császári tisztek szervezik és vezetik.

Kossuth július 11-i beszédében kimondta, hogy „a haza veszélyben van", és azt sem titkolta, hogy ugyan nem az udvar, de a bécsi kormányzat Jelačićot támogatja. A veszély elhárítására 200 000 katonát és 42 millió forint hitelt kért. „Megadjuk!" – zúgta az országgyűlés egyetlen emberként. Ez a lépés jelentette a hadügyi és a pénzügyi önállóság tényleges megteremtését. Kossuthot akkor is, később is sokat bírálták – igazságtalanul –, amiért „kihívta" Bécset, mintha ezek az intézkedései vezettek volna a fegyveres összecsapáshoz, és nem a hatalmi viszonyok megváltozása. Ha azok a körülmények, amelyek között a márciusi vívmányokat kiharcolták, az udvar javára módosulnak, nagyobb engedékenység sem háríthatta el a háborút – csak a vívmányok teljes feladása!

Kossuth haderő-megajánlási beszédében áttekintette az ország nemzetközi kapcsolatait, és ennek során érintette a német szövetség kérdését. A kormány július 19-én kiegészítő utasítást küldött Szalay Lászlónak, a frankfurti nemzetgyűléshez delegált kormánymegbízottnak, hogy „az egyesült német birodalom végrehajtó kormányával, annak a viszonynak a fenntartása mellett, amelyben Magyarország és Ausztria a pragmatica sanctio értelmében áll, oly szövetségi szerződést igyekezzék kötni, miszerint Magyarország és a német birodalom viszonylagosan kötelezik magukat százezerig terjedő hadsereg kiállítására azon esetben, ha a német birodalom vagy Magyarország határai a szláv elem által, vagy a szláv elemmel szövetkező más hatalom részéről megtámadtatnának [...]"[4] Az utasítás megbízta Szalayt, hogy sürgesse a német birodalmi kormány képviselőjének a magyar kormányhoz való kinevezését.

[4] Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben.* I-III. Puky M., I. köt., 1865, I. köt. 341.

Frankfurtban július 22-én Möhring képviselő szövetség kötését indítványozta Magyarországgal. Indítványát elfogadták, amiként a pesti országgyűlés is magáévá tette Gorove István javaslatát a német szövetség megkötéséről. Előbb azonban a diplomáciai kapcsolat felvételét kellett rendezni. Szalay augusztus 26-án nyújtott át ünnepélyes külsőségek között megbízólevelet János főherceg német birodalmi kormányzónak. A magyar kormány azt hitte, rövidesen a többi európai hatalommal is diplomáciai kapcsolatba lépünk. Olyan hatalom kormányzója fogadta azonban követünket, amely valójában még nem létezett, és ezért az aktus gyakorlati hatása elmaradt.

A másik külpolitikai probléma az olaszok elleni katonai segély ügye volt. Batthyány azt az álláspontot vallotta, hogy a segítséget a pragmatica sanctio értelmében nem lehet megtagadni, de nem is lenne célszerű, mert a kormánynak szüksége van a dinasztia tekintélyére és támogatására a pártütő horvátokkal és a szerbekkel szemben. Ennek érdekében viszont segíteni kell a dinasztiát az olaszok ellen, és a maga részéről tett is erre ígéretet a Jelačićot felmentő királyi kézirat kiadása előtt. A radikális képviselők viszont hallani sem akartak az olaszok elleni katonai segítségről, sejtve, hogy leverésük után az udvar a haderőt Magyarország ellen fogja felhasználni. Batthyány sürgetésére az országgyűlés megszavazta a segélyt, de végrehajtására már nem került sor.

A horvátokkal való megegyezés érdekében Batthyány július végén személyesen találkozott Bécsben Jelačićcsal. A bán azt követelte, hogy a hadügyek és a pénzügyek továbbra is a bécsi kormány hatáskörébe tartozzanak, Magyarország vállalja el az osztrák államadósság egy részét, mondják ki a horvát nyelv egyenjogúságát a magyarral és elégítsék ki a szerbek kívánságait. Jelačić azt is jelezte, hogy a hadügyek és a pénzügyek központosítása esetén a szerb kérdésben hajlandó engedni. Nem magyar–horvát ellentétekről, hanem a birodalom egységének helyreállításáról volt szó, és ezért a megbeszélés csak eredménytelenül végződhetett. „Viszontlátásra a Drávánál" – búcsúzott Batthyány. – „A Dunánál!" – felelte Jelačić.

Legalábbis így emlékezett vissza a találkozásra Pulszky Ferenc. Batthyány mindenesetre azzal a benyomással tért vissza Pestre, hogy a nehézségeket nem a horvátok okozzák, hanem a bécsi minisztérium. A kormány megbízta Deákot a horvát kiegyezés tervezetének elkészítésével. Augusztus 27-én a minisztertanács elfogadta Deák javaslatait, amelyek a horvát nemzeti követeléseknek messzemenően eleget tettek, sőt a minisztertanács úgy határozott, hogy „ha ezen az alapon a kiegyenlítés meg nem történhetnék, azon esetben az elválásra és ennek folytán a puszta szövetségi viszony elfogadására is rááll, fenntartva Fiume és a magyar tengerpart birtokát és az azzali szabad közlekedést és az az utáni kereskedés biztosítását".[5]

A szakításra tehát nem a magyar–horvát ellentétek miatt került sor. Hogy a viszály elkerülhető lett volna, ha a kormány már a nyár elején erre az álláspontra helyezkedik, eldönthetetlen kérdés marad, de biztos, hogy augusztus utolsó napjaiban már késve jött ahhoz, hogy a horvátokat Jelačić követésétől visszatartsa.

[5] Károlyi 1832, II. köt. 626–629.

A reakció megerősödése és Magyarország bekerítése

Időközben megfordult a szél és az erőviszonyok az ellenforradalom javára tolódtak el. Június 23–26. között Cavaignac tábornok leverte a párizsi munkásság felkelését.

Július 25-én Custozzánál a Habsburg Birodalom hadereje Josef Radetzky tábornagy vezetésével döntő győzelmet aratott a szárd–piemonti haderő felett, mely a csatavesztést követően kiürítette Lombardiát és fegyverszünetet kért. Az olasz egység ügye meghiúsult, és sejteni lehetett, hogy a német egységet sem fogják a Frankfurtban tanácskozó képviselők megteremteni. Miután ezek voltak a magyar önállóság külső, nemzetközi feltételei, meghiúsulásuk a mi önállóságunkat is kérdésessé tette.

A custozzai győzelem visszaadta az udvar önbizalmát, amely elérkezettnek látta az időt arra, hogy megtagadja a forradalom hatására tett engedményeket és helyreállítsa a birodalom egységét. V. Ferdinánd augusztus 12-én visszatért Bécsbe, két nappal később visszavonta a nádornak adott teljhatalmat, majd elutasította a magyar országgyűlés által hozott hadügyi és pénzügyi törvények szentesítését, augusztus 31-én pedig megküldte a magyar kormánynak az osztrák minisztérium emlékiratát, mely Magyarország hadügyi és pénzügyi önállóságát a pragmatica sanctióval ellenkezőnek nyilvánította és az áprilisi törvények módosítását követelte. Közös ügyek közös intézése helyett arról volt szó, hogy a bécsi legyen a birodalom központi kormánya, a magyar minisztérium pedig csak annak alárendeltjeként működjön a neki meghagyott szűk hatáskörben.

A birodalom egységét tűzön-vízen át helyreállítani akaró udvari körök mellé felsorakozott az osztrák nagyburzsoázia, mely hamar rájött arra, hogy Magyarország pénzügyi önállósága, az osztrák államadósság átvállalásának elutasítása frissen szerzett hatalmát nagyon is korlátozza. A gazdag osztrák polgárok érdekei találkoztak a dinasztia érdekeivel, és létrejött az a szövetség, amelyen később Schwarzenberg és Bach kormányának hatalma nyugodott.

A szeptember 4-i királyi kézirat – hűségének elismerése mellett – visszahelyezte Jelačićot minden korábbi méltóságába. Esterházy lemondott, majd Batthyány is, de miután újból ő kapott megbízást kormányalakításra, Deákkal együtt tovább kereste a kiegyezés lehetőségét, amely azonban nem volt sehol. Bécsben zárt ajtókra és süket fülekre talált. Kossuth jól látta, hogy Bécs a magyar kormányt kapitulációra akarja kényszeríteni, tehát hiábavaló megegyezésben reménykedni, és a kormány szerepét átvevő Honvédelmi Bizottmány élére állva tétovázás nélkül megkezdte a fegyveres ellenállás szervezését.

Ezzel egy időben hiúsultak meg a magyar kormánynak a diplomáciai kapcsolatok kiépítéséhez fűzött reményei. Johann Wessenberg, osztrák külügyminiszter tiltakozott az ellen, hogy János főherceg, mint birodalmi kormányzó, átvette Szalay László megbízólevelét, mire V. Ferdinánd Szalay megbízatását semmisnek és meg nem történtnek nyilvánította, az osztrák fellépés hatására pedig a központi német kormány külügyminisztere tudatta Szalayval, hogy

megbízatását megszűntnek kell tekintenie, mert a nádornak adott teljhatalom visszavonása után már az uralkodótól származó megbízólevélre van szüksége. Új megbízólevél kiadásáról a megváltozott helyzetben szó sem lehetett, és miután a frankfurti kormány külügyminiszteri tisztét az osztrák Anton Schmerling vette át, aki a bécsi kormány intencióinak megfelelően működött, Szalay nem tehetett mást, mint hogy távozott Frankfurtból.

Nem járt a várt sikerrel Teleki László párizsi megbízatása sem. Augusztus 29-én még úgy indult el itthonról, hogy a francia kormány hajlandó a magyar kormány kiküldöttjét teljes jogú diplomáciai képviselőként fogadni és a maga részéről Pascal Duprat személyében szintén követet küld Magyarországra, de mire Teleki szeptember 8-án Párizsba ért, megváltozott a helyzet. Cavaignac akkori miniszterelnök és Jules Bastide külügyminiszter szívélyesen fogadták ugyan, de hivatalos elismerésről, követküldésről már szó sem volt. Teleki mégis Párizsban maradt, hogy a francia közvéleményt a magyar kérdésről tájékoztassa, és lehetőség szerint ellensúlyozza a magyarellenes propagandát. Kossuth, aki a külpolitika irányítását is átvette, felismerte, hogy Párizs alkalmasabb hely külpolitikai akciók kezdeményezésére, mint Pest, és Telekit voltaképpen nem hivatalos külügyminiszternek szánta, aki Párizsból kedvezőbb feltételek mellett irányíthatja a magyar kormány megbízottainak munkáját, mint bárki más a császári csapatok gyűrűjébe zárt Magyarországon.

Telekire roppant nehéz feladat hárult. A magyar ügy iránt rokonszenvet csak a francia baloldaltól várhatott, tehát annak győzelmét remélte, az események viszont a jobboldalt erősítették. 1848 decemberében Louis Bonaparte-ot választották meg köztársasági elnöknek, aki a konzervatív nagyhatalmak felé orientálódott, ami a francia külpolitika befolyásolásának lehetőségét a minimumra csökkentette. Viszont Telekinek sikerült jó viszonyt létesítenie a Czartoryski vezette lengyel emigrációval, amely ettől kezdve összeköttetéseit és befolyását a magyarok és a nemzetiségek kibékítése érdekében vetette latba. A remélt támogatás elmaradása miatt kiábrándult románok szintén közeledtek Telekihez.

Szalayt frankfurti kiküldetésének meghiúsulása után Kossuth Londonba küldte, hogy kísérelje meg a kapcsolatok felvételét az angol kormánnyal és hívja fel annak figyelmét Magyarország „terményi gazdagságára", mely az angol iparnak nagy hasznára válhatna. Palmerston azonban elzárkózott Szalay fogadása elől és Eddisbury lord útján december 13-án arról értesítette, miszerint „a brit kormánynak Magyarországról csak mint az Osztrák Császárság egyik alkotó részéről van tudomása, és bármely értesítést, amelyet Őfelsége kormányának tudomására kíván hozni a Nagy-Britannia és Magyarország közötti kereskedelmi kapcsolatra vonatkozóan, Koller báró, az osztrák császár képviselője útján kell benyújtania".[6]

Egyedül az Ausztriával ellenséges viszonyban álló Szárd-Piemonti Királysággal sikerült diplomáciai kapcsolatot létesíteni. Kossuth Splény Lajost bízta meg torinói képviseletünkkel, miután megszűntek azok az aggályok, amelyek

[6] *Correspondence Relative to the Affairs of Hungary presented to both houses of Parliament by command of Her Majesty August 15, 1850.* Harrison and son, London, 107.

a pragmatica sanctio miatt a Piemonttal való kapcsolatfelvétel ügyében felmerültek. Splényt egy Teleki által kiállított megbízólevél alapján a torinói kormány decemberben Magyarország ideiglenes ügyvivőjeként elfogadta és Alessandro Monti ezredes személyében megbízottat küldött Magyarországra, de a háborús események miatt ez a kapcsolat rövid ideig tartott.

Az európai nagyhatalmak elutasító magatartását az váltotta ki, hogy miután a Radetzky győzelme nyomán felülkerekedő erők megkezdték a Habsburg Birodalom egységének helyreállítását, egyikük sem hitte, hogy Magyarország megvédheti jogait és kiépítheti önállóságát, sőt Magyarország önállóságát nem is tartották kívánatosnak, mert véleményük szerint nem tölthette be az Osztrák Császárság szerepét az orosz és a német hatalom ellensúlyozásában, amikor saját nemzetiségei is ellene fordultak. Erre utalt Nesselrode orosz külügyminiszter egy későbbi körlevelében: „Bizonyára senki, aki Ausztria hatalmát és erőforrásait ismeri, nem fog egy független Magyarországot képesnek tartani arra, hogy magát hosszan fenntartsa, még ha némi múló okok engednének is neki néhány napi életet [...]"[7]

Ha így gondolkoztak a honvédek 1849 tavaszán elért sikerei után, még sokkal általánosabb volt ez a vélemény 1848 őszén. De la Cour bécsi francia követ, akinek a magyar kérdésről alkotott véleménye pontosan követte mind az osztrák reakció megerősödését, mind pedig saját kormányának jobbratolódását, és aki éppen ezért a magyarok barátjából határozott ellenségükké vált, Teleki küldetéséről szólva azt jelentette Párizsba, hogy Jelačić hadai rövidesen eldöntik a kérdést. Az osztrák kormány állandóan azt hangoztatta, hogy a magyarországi mozgalmat egy pártfrakció terrorja okozza, amely mögött nem állanak tömegek, és ez a vélemény Európa-szerte hitelre talált.

Most érett be Metternich vetése, aki olyan gondosan elzárta Magyarországot a külföldtől, mert az ország viszonyait, lakosságának nemzetiségi megoszlását kevéssé ismerték. Négymillió magyar és tízmilliónyi szláv ellentétéről beszéltek, ami éppenséggel nem tükrözte a tényleges helyzetet. A magyar kérdést – amennyiben egyáltalán tudomást vettek róla – az Osztrák Császárság nemzetiségi problémáinak egyikeként fogták fel. Jules Bastide francia külügyminiszter azt hitte, hogy a magyarok – akár a lengyelek – mind katolikusok és szlávok, L'Herbette képviselő pedig, aki a magyar üggyel kapcsolatban interpellációra készült, úgy tudta, hogy Erdély török tartomány.

(Részlet a szerző *Magyarország külpolitikája 896-1919* című, a Magyar Szemle Könyvek sorozatban megjelent könyvéből.)

[7] In Horváth 1865, III. köt. 21.

M. SZEBENI GÉZA

BUDAPEST–RÓMA: 1922–1944

Magyar diplomaták az olasz politika alakulásáról

1. rész

Az első világháború lezárása a magyar–olasz kapcsolatokban is új fejezeteket nyitott. Az önálló államiságát elképesztő áron visszanyert Magyarország a porig levert vesztesek táborába tartozott, s ilyen módon a hivatalos Olaszország ellenfelének számított. Ettől függetlenül, alighogy a trianoni szerződésen megszáradt a tinta, a diplomáciai viszonyt azonnal felvette a két kormány. 1921. december 10-én már „Magyar királyi követség Olaszországban" felzettel ellátott íveken terjesztette fel jelentéseit a római magyar követ.[1] Ez persze nem jelentett baráti viszonyt a két kormány között, a hivatalos vélemény továbbra is vesztes ellenfelének tekintette az új Magyarországot. Ezt a római magyar követség ügyvivőjének világosan a tudtára adták a római külügyminisztériumban, néhány héttel a *Marcia su Roma* előtt. Az ügyvivő 1922. szeptember 5-én hosszabb beszélgetést folytatott az olasz külügy „vezértitkárával", aki kijelentette, hogy Olaszország álláspontja szerint a trianoni békeszerződések vitán felül állnak. Amennyiben a békeszerződések rendelkezéseit megsértenék, azt Olaszország „casus belli"-nek tekinti – vagyis részt vesz a kisantant Magyarország ellen indított fegyveres akciójában. A súlyos fenyegetést tartalmazó szavait a „vezértitkár" azzal zárta, hogy a jelenlegi helyzetet „ma" fenn kell tartani – a „ma" jelezte időhatár azonban kétségkívül hagyott egy ezüst csíkot a Magyarország felett komoran tornyosuló viharfellegek peremén.[2]

Mussolini hatalomra kerülése aztán váratlan fordulatot hozott, mivel az ő közép- és dél-európai aspirációi miatt Magyarország nem remélt szövetségesre tett szert revíziós célkitűzései tekintetében. Budapest élt is az új helyzet kínálta lehetőséggel anélkül, hogy szoros politikai kötődést akart volna kialakítani a fasiszta Olaszországgal. Az 1927-ben megkötött magyar–olasz barátsági és döntőbíráskodási szerződés a korabeli magyar diplomácia egyik nagy sikere volt.

[1] Sajnos, a két világháború közötti időszak iratanyaga hiányos és sok esetben sérült (a politikai osztály ide vonatkozó iratállománya – a kevés „reservált irat"-tól eltekintve – csak 1928-tól követhető). Ettől függetlenül, a fennmaradt akták arról tanúskodnak, hogy a korszak rendkívül képzett, Rómában is szolgált diplomatái sok esetben elismerően kommentálták Mussolini tevékenységét, de kritikus szemmel nézték az „olasz csodát", s szakmai lelkiismeretüktől vezetve nem mentek el süketen és vakon az olasz fasizmus, az olasz belső helyzet olyan jelenségei mellett, melyek lényegesen eltértek az ottani, illetőleg a hazai propaganda hozsannáitól. E jelentésekből tudjuk meg egyebek mellett például a fasiszta tömegtüntetések titkát, ugyanis ezekre piros színű, névre szóló meghívókkal vezényelték ki a párttagokat, s a „meghívókat" a tüntetés helyszínén tartózkodó ellenőröknek kellett leadni. Így nem volt kibúvó...

[2] K 64, 1922. 3. csomó, 23. tétel

Attól függetlenül, hogy a magyar miniszterelnök római látogatásakor a két fél egymásra licitálva zengte a dicshimnuszokat a ducéról, illetve a kormányzóról, a magyar külügyminisztérium elég józanul és mértéktartóan kezelte a később aláírt szerződés előkészületeit. Ez egyébként jól tükrözte a Monarchia liberális légkörében szocializálódott magyar diplomáciai kar nagy részének az idegenkedését a sokak által valamiféle társadalmi panaceának gondolt fasizmustól.[3]

Khuen-Héderváry Sándor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a külügyminiszter állandó helyettese arról tájékoztatta Hory András[4] római magyar követet a Durini di Monza budapesti olasz követtel folytatott megbeszéléséről, hogy benyomása szerint egyik fél sem kíván szoros politikai megkötöttséget eredményező szerződést kötni. A cél csupán egy olyan döntőbírósági és barátsági szerződés létrehozása, amelyikben egy melegebb hangú klauzula szólna a két állam közötti barátságról, és sejtetné a két állam közötti együttműködést. Hozzáfűzte, hogy a baráti hangvétel nem jelent politikai lekötöttséget. Amennyiben ezt az olasz fél nem tartaná kielégítőnek, annyiban magyar részről javasolhatnák, hogy a döntőbírósági szerződés mellett legyen egy titkos jegyzékváltásban nyilatkozat is, amely a két állam barátságának a hangoztatása mellett csak azt az elvet szögezné le, hogy a két állam konzultál az őket kölcsönösen érintő kérdésekben. De ez a titkos jegyzék nem tartalmazhat sem szövetségi, sem garanciális, sem semlegességi vagy megnemtámadási kötelezettségeket. Khuen-Héderváry külön aláhúzta, hogy a titkos jegyzék csak akkor lehet megoldás, ha az elkerülhetetlen, de még ebben az esetben is a magyar fél arra törekszik a szövegezés során, hogy az eredmény „enyhe és elmosódott formában" nyerje el végső formáját. Egyébként – fűzte hozzá –, olasz részről sem szándékoznak egy szoros politikai kötelezettségekkel járó szerződést aláírni.[5]

A külügy politikai osztályának a vezetője, Barcza György is józanságról tett bizonyságot. A budapesti olasz követtel a szerződés előkészítésekor folytatott megbeszéléséről készített feljegyzésében beszámolt arról, hogy az olaszok azt szeretnék, hogy a szerződést a magyar fél kezdeményezze, elkerülendő azt a Róma elleni vádat, hogy ez utóbbi saját hatalmi érdekszférájába akarja Magyarországot beterelni. Egyúttal a követ közvetítette a szerződéshez csatolandó titkos záradékra vonatkozó olasz kívánságot is. Barcza nem hallgatta el azt a véleményét, hogy benyomása szerint az olaszok a Magyarországon ténykedő szövetséges katonai ellenőrző bizottság visszahívására irányuló magyar kérelem támogatásáért cserébe a saját érdemeiket „rendkívüli és túlzó" mértékben akarják felbecsülni annak az érdekében, hogy arra alkalmas időben ezért benyújtsák Budapestnek a számlát.[6]

A külügyi vezetés oly fontosnak tartotta a szerződést illetően kidolgozott, a saját érdeket védő és a fasizmussal nem rokonszenvező magyar álláspontot,

[3] Az idegenkedés kölcsönös volt Ciano néhány naplóbejegyzésének tanúsága szerint.

[4] Hory kiadott naplója érdekes bepillantást enged a m. kir. diplomácia történéseibe. Sajnálatos módon kéziratos naplófüzeteiből éppen a római évek hiányoznak. A naplóját és egyéb írásait az MTA kézirattára őrzi.

[5] K 64, 1927. 24. csomó, 13. tétel.

[6] K 64, 1927. 24. csomó, 13. tétel.

hogy szükségesnek tartotta a genfi magyar misszióvezető útján az angol külügyminiszterrel tudatni: Bethlen miniszterelnök római látogatására kifejezetten Mussolini meghívására kerül sor, magyar részről nem óhaj, hogy „Olaszország oldalán nagy politikai kérdésekbe bevonassunk", viszont cél a jó barátság ápolása Rómával. Ez illeszkedik az általános magyar külpolitikai vonalhoz: a fő cél a magyar gazdaság erősítése. Chamberlain helyeselte a magyar álláspontot.[7] A fentieket még Khuen-Héderváry külön megerősítette a budapesti angol követ előtt, kijelentve, hogy a magyar–olasz szerződés nem jelenti azt, hogy a „magyar fél lekötné magát az olasz politika folytatására".[8]

Mi több, arra a Berlinből március 30-án küldött táviratra, miszerint ottani mértékadó körök szerint Mussolini messzemenő konzekvenciákkal járó politikai egyezmény megkötését tervezi Budapesttel, már másnap távirati utasítást küldött a külügyminiszter: a berlini követ közölje Stresemann kancellárral: „Bethlen gróf nem szándékozik magát politikai téren Olaszországgal szemben lekötni s Magyarország fenntartja teljes akció-szabadságát."[9] Ezt az álláspontot később maga Bethlen is megerősítette Grandi olasz külügyi államtitkárnak, mikor ez utóbbi felvetette, hogy Mussolini a tavasszal kötött barátsági szerződést szeretné „bármilyen formában egy messzemenő politikai szerződéssé átalakítani." A miniszterelnök erre azt válaszolta, megfontolja a javaslatot, hogy „arra egy későbbi időpontban esetleg visszatérhesse[n]".[10] Hory András is ebben a szellemben kapott utasítást arra, hogy tudja meg, Mussolini miként képzeli el a kétoldalú kapcsolatok továbbfejlesztését, „de ne adjon Mussolininak alkalmat arra, hogy fix ajánlatokkal sarokba szorítsa." Keltse azt a benyomást, hogy a magyar kormány alaposabban akarja a kérdést tanulmányozni.[11]

Hory jelentése az olasz–magyar viszonyról kifogásolta, hogy az olasz–magyar baráti szerződést nagyon sokan aprópénzre akarják váltani, s minden pillanatban a barátság ünneplésére akarják felhasználni. Ez nem helyes, mert az olaszok már unják és a külügy diplomatái másképpen látják a dolgot. Míg a duce igazi magyarbarát, addig a hivatásos diplomaták „talán nem is osztják teljesen a duce politikáját. Ez utóbbi – ma még fenntartás nélkül a barátunk" – írta. Előbbiek aránytalannak tartják Mussolini irántunk való politikáját, s nem értik, hogy miért kell Olaszország közép-európai politikáját a magyar törekvésekhez szabni. A duce Magyarország iránti politikai bőkezűségét sokallják. Az apparátus sok esetben megpróbálja szabotálni a Mussolinival megállapodott ügyeket. De akik nem tartoznak ehhez a csoporthoz, azok is úgy látják, hogy nem kell az állandó demonstrációkkal felhívni a figyelmet az olasz–magyar együttműködésre.[12]

[7] Uo.
[8] Uo.
[9] Uo.
[10] Uo.
[11] Uo.
[12] K 64, 1929. 35. csomó, 23. tétel. (Megjegyzendő, hogy Teleki miniszterelnök 1939. április 18–20. közötti római látogatását követő kérésére a követség rendszeresen kezdett felterjeszteni az olasz népművelődési minisztérium által legyártott cikkeket a fasizmusról, amely cikkek a fasiszta

A Szentháromság tér és a Nagyboldogasszony-templom 1874 körül.
Így nézett ki a Mátyás-templom az átépítés előtt. (Fotó: Fortepan/Budapest Főváros Levéltára)

Ezt a fajta távolságtartásra törekvést később, a Darányi-kormány idején is lehetett tapasztalni, mikor a budapesti olasz követ hazai utasításra több alkalommal – gyors egymásutánban – felvetette a kétoldalú kapcsolatokban tapasztalható „bizonyos elhidegülést".[13] Darányi miniszterelnöknél kifejtette, hogy a magyar sajtó támadásokat folytat Olaszország és a duce ellen. Mire a miniszterelnök azt válaszolta, hogy nem tudja az ellenzéki sajtót befolyásolni, s nem tulajdonít olyan jelentőséget a sajtónak, mint Mussolini. Egyébként is, a hírek egy része Bécsből ered – a magyar sajtó ezeket veszi át. A magyarok érzelmei nem változtak Olaszország iránt, s ez a lényeg – attól függetlenül, hogy „zsidó és legitimista körök"-nek nem tetszik a német–olasz közeledés. Darányi ezután

rendszert, az olasz állami, gazdasági, kulturális berendezkedést, a rezsim által létesített különböző intézményeket tárgyalják, érzékeltetve azokat a különbségeket, melyek a fasizmus és más rendszerek között fennállnak. Az olasz fél szívesen fogadta azt az elképzelést, hogy a magyar sajtó hetenként három cikket közölne a Budapestre küldött asszortimentből. K 64, 1939. 81. csomó, 23. tétel.)

[13] Erről Ciano nem írt naplójában, annál többet viszont az antikomintern paktum előkészületeiről.

kijelentette, hogy fontosabbak a gazdasági kapcsolatok kérdései, melyek nehézségekről árulkodnak, s inkább ezek megoldására kell figyelmet fordítani.

Kánya külügyminiszternek a „duce megbízásából" Vinci szintén szóvá tette, hogy a magyar sajtó hangja erősen megváltozott az „olaszországi diktatúra rendszere ellen", s ez Olaszországban rossz benyomást kelt. A magyar sajtó valóban bőségesen pertraktálta azokat a megnyilvánulásokat, amelyek a parlamenti ellenzék vezéregyéniségei fogalmaztak meg a „parancsuralmi rendszerek", a „diktatúrák", a „fasizmus" ellen.[14] Kánya kijelentette, hogy ezek a megnyilvánulások nem az olasz belpolitika ellen irányulnak, hanem az alkotmányos és totális állam hívei között zajló csatározások. Előbbiek attól tartanak, hogy a parancsuralmi rendszer hívei felülkerekednek, és a nácizmus ellenségei csak annyiban támadják Olaszországot, amennyiben ez utóbbi túl szoros együttműködést folytat az általuk gyűlölt Hitler-rezsimmel. Viszont – fűzte hozzá – ezek a cikkek nem indokolják, hogy miniszterelnöki, miniszteri szinten kell őket szóvá tenni. Annál is kevésbé – folytatta Kánya –, mivel olasz részről az olasz–jugoszláv barátsági szerződést úgy kötötték meg, hogy Róma nem közölte előzetesen a szerződés tartalmát Budapesttel. Ezt a „nem éppen barátságos eljárást" a magyar fél tudomásul vette, mivel belátta, hogy „jelen körülmények között" Olaszországnak a jugoszláv barátság bizonyos értéket jelent. Akkor sem folytatott nyilvános polémiát Magyarország, amikor olasz részről felmondták a preferenciális magyar–olasz gazdasági megállapodást. Talán – fűzte hozzá Kánya – a követ úr nem helyesen tájékoztatja feletteseit, hogy ilyen hullámokat keltett a magyarországi polémia. A német sajtó nem szűnően támadja Olaszországot, vajon Berlinben is tiltakoztak? Felszólította Vinci követet, hogy jelentse, ő – Kánya – nagy csodálkozással fogadta észrevételeit, de figyelmeztetni fogja az ellenzéki lapokat. Hozzáfűzte, hogy az „elkedvetlenedés" azért is kevéssé érthető, mert magyar részről védik az olasz érdekeket, például Magyarország nem jelöltette magát a (Népszövetségben) tanácstagságra, mert az olaszok nincsenek ott. Vinci erre visszakozott, és közölte, Ciano a Kánya által megjelölt időpontban nyilatkozatot tesz arról, hogy a jó viszony változatlanul fennáll.

Az olasz követ ezek után még a Politikai Osztályon is eljárt, ahol Bessenyey követ-tanácsosnak kifogásolta az olasz ellenes sajtómegnyilvánulásokat, hozzáfűzve, hogy „Gömbös idején ez nem így volt". Bessenyey azt válaszolta – némi malíciával –, hogy a fasizmus bírálata olyan óvatos, hogy csak hosszas gondolkodás után lehet érzékelni. Másrészt Magyarországon gyülekezési, és sajtószabadság van, amit nem lehetséges korlátozni. Ugyanakkor a „zsidóságtól erősen szaturált baloldal" figyelmét erősen lekötötte Hitler antiszemitizmusa, amin túl az is reakciókat váltott ki, hogy a Berlin–Róma-tengely révén Olaszország „közelebbi összeköttetésre lépett" az antiszemita nácizmussal. Bessenyey hozzáfűzte, hogy fejtegetései semmi hatást nem gyakoroltak Vincire.[15]

[14] *Pesti Hírlap, Pesti Napló, Az Újság, Nemzeti Újság, Pester Lloyd, Népszava* 1937. októberi számai bőségesen idézték Friedrich, Zichy, Sigray, Eckhard, Rassay beszédeit.

[15] K 64, 1937. 71. csomó, 23. tétel.

Andorka ezredes (későbbi madridi követ) a magyar vezérkar küldöttségével tárgyalt Rómában, s a „kis elhidegülést vagy apró bizalmatlanságot" annak tudta be, hogy a Róma–Berlin-tengely fokozatos erősödésével csökkent Magyarország értéke mind Róma, mind Berlin szemében. Ehhez járult hozzá az, hogy a Népszövetségben Magyarország tartózkodott a spanyol kérdést illető szavazás során. Továbbá, az olaszok figyelme a Földközi-tenger térsége felé fordult, így a közép-európai problémák jelentősége csökkent az olaszok szemében.[16] Ez idő tájt már a magyar vezetés számára is csökkent Olaszország jelentősége...

A fasizmusnak, mint új, társadalomszervező jelenségnek a mérlegelésénél alapvetően nem tévedtek a magyar diplomaták, s meglehetősen korán számot vetettek azzal, hogy e feltörekvő, diktatórikus politikai mozgalommal számolni, s arról jelenteni kell. A „fascio"-ra utalás először a „magyar királyi kormány teljhatalmú képviselője az olasz királyi kormánynál"[17] titkos minősítésű jelentésében fordul elő. A dokumentum a képviselet beosztottjának, Ambró Ferenc követségi titkárnak a Firenzében lakó Türr Stefániánál[18] tett látogatásáról számol be. A látogatás apropója az Olaszországban átmenetileg letartóztatott Károlyi Mihály irataiba történő betekintés lett volna. Az iratok Türr Stefániánál voltak egy ideig, mivel ez utóbbi a firenzei fasiszta mozgalom ismert és befolyásos tagja volt. Az iratokba csak részlegesen lehetett betekintetni, mert a kiutasított Károlyinak azokat az olaszok visszaadták. Azonban a magyar diplomata kérésére Türr Stefánia megígérte, „oda fog hatni, hogy az ottani fascio programjába, hasonlóan a trieszti fascio programjához a Magyarországhoz való szorosabb kapcsolat pontját is felvéteti".[19]

Somsich szentszéki magyar követ a *Marcia su Roma* előtt egy héttel kelt jelentésében helyesen állapította meg, hogy a jövő a fasisztáké, Olaszországban ez a leghatalmasabb és legfegyelmezettebb párt. A fasiszták fennen hirdetik, hogy fel kell oszlatni a parlamentet – pedig még három évre szól a képviselők mandátuma –, új választásokat követelnek, mert mint mondják, lehetetlen, hogy az országban két kormány legyen, ebből az egyik ők maguk. A követ úgy látta – a kor széles körben vallott összeesküvés-elméletének megfelelően –, hogy a pártja felett rendkívüli fegyelemmel uralkodó Mussolini szabadkőműves, a fasiszta párt vezetői közül sokan mások is azok. Lehet, hogy a fascio is szabadkőműves organizátor. A fasiszta had tömege – „mely az intelligencia fiaiból áll" – nem is tudja ezt. A vatikáni nemesi gárda tagjai is erősen rokonszenveznek a fasisztákkal,[20] majd hozzáfűzte, hogy tábornoki kar erősen aggó-

[16] Uo.

[17] A magyar követ tehát még nem adta át megbízólevelét, s követség sem működött még.

[18] Türr István leánya, szoros kötődésekkel a fasiszta mozgalomhoz. Egy 1920-ban kelt bizalmas jelentés szerint a forradalom alatt Budapesten járt, hivatkozott olasz kormány kapcsolataira, s Károlyitól pénzt kért és kapott.

[19] K 64, 1921. 3. csomó, 41. tétel.

[20] B. Lőrincz Zsuzsa: *A vatikáni magyar követ jelenti.* Kossuth, 1969, Budapest, 111. 1922. okt. 16.

dik a fasiszta hatalomátvétel miatt.[21] Viszont Mussolini napról napra népszerűbb, s a néppárti opportunisták raja már réges-régen átpártolt a fasisztákhoz – zárta Somsich fejtegetéseit.

Barcza pedig később – majd tíz évvel a lateráni egyezmény aláírását követően – arról jelentett, hogy az olasz papság fasizálódása már a Szentszéket is erősen zavarja.[22] A római követ Hory András korábbi jelentésében arra hívta fel a figyelmet, hogy a lateráni egyezményt követően a felső papság kifejezetten a rezsim mellett állt ki, hangoztatva: a választások nem egy párt győzelméről szólnak, hanem a hazáról. Hozzáfűzte, bebizonyosodott, hogy az egyház vezetői és a fasizmus vezetői nyíltan együttműködtek és kétségtelen szolidaritást vállaltak.[23]

A Politikai Osztály „reservált" iratai között található egy három és féloldalas „Igen bizalmas" jelzéssel ellátott és futárral felterjesztett, francia nyelvű, 1922. november 10-re datált beszámoló „Le coup d'état fasciste en Italie"[24] címmel. Fontosságát a döntés-előkészítő szint számára mutatja, hogy a „reservált" iratok közé került, s így elkerülte az irattári selejtezéseket, és állandóan rendelkezésre állt további tanulmányozások számára.

A dokumentum (készítője nem ismert) pontosan leírta a *Marcia su Roma* lefolyását, a király és a hadsereg szerepét, Mussolini kormányalakítási megbízatását. Jelezte az erőszakos cselekményeket, de hozzáfűzte, hogy „ez a forradalom" minimális felfordulással járt. Rámutatott, a duce előre sorolta a legkomolyabb problémákat, melyek legsúlyosabbika a pénzügyi válság, melynek a megoldására radikális takarékossági intézkedéseket tűzött ki célul. A közigazgatás létszámcsökkentése a közvélemény széles támogatásában részesült. A parasztság Mussolini korábbi ígéreteinek a teljesítését várta: a parlagon hagyott földek felszámolását – s ennek a reménynek a kifejezése, hogy a korábban néppárti, 20 ezer paraszt átiratkozott a fasiszta pártba.

A személyes szabadság elleni számos intézkedés kétségkívül sérti „a mi demokratikus érzékünket", de meg kell mondani – így a szerző –, hogy a fasiszta forradalom sok, mérsékelt nézeteket valló olasz szerint is szükséges volt. Ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy Olaszország megszabaduljon „az ügyeskedő üzleti és politikai klánoktól, melyek mással sem foglakoztak, mint saját ügyeikkel, s képtelennek bizonyultak arra, hogy harcoljanak a szocialista veszedelemmel szemben, és, hogy helyreállítsák az ország hitelét". A folyamatosan zavarokkal működő kormányzás meggyőzte a közvéleményt arról, hogy az állam és a fennálló rezsim képtelen az országot a szociális haladás és a gazdasági virágzás felé vezetni.

Nem szabad elfeledkezni arról sem – folytatódik a jelentés –, hogy a háború utáni olasz politikai életet megbénította a szocialista párt. Ez utóbbi folyamatosan arra törekedett, hogy megsemmisítse a polgári erényeket, az erkölcsi erőt (hazafiság, vallásos érzelmek, a katonai kötelességtudat és a munka tisztelete),

[21] Uo. 113.
[22] Uo. 163.
[23] K 63, 1929. 271. doboz, 23. tétel.
[24] „Fasiszta államcsíny Itáliában"

melyek szükségesek a nemzet létezéséhez. A fasiszták azt állítják, hogy ennek a rendszernek véget vetnek. Kormányra kerülésük előtt egy évvel már leállították a szocialista propagandát, meghiúsították a sztrájkokat és megfordították a közvéleményt. A korábban mindenütt lobogó vörös zászlók eltűntek, a kommunisták a csendőrség segítségére szorulnak – (értelemszerűen a fasiszta támadásokkal szemben). „Mindez az olasz közélet csodálatos átalakulása" – zárul a dokumentum.

Korábban a politikai osztályt is vezető Barcza emlékirataiban visszaidézi az 1923-as benyomásait az új Olaszországról – mikor is ideiglenes ügyvivőként szolgált rövid ideig a Szentszék melletti követségen. Azt látta, hogy aki nem lelkesedett az új rendszerért és ennek hangot is adott, megverték, ricinussal itatták. Az ellenállás a megtorlások hatására lassan megszűnt, s az értelmiség ellenálló részét szigetekre deportálták, egy másik része emigrált. De – fűzte hozzá – aki elfogadta az új rendszert, háborítatlanul élhetett. Mikor odaérkezett, a közállapotok zavarosak voltak, később – bár a felszín erkölcsösebbnek tűnt –, ami a színfalak mögött zajlott, visszataszítóbb volt, mint a liberális rendszer romlottsága, mert erőszakon és korrupción alapult. „Mussolini rendszere kívülről újnak, frissnek és fegyelmezettebbnek tűnt, de belülről korhadt." – írta.[25]

Ettől függetlenül úgy látta, hogy Mussolini rendbe szedte az olasz népet, s egy harmadrendű, sokak által lenézett állam szintjéről egy modern állam színvonalára emelte. Kormányzásának első periódusában sok előremutató intézkedést hozott a fasiszta kormányzat: rendet, fegyelmet, pontosságot, tisztaságot, útépítéseket, mocsarak lecsapolását, kereskedelem- és iparfejlesztést; így ezt a periódust nem érheti kifogás. A második szakasz viszont a háborús kalandok eredményeképpen a rezsim veszte lett. Belpolitikai bűne volt, hogy hagyta garázdálkodni párthíveit, és nem állt a fasiszta vezetők meggazdagodásának útjába. Magyarország viszont hálával tartozik Mussolininak, mert Magyarország mellé állt.[26]

Bár a szentszéki követnek nem feladata az olasz belpolitika fejleményeit figyelemmel kísérni, Barcza e szolgálati helyéről nem mulasztotta felterjeszteni a rezsimre vonatkozó, általa fontosnak vélt információkat. Bizonyára *ad usum delphini* jelentette Neurath német quirináli (király mellé akkreditált) követtel folytatott beszélgetését. Neurath nem tagadta, hogy a fasizmus az utóbbi időben számottevő eredményeket ért el, mégis úgy látja, hogy itt minden a „fasizmus reklámjára van beállítva", kritikát nyilvánítani senki nem mer, a lapok üres öntetszelgések. A tisztviselői kar dilettánsokból áll. A gazdasági helyzet egyenesen katasztrofális, a rezsim viszont annyira erőszakos, hogy utcai megmozdulásoktól sem kell tartania.[27] Majd a brit ügyvivővel folytatott beszélgetéséből Barcza azt emelte ki, hogy Anglia, ha kell, háborúzik Olaszországgal, s ennek ez utóbbi veresége lesz a vége, Mussolini kardcsörtetését betudják nagyzási hóbortjának. Hasonlóan nyilvánult meg Barcza előtt a francia és ismételten a

[25] Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945.* Europa historica, 1994. 172–175.
[26] Uo. 246–256.
[27] K 63, 1929. 271. doboz, 23. tétel.

német követ, mondván, hogy az olasz közvélemény a teljesen kormánykézben lévő sajtónak már semmit nem hisz el, az abesszíniai háborút mindenki ellenszenvvel nézi, ide értve az olasz felső katonai, gazdasági és pénzügyi köröket is. Mussolini elveszítette józan ítélőképességét, és olyan vállalkozásokba kezdett, amelyek romlásba taszítják Olaszországot. A belga nagykövet mindehhez hozzáfűzte, hogy a háborúval a fasiszta rezsim uralkodásának utolsó fázisába lépett. Barcza hozzátette, hogy ezek a vélemények nap mind nap hallhatók az olaszok józanabb részéről is. Jóformán minden olasz a legsötétebb pesszimizmussal beszél a helyzetről, és elítéli „Mussolini urat", aki ezt a pénzben és nyersanyagban szegény és háborús erényekben sem bővelkedő nemzetet oly háborús helyzetbe hozta, amelynek más kimenetele nem lehet, mint a szégyenteljes visszavonulás, vagy pedig a legnagyobb háborús vereség.[28] Később sem hallgatta el a nyugati kollégái véleményét az olasz gazdaság teljesítőképességéről, a majdnem katasztrofális pénzügyi helyzetről, az olasz hadsereg gyenge teljesítőképességéről – az „itteniek", vagyis a duce „színészkedő, blöffölő, mindig szuperlatívuszokban szónokló, nem komoly mentalitásáról".[29]

A belgrádi magyar követ is fontosnak találta, és felterjesztette Petruccinak, a belgrádi olasz követség tanácsosának távozása előtt tett kijelentéseit, miszerint „a fasiszta kormány egy abnormális alakulat, mely a szokásos diplomáciai formulákat félredobva, túl nyíltan és durván megmutatja az akaratát és szándékait. Így az a veszély áll fenn országára, hogy esetleg egy háború felidézésének ódiuma rá fog szakadni...".[30]

A római magyar követség több jelentésében mutatott rá arra, hogy a fasiszta parlamentáris rendszer teljes látszatjellegét mutatja a rendeleti úton történő kormányzás, parancsuralmi rendszer. A kétkamarás struktúra csak arra jó, hogy a külföld felé a parlamenti munka látszatát mutassa, másrészt a parlament helyet biztosít az egyéni ambíciók számára.[31] A rendeleti úton történő kormányzás a gyakori minisztertanácsok tartásával fokozottabban jutott kiteljesedésre, s e jelenségek folytán a totális állam jellege az elmúlt időszakban élesebben kidomborodott. Az alkotmányos irányzat háttérbe szorításával egy időben feltűnően erősödött a párturalmi tendencia. Ennek eredményeképpen erős centralizációs törekvés bontakozott ki, amely az államélet minden fontos szervezetének ellenőrzését a párt kompetenciájába kívánta utalni.[32] A totalitárius államvezetés rendszerében átalakított, korporatív elemekből álló törvényhozó szerv az elődjénél – a korábbi, jelentéktelen parlamentnél – szakszerűbb, de a rendszerben ismeretlen a váltógazdálkodás, jelentősége nem mérhető a parlamenti rendszerekhez – egyszerűen a duce akaratától függ minden.[33]

[28] K 63, 1935. 273. doboz, 23/1. tétel.
[29] K 63, 1937. 280. doboz, 23/1. tétel.
[30] K 64, 1927. 24. csomó, 23. tétel.
[31] K 63, 1935. 273. doboz, 23/1. tétel – Beszámoló jelentés 1934-ről.
[32] K 63, 1938. 281. doboz, 23/1. tétel.
[33] K 63, 1940. 283. doboz, 23/1. tétel.

A Mátyás-templom a II. világháború végén, 1945-ben.
(Fotó: Fortepan/Kramer István dr.)

Az olasz fasizmus első részletes elemzését a külügyminisztérium vezetése számára Hory András követ[34] 1930. február 21-i, éves beszámoló jelentésében végezte el. A fasizmus elmúlt hét évére tett történelmi visszapillantással kezdte, és megállapította, hogy a fasizmus, mint minden forradalmi akció, két ellentétes irányban hatott, mivel konstruktív céljai megvalósításához először kénytelen volt romboló munkát végezni. Először a fasiszta vezetés nem volt tisztában azzal, hogy milyen nagy mértékű az ellenállás és a *status quó*hoz való ragaszkodás. S nem látták előre, hogy elveiket a maguk teljességében csak a doktrína enyhítésével tudják megvalósítani. Ebben a vonatkozásban a fasizmus aktivitása először ingadozott, aminek az egyik bizonyítéka, hogy a fasiszta kormány 1924-ben letért a diktatúra útjáról és átmenetileg a titkos választás útján létrejött parlament útján gyakorolta a hatalmat. Később az elhatalmasodó antifasiszta propaganda, a disszidens képviselők számának gyarapodása és az Amendola vezetése alatt álló, úgynevezett Aventinus ellenzék kivonulása kétségtelenné tette Mussolini számára, hogy a fasizmus csakis diktatórikus alapon tudja megvalósítani céljait, és a diktatúrához való visszatérés be is következett.

[34] Aki a toll embere volt, miként ezt tanúsítja írásainak terjedelmes hagyatéka.

Hory szerint a fasizmus fejlődése három szakaszban történt:

– A *Marcia su Roma*-tól az 1924-es választásokig tartott az első szakasz, amely alatt a fasizmus diktatórikus módszerekkel hajtotta végre programjának romboló részét, vagyis a liberális államszerkezet és gazdasági berendezkedés romjainak az eltüntetését;

– A második szakasz a diktatórikus elv kiiktatását és a parlamentizmushoz való visszakanyarodást jelenti. Mussolini megejtette a titkos választásokat és a fasiszta párt tagjainak többségéből álló parlamenttel alkotmányos úton kísérelte meg reformterveinek a megvalósítását, de az ellenzék magatartása és a Matteotti-gyilkosságot követő események meggyőzték a ducét, hogy miként a rombolást egyedül végezte a párt, az építőmunkát is egyedül kell végeznie;

– A harmadik szakasz jelenleg is tart.

Az alkotmányjogi reformok, majd az 1929 márciusában lezajlott választások az új törvény alapján teljes sikert hoztak a rezsimnek, 9 és fél millió választóból 8 és fél millió rá szavazott, ellene csak 135 ezer, míg 10 és fél százalék nem szavazott.[35] A fasizmus nagy erőpróbája volt ez a választás, és elsősorban azt dokumentálta, hogy csupán kisebb ellenzéki csomók vannak az országban. Maga a rezsim nagy többségre támaszkodva folytathatja gazdasági és szociális programjának a megvalósítását. Az új parlamentben a trónbeszéd rámutatott arra, hogy a fasiszta kormány milyen hatalmas és fegyelmezett erőkre támaszkodhat, s a kormány minden zavar és nehézség nélkül vezette át a nemzetet egy új, modern, de teljesen az olasz léleknek megfelelő elvekre épült államba. A fasiszta nagytanács átszervezése bizonyos izgalmat keltett, mert egyes körök attól tartottak, hogy saját reprezentánsaikat eliminálják. A Központi Korporációs Bizottság létrehozása a fasiszta párt irányítását erősíti a gazdasági irányelvek tekintetében, életet ad a teljes testületi államnak, és lehetőséget ad arra, hogy szervezetileg szélesebb alapokra helyezzék a hivatásos szervezkedés erőtényezőit. A kormány 1929. szeptember 18-i átszervezése fasiszta körökben elégtételt keltett, mert helyet kaptak a quadrumvírek, így a kabinet konzervatív fasiszta jelleget kapott. Az átalakításnak nem kell nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mert Mussolini kijelentette, hogy továbbra is ő gyakorolja a fő ellenőrzést a kormány felett.

Az új, korporációs parlament munkája szimbolikus, mert a fasiszta nagytanácson és a kormányon átment javaslatokat lényegében változtatás nélkül fogadják el a parlamentben és a szenátusban. Ezek szerepe az ellenőrzésre szorítkozik, s tagjai az elődeiknél nagyobb szakértelemmel rendelkeznek.

[35] K 63, 1929. 271. doboz, 23. tétel. Az ezt megelőző választásokkal kapcsolatban azonban jelentette, hogy a rezsim a választási lajstromokból törölt vagy 2 és fél millió polgárt, vélhetően a rezsim ellenzékének nagy részét. Megjegyezte azt is, tekintettel arra, hogy a régi szocialista és liberális vezetőket eltávolították a politikai életből és új vezetők hiányában a hajdani tömegeik a rezsim táborába sodródtak. Bár voltak a rezsim elleni szavazatok, Hory hozzáfűzte, hogy ezek jelentéktelenek és „szerény nézetem szerint", ha lesz is a rezsimnek komoly ellenzéke, „az csakis a pártnak a kebeléből támadhat". A következő választásokat értékelve Villani követ (aki rokonszenvvel figyelte Mussolini tevékenységét) megállapította, hogy a rezsim csaknem 100 százalékos győzelmet aratott, s az eredmény talán még a várakozásokat is meghaladó arányban dokumentálta a rendszer feltétlen szilárdságát, a fasiszta gondolatnak a legszélesebb néprétegekben való elterjedését és ezáltal a fasizmus megdönthetetlen erejét.

Mussolini beszédeiben kijelentette, hogy a változások nem jelentik azt, mintha a kormány munkájában változások következnének be. Ne ábrándozzanak a régi idők liberális-demokrata csuszamlásairól. A diktatúra a tettekben van. Hory kiemelte Mussolini szavait, miszerint a párt és az állam összeolvadása 1924-ben megtörtént, és nincs dualizmus az állami és a pártbürokrácia között.

A lateráni szerződés kimagasló jelentőségű volt. A fasizmus doktrínája az egyházzal szemben is: minden az államon belül, semmi az államon kívül – húzta alá Hory. A fasiszta gyarmatpolitikát illetően a követ megállapította, hogy az erőteljes aktivitást mutat. A meghódított területek az olasz kereskedelmi tengeri áruforgalom számára, és a gyarmati termelés az önellátás számára fontos – a hazai emberfelesleg elhelyezése szempontjából is.

A külpolitikáról megállapította, hogy a legtöbb súrlódás Franciaországgal és Jugoszláviával történik. A magyarok mellé Mussolini a személyes rokonszenv mellett a túlmenően magasabb politikai érdekek miatt állott, és ez a politikai érdekközösség fontos együttműködést eredményezett Budapest és Róma között.

Olaszország számára kétségkívül hatalmas előny az a fasiszta rezsimből eredő és elismerésre találó nyugalom, rend és fegyelem, amelynek köszönhetően az olasz nemzet az általános krízis következményeit elviseli. Összességében – állapította meg Hory – a sikerek meghaladják a balsikereket, s talán ami a legfontosabb, hogy a duce személyes presztízse hét év kormányzás dacára emelkedett otthon és külföldön. Ez pedig a jövő szempontjából Olaszország számára nagy előnyt jelent.[36]

A római követnek a fasizmus felívelő szakaszáról írott elemzése mellett más források is rendelkezésére álltak a külügyi döntéshozó szint számára ahhoz, hogy többé-kevésbé pontos képet kapjon az olasz rezsimről. A milánói főkonzul 1930. november 16-i dátummal, „Adalékok a fasizmus kritikájához" címmel jelentett. Ő úgy látta, hogy egy idő óta az ottani fasiszta körökben bizonyos demoralizáltság, fáradtság észlelhető, amely állítólag nemcsak lokális, hanem országos jelenség. Ebben minden bizonnyal szerepet játszik az a sok nehézség, amellyel a fasiszta rendszernek, illetve a diktatúrának szünet nélkül küzdeni kell, viszont az antifasiszta tevékenység is jelen van. De talán az ismert fasiszta személyiségek morális eltévelyedései is szerepet játszanak ebben, például a kegyvesztettségek, az egymás elleni intrikák, stb., aminek a következtében a „nyáj" bizalma a vezetőkben erősen inogni kezd. A főkonzul felhozott egy sor milánói példát ezekre az eltévelyedésekre, korrupcióra, panamákra, s megállapította, hogy korántsem lokális jelenségekről van szó. Persze – fűzte hozzá – ennek alapján nem lehet az egész fasiszta rezsimet elítélni, mert ezek minden forradalmi rendszerváltásnak természetes kísérőjelenségei. Fontos, hogy a rendszer a salakot idejében kisöpörje.

Adódik a kérdés – tette hozzá a főkonzul –, miképpen lehetséges, hogy a fasizmus – amely, ha nem is minden tekintetben tökéletes rendszer, hiszen ember alkotta –, de mégis annyi kedvező reformot hozott, az osztályellentéteket

[36] K 63, 1930. 272. doboz, 23/1. tétel.

méltányos módon oszlatni kívánja, az olasz nemzetet felrázta a letargiából, a világpolitikában is fontos tényezővé tette, mégis az önzetlen olasz hazafiak körében is annyi ellensége van? Az még érthető, hogy a kommunisták, a szocialisták, a szabadkőművesek az ellenfelei, de a nemzet zömét képező, a politikai élettől távol álló elemek, különösen a nemzetfenntartó, intelligens középosztály miért van olyan nagy számban az ellenséges táborban?

A főkonzul jelentése azt sugallja, hogy az olasz nép egy jó része a fasizmus lényegét – a totalitárius rendszert utasítja el. Vagyis: nem bírja a fegyelmet, született forradalmár. Nem tűri a személyes szabadságba történő beavatkozást, a sajtó- és szólásszabadság megszorítását, a katonai fegyelemnek a polgári életbe való átplántálását, az útlevél-korlátozást, általában a kényszert, az egyén érdekeinek a közérdek alá rendelését, aminek a megnyilvánulásai tömegesek a fasiszta rendszerben. Nem felel meg az olaszoknak a szindikalista (korporációs) rendszer, amely kötelező és számos megszorítással jár. Nem tetszik az állandó felvonulások rendszere, amely majdnem kötelező. További kifogás, hogy a fasiszta hierarchia klikkszerűen összetart, legszemélyesebb önző érdekeiket tartják legfőképpen szem előtt, sokszor nemcsak az ellenségeiket rendelik önkényüknek alá. Azok az önző emberek is az ellenségei, akik nem jutottak a remélt, személyes előnyökhöz.

A főkonzul azzal folytatja, hogy Vatikán nem nézi jó szemmel, hogy a fasizmus vallási ügyekbe is beavatkozik. A dinasztikus körök, a hadsereg sincs elragadtatva attól, hogy Mussolini hatalma már a királyig ér fel. Az ősfasiszták kifogásolják, hogy a fasizmus d'Annunzio megfogalmazta alapgondolatát Mussolini magának vindikálja. Mi lesz, ha a duce nem lesz? Ma főleg a „duce lángesze és törhetetlen akaratereje, személyes varázsa adja meg az életerőt." Ha nem lesz, a vezetők között súlyos vetélkedés indul meg, alapjaiban megingatja a rendszert. De ma már annyira belenőtt a nemzetbe a fasizmus, hogy a korábbi mintákba való visszatérés nem lehetséges[37] – így a főkonzul.

Jelentése a külföldi sajtóban megjelent, tömeges letartóztatásokról szóló, olaszországi híreket illetően megállapította, nem lehet tudni pontosan, hogy mi történt, mert a fasiszta illetékesek hallgatásba burkolóznak. Nemcsak ellenzéki körök tagjait vették őrizetbe. Sok letartóztatás történt panamák, tiltott spekulációk miatt, és ezekben az ügyekben számos fasiszta vezető volt érintett. Bankárok, ügyvédek, üzletemberek buktak le, de ezeknek a letartóztatásoknak nagyobb jelentőséget nem érdemes tulajdonítani – írja –, mert epizódját képezik a fasiszta rezsim által megkezdett, immár oly nagyon szükséges erélyes purifikációs eljárásnak.[38]

Hory is úgy látta, hogy bár a gazdasági válság hatására voltak bizonyos, kisebb megmozdulások, antifasiszta kísérletek, de ezeket a kormány erős kézzel elfojtotta. A korrupciós jelenségekkel együtt ez sok jogosulatlan kritikát váltott ki. „De számunkra az az érdekes, hogy a rezsim stabil marad-e?" Erős, mint

[37] Uo.
[38] Uo.

eddig, nem kell hallgatni a mendemondákra – tanácsolta.[39] Horynak egyébként igaza volt, ekkor a fasiszta rezsim a sikerek hullámtaraján siklott, nemzetközi tekintélye nem volt elhanyagolható, és Magyarországnak érdeke volt az őt támogató nagyhatalomnak tűnő Olaszország stabilitása.

Ennek ellenére beszámoló jelentésében utalt arra, hogy Olaszországban a fasizmus kormányzati módszerei következtében – „a mi értelmezésünk szerinti belpolitikai életről nem lehet beszélni". A politikai pártok teljes hiánya, a felfogásoknak s meggyőződéseknek hangoztatására a nyílt polémia kiküszöbölése miatt nincs lehetőség arra, hogy a feltételezett politikai erőviszonyok alakulása befolyást gyakorolhasson a kormányra. A párton belül jelentkező súrlódások komolyan számba sem vehetőek, ezeket Mussolini hatalmi szóval intézi el, hol az egyik, hol a másik pártárnyalat javára. Komolyabb politikai jelentőséget nélkülöznek mindazok a különböző baloldali áramlatok, melyek jelentőségét a külföldi sajtó eltúlozza. Ezek az antifasiszta elemek – bár számuk nagy lehet – szervezetlenségük és vezető híján belpolitikai erőként nem vehetők számba. Amennyiben beszélni lehet belpolitikai rossz hangulatról, annak elsősorban a gazdasági válság okozta nehézségek az okai. Ez azon alapszik, hogy a kormány a sikereket önmagának vindikálta, s így a balsikerek ódiumát is viselnie kell.[40]

A világválság hatására sem ingott meg a fasiszta rezsim – írta a követ. A munkanélküliség nőtt, a költségvetési egyensúly megbomlott. De a rezsim nem ingott meg, s ennek oka, hogy a munkanélküliek támogatására szánt összegek a józanság határán nem mennek túl, a rövid lejáratú hiteleket korlátozta a kormányzat. Ráadásul, az olaszokat „erős fegyelem alatt" tartja. A korporációk lehetővé teszik az ellenőrzést, amennyiben valamelyik tag a közérdek ellen megy, drákói eszközökkel kényszertik ártalmas tevékenysége beszüntetésére. A párt több alkalommal hangsúlyozott feladata, hogy a nép felé menjen, mivel ezt parancsolóvá teszi az alsóbb néprétegek egyre súlyosabbá váló helyzete, a munkanélküliség. A párt célkitűzése a napi kenyérgondok enyhítése, a meglévő fasiszta népjóléti intézmények kiszélesítése, és a nagy tömegek szociális jólétének a biztosítása. A példátlan fegyelem alatt álló fasiszta sajtó is hozzájárul, hogy a közönséget álhírekkel nyugalmából ne zökkentsék ki.[41]

A fasiszta rendszer szilárdságát Hory annak tulajdonította, hogy a rezsim egyre jobban abszorbeálja az ország állami és társadalmi megnyilvánulásait, erre mutat egyebek mellett az új állambiztonsági törvény is. A szorosan vett politikai események a pártban történnek, és ezek következményei az egész országot érintik. Bel-, és külföldön erősödtek az antifasiszta fellépések, de a fasiszták semmi engedményt nem fognak tenni.[42] Az egyre intenzívebb propaganda azt sugallja – írta –, hogy a párt belső helyzete és a rezsim szilárd. A belpolitikában semmi újdonság, a rezsim az állam minden alakulatát bevonja. A fasiszta párt

[39] K 63, 1931. 272. doboz, 23/1. tétel. (Magánlevele kollégájának, Apor Gábornak.)
[40] Uo.
[41] Uo.
[42] K 63, 1932. 272. doboz, 23/1. tétel.

az elmúlt év során a gazdasági válság ellen küzdött, és az eddiginél intenzívebb propagandatevékenységet folyatott. A rezsim fennállásának tízéves évfordulója erre remek alkalmat adott. 300 szónokból álló propagandacsoportot hozott létre, és ezek járják az országot. Az egyre nagyobb gazdasági és szociális szükségletek fedezésére költségvetésen kívüli összegeket szabadított fel. A tömegnyomor enyhítésére gyűjtéseket szerveztek. A párt belső helyzete és a rezsim szilárd. Mussolini szerint a 20. század a fasizmus százada lesz. A tagfelvételi stopot megszüntették, így most a pártnak 2 441 000 tagja van.[43] (Ez később négymillió fölé emelkedett.)

(Folytatjuk)

[43] 1933. jan. 28. 1932. évi összefoglaló jelentés.

SZEKÉR NÓRA

SZÁRSZÓ ELŐZMÉNYEI

Kormányzati segítség egy ellenzéki tanácskozás szervezőinek

„Komoly, nagy mementó Szárszó. Szellemi és lelki gyújtópont volt. Olyan darázsfészekbe nyúlt bele egy fiatal nemzedék meztelen, csupasz kézzel, olyan kérdésekkel nézett farkasszemet, amiktől a hivatalosak és félelemmel bélelt maradiak visszariadtak volna."[1] – emlékezett vissza Kiss Sándor kisgazda politikus, a náci Németországgal szembeni diákellenállás vezéregyénisége. A történelmi léptékkel mérve is nagy jelentőségű 1943-as szárszói konferencia megszervezése politikai háttértámogatás nélkül nem valósulhatott volna meg, és e segítség gyakorlati jellege ellenére nem nélkülözte a világnézeti vonatkozásokat. Egyáltalán nem természetes ugyanis, hogy 1943 nyarának feszült nemzetközi és belpolitikai viszonyai között minden atrocitás és politikai botrány nélkül, sőt a hatóságok elnéző rábólintása mellett zajlik le egy olyan találkozó, ahol a résztvevők a rendszer legális és illegális ellenzékéből állnak, és – a német vereséget tényként kezelve – a regnáló hatalmi rendszer bukása utáni új politikai rend viszonyairól értekeznek.

A zavartalan lebonyolítás egyik záloga maga a kormány volt, és legfőképpen a belügyminisztere, Keresztes-Fischer Ferenc (1931–1935; 1938–1944). Ő, a rendszerhez feltétlen hű karizmatikus politikus, a kormányzó Horthy Miklós fő bizalmasa a mai napig úgy él a történelmi köztudatban, mint a korszak konzervatív irányultságának egyfajta szimbóluma. E mögött a külső megjelenés mögött azonban egy árnyalt, és több síkon mozgó politikai magatartás húzódott. Zsindely Ferenc – Teleki, Bárdossy és Kállay miniszterelnökségi államtitkáraként a korszak belső viszonyainak bennfentes ismerője – így ír róla naplójában: „Okos, higgadt, önzetlen és korrekt úriember. A Kormányzó úr dzsentris anakronisztikus felfogása sokszor keseríti el. Ez szociális téren jelentkezik. Másrészt a Kormányzó úr abszolút bizalmát bírja. A köztudat szerint ő a Kormányzó Úr rossz szelleme. Ő meg összeszorítja keskeny ajkát, és nem szól a köztudat ellen semmit."[2] Keresztes-Fischer Ferenc az egyik első ember, akit a német megszállás után a Gestapo letartóztatott, és a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolt. A németek is a kormányzó rossz szellemének tartották, de nem úgy, mint a köztudat: túlzott konzervativizmusáért, hanem a nácizmussal való szembenállásáért.

1931-ben Bethlen István, 1938-ban Teleki Pál bizalmi embereként került a belügyminiszteri pozícióba. Teleki Pál arra törekedett, hogy a magyar szuvere-

[1] Havas Gábor: *A Kabay Márton Kör – Az 1942. és 1943. évi nagy konferenciák.* In Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században.* Magyar Református Egyház, 1993, Budapest, 234–240.

[2] Sárospatak Református Könyvtár Kézirattára (SRKK) Kt. d., 44 476. Zsindely Ferenc naplója. 1942. november 19.

nitás védelmében ellensúlyozza a Német Birodalom nyomását, de ezt az adott hatalmi viszonyok között nyíltan nem tehette, a németellenes politikájában titkosan szövődő háttérmunkára kényszerült. A belügyminisztere a konspirációba beavatott bizalmasa volt. Teleki 1939 nyarán titkos politikájának intézményi hátteréként két miniszterelnökségi osztályt állított fel: a Tájékoztatási Osztályt és a Nemzetpolitikai Szolgálatot. Az előbbi Kovrig Béla, egyetemi tanár vezetése alatt működött, az osztály kifelé szociál- és kultúrpolitikai tevékenységet végzett, befelé azonban, a föld alatt a német-, és nyilasellenes propagandaháború titkos műhelye volt. A Szent-Iványi Domokos irányítása alatt működő Tájékoztatási Osztály hivatalosan a miniszterelnök privát és tudományos külföldi kapcsolatait is intézte, ami lehetőséget teremtett arra, hogy a Külügyminisztérium megkerülésével egy alternatív külügyi kapcsolatrendszer, egy antantbarát külügyi vonal épüljön ki.[3]

Keresztes-Fischer egyike volt annak a négy bizalmi embernek (Zsindely Ferenc, a miniszterelnök személyi titkára Incze Péter, Lee Tibor sajtóügyész mellett), aki a hatalom oldaláról e titkos tevékenységéről tudott, és abban meghatározó szerepet játszott. Ennek a titkos munkának a keretei között számos ellenzéki társadalmi csoportosulással, köztük a kisgazda Kovács Bélával és Nagy Ferenccel szoros együttműködés alakult ki.[4] Ez az együttműködés Teleki halála és a miniszterelnökségi osztályok felszámolása után is folytatódott. Keresztes-Fischer a háttérből komoly támogatást nyújtott a Parasztszövetségnek és a Kisgazdapártnak. Ez a segítség egyrészt arra irányult, hogy a párt az egész országot behálózóan meg tudja magát szervezni, másrészt, hogy felkészüljön egy olyan szakértői gárda, amelyik kellően képzett arra, hogy az ország politikai vezetésében helyt tudjon állni.[5] Fontos motiváció volt, hogy a Kisgazdapárton keresztül a nácizmus ideológiáját széles társadalmi körben ellensúlyozni lehetett, de e támogatásnak a jövőre ható perspektívája is volt. Keresztes-Fischer Ferenc meggyőződése volt ugyanis, hogy a háború után a rendszerváltás elkerülhetetlen, és az új garnitúra lehetőség szerint való felkészítése az ő felelősségi körébe tartozik. E feladat tétje pedig, hogy a háború után ne alakuljon ki az az anarchikus állapot, ami az első világháború után bekövetkezett, és egy megfelelően felkészített új politikai elittel akár még a háború után feltételezhető szovjet befolyás esetén is ellensúlyozni lehetne a bolsevizálódást. A Kisgazdapárt 1945-ös választásokon elért nagyarányú győzelme talán nem független attól az építkezéstől, ami mögött ott volt a Keresztes-Fischer Ferenc nyújtotta segítség is.

Keresztes-Fischer ilyen irányú támogatását Donáth György, az egykori kormánypárti képviselő, az 1947-es első nagy koncepciós persorozat halálraítélt vádlottja az utolsó szó jogán mondott beszédében is kiemelte. A népi mozgalom Operaházban tartott „Él az Örök Magyar Szellem" című nagy-

[3] Molnár Sándor: *Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában.* In Vigh Károly (szerk.): *Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből.* Századvég, 2001, Budapest, 31–92.

[4] Molnár, 2001: 90.

[5] Lásd Kapócs Ferenc vallomása, 1947. május 28. ÁBTL 3.1.9. V-79829. 4–11.

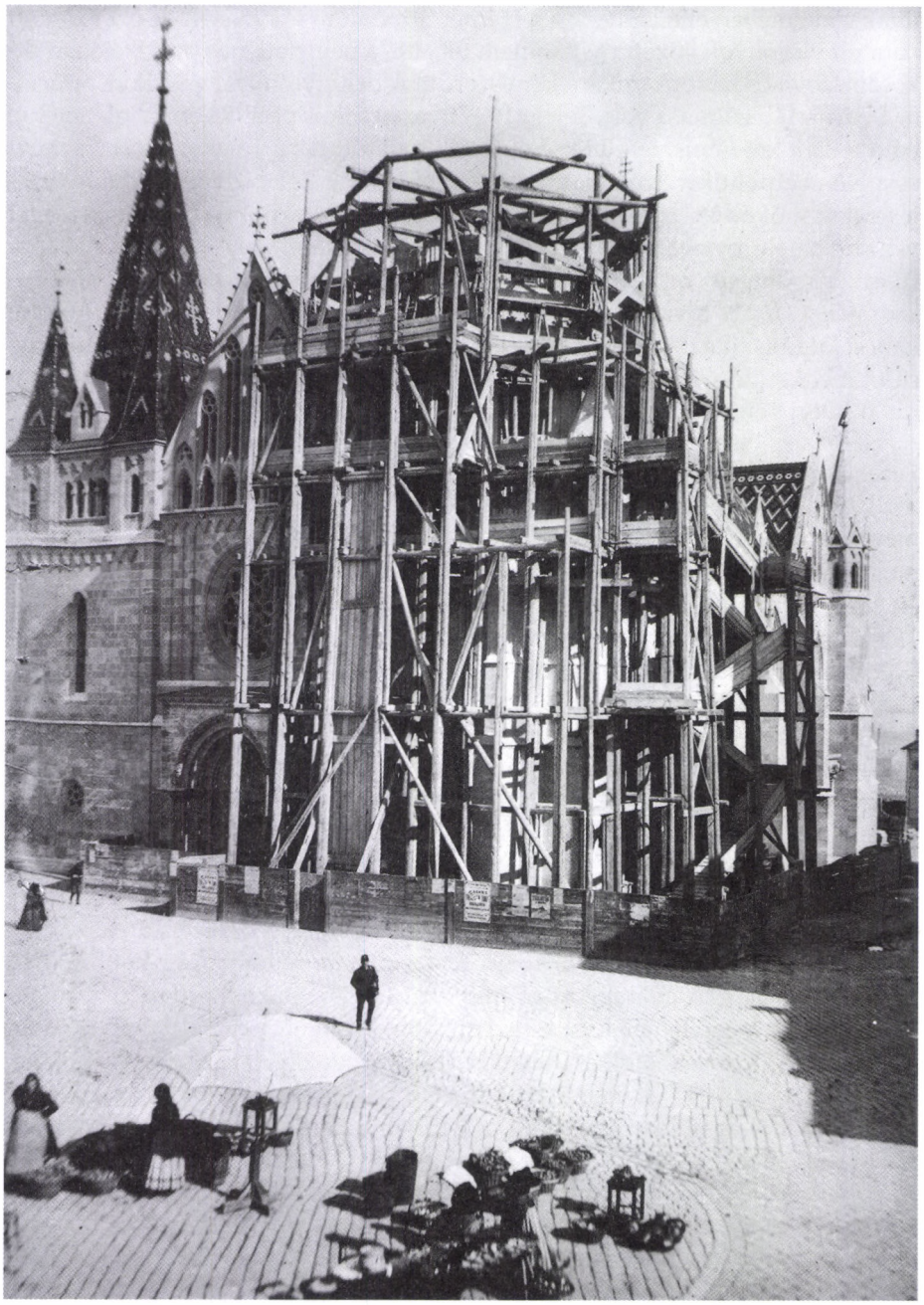

A koronázótemplom közvetlenül befejezése előtt, 1893 körül.
(Fotó: Fortepan, képszám 116770)

szabású rendezvényét „nem akarta egyik rendőrhatóság sem engedélyezni, személyesen verekedtem ki az engedélyt Keresztes-Fischernél, aki azt mondotta, »kérem mehet«".[6] Kristó Nagy István visszaemlékezésében ugyancsak Keresztes-Fischer Ferencet nevezi meg, mint aki a legmagasabb szintről járt közbe, hogy a szárszói konferencia a zavartalan megrendezést biztosító engedélyeket megkapja.[7]

A konferencia szervezésében és szellemi irányultságában meghatározó szerepet játszott az a paraszt származású diákokat befogadó Györffy-kollégium, amelyik fontos értelmiségi hátországot jelentett a háború utáni rendszernek egészen a '80-as évekig. A fentebb már idézett miniszterelnökségi államtitkár, majd 1943-tól közlekedési miniszter Zsindely Ferenc és felesége, Tüdős Klára ugyancsak a politikai elit berkeiből nyújtottak fontos támogatást a népi mozgalomnak és vállaltak oroszlánrészt a Györffy-kollégium megalapításában. Zsindely Ferenc gondolkodásmódjáról szemléletes képet ad a naplójából vett idézet: „A háború után új ország kell, s új rend következik. A ma uralkodó középosztály meg nem teremtheti, Keresztelő Szent Jánosnak kellene lennie néki, de korlátoltságában erőnek erejével Heródese akarna lenni. [...] Nem könnyű tehát a jövendőt szolgálni, pláne úgy, hogy egyben ebből a középosztályból is megmenthessünk valamicskét, amely [...] önzésével mindenáron a saját sírját ásná. [...] De az elkövetkező új rendnek átmenetileg szüksége lenne egynémely régi vezetőre, hogy kisebb legyen majd a megrázkódtatás: ennek a kegyelmesebb őrségváltásnak a lehetőségét szeretné megteremteni az ember."[8]

Zsindely Ferenc ezt a gondolatot 1943. június 15-én, a Györffy-kollégium ülését követő örömében vetette papírra. Ennek a „kegyelmesebb őrségváltásnak" egyik fontos lehetőségét látta a kollégiumban, megalapítását ennek a törekvésnek egyik kézzel fogható sikereként élte meg. Ez a kollégium hosszas, évekig tartó küzdelmek után érte el azt, hogy teljes autonómiát élvezve működhessen, függetlenül minden felügyeleti szervtől és az egyetemi ifjúságot tömörítő Turul Szövetség ellenőrzésétől.[9] Ez a teljes autonómia annak a Pártfogó Testületnek volt köszönhető, amelynek a „lelke" és fő szervezője Zsindelyné Tüdős Klára volt. Kapcsolatrendszerén keresztül sikerült megnyernie a kulturális élet számos ismert alakját, férje vonalán a hatalmi elitet, a gazdasági élet befolyásos személyiségeit, és ennek köszönhetően több mint 130-an csatlakoztak a pártfogókhoz, akik havi rendszerességgel komoly összeggel támogatták a kollégiumot. A tagok között tizenkét nyugalmazott, aktív vagy leendő minisztert találni, köztük Antal István propagandaminisztert vagy a volt miniszterelnököt, Bárdossy Lászlót, nagy számmal vettek részt a testületben országgyűlési képviselők, az egyházak vezető személyiségei, a tudósvilág és a gazdasági élet tagjai.[10] Ebben a testületben a korszak gazdasági, politikai és kulturális elit-

[6] Donáth György: *Donáth György utolsó szó jogán mondott beszéde*. Occidental Press, 1988, Budapest, 20.
[7] Kristó Nagy István: *50 évvel a szárszói találkozó után*. In *Somogy*, 1993/5. 21–25.
[8] SRKK, Kt. d., 44 476. Zsindely Ferenc naplója. 1943. június 15.
[9] Lásd Papp István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
[10] Papp István a népi kollégiumi mozgalomról szóló monográfiájában alapos elemzést készített a pártfogó testület összetételéről. Papp, 2008: 193–198.

jének meghatározó része sorakozott fel. „Felelősek vagyunk a középosztálynak azzal a lelkes rétegével szemben, amely csak a mi erkölcsi garanciánk alapján tömörült össze a Kollégium pártfogó testületévé, s teremti meg a Kollégium anyagi alapját. Legtöbbje nincs is tisztában azzal, hogy miről is van itt szó. Klári mindennek a lelke, s én vagyok az elnök"[11] – írta a Pártfogó Testület kapcsán Zsindely a naplójában.

Ehhez a támogatáshoz azt is hozzá kell fűzni, hogy a Pártfogó Testület már akkor állt be a Györffy-kollégisták mögé, amikor látható volt annak marxizmus felé orientálódó irányvonala, és ennek ellenére garantálta számára a teljes autonómiát. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a kollégisták mind határozottabb irányultsága a marxizmus felé ne keserítette volna a támogatóikat. Zsindely Ferenc naplójában a Györffy-kollégium ügye iránti lelkesedés számtalanszor megfogalmazódott, az idő előrehaladtával ez azonban elbizonytalanodott, a szárszói találkozó után pedig egyértelműen csalódásba fordult. „A Györffy Kollégiummal baj van. [...] Bárhogyan is van azonban, mi a Györffy Kollégiumot nem a bolsevisták fellegvárának szántuk. [...] Egy biztos, az autonómia gondolatával megbuktunk."[12] – írta 1943 decemberében.

A szárszói találkozó eredeti szándék szerint a háborús vereség utáni helyzetre készülve egy politikai és szellemi tömörülést szeretett volna megalapozni. Ez nem sikerült, hiszen a résztvevők a náci Németország elutasításában ugyan egyetértettek, a háború utáni politikai berendezkedésről, és abban a Szovjetunió szerepéről azonban már másként gondolkodtak. A kollégisták egyértelműen Erdei Ferenc mögött sorakoztak fel, aki a Szovjetunió által meghatározott marxista koncepció mellett foglalt állást.

Zsindely Ferenc és köre a kollégiumban – függetlenül attól, hogy az a rendszerrel erősen szembenálló ellenzéki fiatalokat tömörített – az elkövetkezendő rendszerváltás sikerességének egyik fontos elemét látta, amely segítheti, hogy az új rendszerben társadalompolitikai értelemben is érvényesüljön a magyar szuverenitás gondolata. A csalódást nem a kollégisták rendszerrel való szembenállása váltotta ki, hiszen az már a támogatás megkezdésekor adott volt, hanem az osztályharc ideológiájában gondolkodó marxizmus és a magyar érdekeket háttérbe helyező szovjet befolyás történelmi adottságként való elfogadása. A kollégisták annak az iránynak a támogatóivá váltak, amelynek ellensúlyozását várták volna tőlük a pártfogóik.

Ennek ellenére a Pártfogó testület nem vonta meg a támogatását, a német megszállásig rendszeresen tartotta az összejöveteleit, és havonta fizette a vállalt összeget. Zsindely Ferenc sem mondott le az elnöki tisztségről. Sőt, a patronálás a német megszállás nehéz viszonyai között is folytatódott. Zsindely Ferenc a kollégiumot – hogy ne legyen annyira szem előtt – felvette a Keresztény Ifjúsági Egyesületbe. Mester Miklós, az ellenállás Sztójay-kormányba beépített

[11] SRKK, Kt. d., 44 476. Zsindely Ferenc naplója. 1943. december 6.
[12] SRKK, Kt. d., 44 476. Zsindely Ferenc naplója. 1943. december 6.

államtitkára – Zsindely felkérésére – miniszteri biztosként látta el a kollégium védelmét. A háborús közellátási viszonyok és a szélsőjobboldali kormányzat időszakában anyagi forrásokhoz juttatta a kollégiumot, és számos esetben járt közben a kollégisták érdekében. Amikor Hegedüs Andrást, a majdani kommunista miniszterelnököt, és Sipos Gyulát letartóztatták, sikerült elérnie a kiszabadításukat.[13]

A szárszói konferencia megszervezésében közvetlenül a legtöbb segítséget a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség (SDG) adta, és a házigazda szerepét is ő játszotta, a balatonszárszói táborában a helyszínt is ő biztosította.[14] Az SDG-t 1921 nyarán harminc teológiahallgató alapította. A szövetség ügyeinek irányítását 1925-ben vette át Töltéssy Zoltán, karizmatikus egyénisége óriási lendületet adott a szervezésnek. 1932-ben azonban váratlanul meghalt, helyére Soos Géza lépett, aki hasonlóan meghatározó egyéniségével folytatni tudta Töltéssy munkáját. Pár éven belül az SDG országos szinten hálózta be a református fiatalokat. Egy 1940-ben készült felmérés szerint a református főiskolai és egyetemi hallgatók 35 százaléka kapcsolódott be az SDG munkájába.

A szövetség szellemiségét jól érzékelteti az 1934-ben kiadott *Memorandum*, amely a vallásos ember hivatásaként fogalmazza meg, hogy a társadalmi feladatokért és a magyar nemzet ügyéért is felelősséget vállaljon. Ennek jegyében nemzetellenesnek és szociálisan vállalhatatlannak bélyegezte a nagybirtokrendszert, már ekkor felhívta a figyelmet a német birodalmi nyomás veszélyeire, és a református egyházat *„Cselekedjen az egyház!"* jelszó jegyében arra kérte, hogy álljon ki a társadalmi reformok mellett.

Ennek szellemében a SDG nem csupán a fiatalok vallási életét szervezte, hanem a társadalmi és politikai kérdések felvetését is feladatának tartotta. Ez a munka több ponton is összekapcsolta a szövetséget a népi mozgalommal. Az SDG életében jelentős szerepet játszó konferenciák és táborok fontos fórumaivá váltak a magyarság sorskérdéseinek, az azt felvállaló íróknak, gondolkodóknak. Az SDG a balatonszárszói konferenciatelepén adott helyet 1937 júniusában a Márciusi Front első országos tanácskozásának, és itt szervezte meg minden év nyarán a később méltán híressé vált nagy konferenciákat, ahol, függetlenül a vallási vonatkozásoktól, a legégetőbb társadalmi és politikai kérdéseket vitatták meg.[15]

1934-től indult az SDG-n belül az úgynevezett rétegtalálkozók szervezése, ahol a „közös sorsközösség vállalásának" jegyében az értelmiségiek, a paraszt, munkás és iparos fiatalok közösen vettek részt, hogy egymás gondolkodásával, gondjaival szemtől-szembe találkozhassanak. A rétegtalálkozók legmagasabb, országos szintű rendezvénye a szárszói táborban megrendezett Magyar Testvériség Konferenciák voltak. Az 1943-as szárszói találkozó is ennek keretébe

[13] Mester Miklós: *Két tragikus kor árnyékában*. Tarsoly Kiadó, 2012, Budapest, 392–396.

[14] Részletesen lásd: Ladányi Sándor: *Soos Géza és az ifjúsági mozgalmak*. In Soos Gézáné Tüdős Ilona (szerk.): *Evangéliumot Magyarországnak – Soos Géza emlékkönyv 1912–1953*. Ráday Gyűjtemény, 1999, Budapest, 59.; Szekér Nóra: *Titkos Társaság*. Jaffa Kiadó, 2017, Budapest, 146–157.

[15] Részletesen lásd: Havas, 1993: 234–240.

illeszkedett. Az előzményekhez azonban ki kell térni az SDG Kabay Márton körének tevékenységére.[16]

A kört különböző társadalmi osztályokból érkező 13 öregdiák alapította, és már csak összetételükből adódóan is a rétegtalálkozók szellemében kívántak működni. Szociális feladatokat végeztek munkások lakta peremkerületekben, és az egyik nagy vállalásuk volt, hogy a vidéki falvak számára vándorkönyvtárakat szerveztek. E munka során szoros együttműködés alakult Püski Sándor könyvmozgalmával. 1942-ben a nyárra tervezett nagy országos Magyar Testvériség konferencia szervezését a kabaysok magukra vállalták, az előkészületeket már Püskiékkel közösen kezdték meg.

Ennek részeként 1942. február 15. és 22. között létre is jött egy munkás–paraszt–értelmiségi találkozó 150 ember részvételével az SDG központjában. A találkozó jelentőségét jól érzékelteti, hogy olyan személyiségek vettek részt, mint Apró Antal, Marosán György, Nyers Rezső, Ságvári Endre a munkásság részéről, vagy Illyés Gyula, Kodolányi János, Darvas József, Németh László az értelmiség képviselőiként. A találkozó eredményeképpen minden csoport négy-négy jelöltjéből egy rendszeresen összeülő bizottság alakult, hogy a további együttműködést, valamint a nyári Testvériség Konferenciát már ennek keretei között szervezzék.

Ez az „összeállás" azonban nem lehetett hosszú életű. Az 1942-es március 15-i háborúellenes tüntetés után, főként a munkás oldal sok esetben kommunista tagjai körében, letartóztatások és egyéb hatósági zaklatások kezdődtek. Az SDG vezetősége is kapott hivatalos oldalról figyelmeztetést, és így jobbnak látták a februárban összeálló bizottság munkáját felfüggeszteni. Az 1942-es éves szárszói találkozó, miután a szervezésben az értelmiség képviselői, a kabaysok és Püski könyvmozgalom tagjai magukra maradtak, nem illeszkedett a Testvériség konferenciák sorába.

Az 1943-as tanácskozás szervezése azonban már visszatért a '42-es februári összejövetel munkás–paraszt–értelmiségi kapcsolatrendszeréhez – a résztvevők között jelen voltak a Györffy-kollégisták, a Diósgyőri Vasgyár munkásai, a kommunista Békepárt jó néhány tagja, a Parasztszövetség képviselői, a kalászos gazdák, a népi írók és olvasóik.

A konferencián, ahol a vitákban többször megfogalmazódott a marxizmus és a történelmi materializmus elmélete, és a résztvevők közül is sokan igen távol álltak a református diákmozgalom szellemiségétől, betartották az SDG táborában előírt hitélet kereteit. A reggel bibliakörrel kezdődött, a napot az esti tábortűznél tartott evangelizációs áhítat zárta, és a fiatalok imaközösségekben imádkoztak.[17] „A legnagyobb zavarban mindig akkor voltam Szárszón, amikor reggel, ébresztő után kis csoportok alakultak. Bibliaolvasás, bibliamagyarázat folyt ott. Nem tudtam egy kukkot se szólni, sült hülyeként ültem közöttük. [...] Ott azért még az egészen baloldaliak is valahogy obligóban érezték

[16] Havas, 1993: 234–312.

[17] Vö.: Kovács Imre beszélgetése Huszár Tiborral. In Huszár Tibor: *Találkozások – Beszélgetés a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról*. Corvina, 2005, Budapest, 220.

magukat, miután ez egy keresztény ifjúsági tábor volt." – emlékezett vissza a parasztpárti Kovács Imre a konferencia hangulatára.

A Diákszövetséget és Soos Gézát számos támadás érte, hogy a vallásos világnézettől és a regnáló rendszer szellemiségétől idegen erővonalaknak adott fórumot. E kritikákra Soos – aki a külügyminisztérium osztályvezetőjeként, meghatározó politikai körök bizalmasaként ugyancsak a regnáló politikai elit egyik képviselője volt – így válaszolt: „Meggyőződésünk szerint alig volt nagyobb szükség a magyarság lelki egységére, mint ma. Mi ezt az egységet több mint egy évtizede igyekeztük szolgálni a földműves, iparos és értelmiségi ifjúság együttes táborozásaival. [...] Éppen azért adtunk öntudatosan helyet a Magyar Élet Könyvkiadó kérésére a tábornak, hogy lelki környezetben, Szövetségünk elnöklését és programkeretét biztosítva szolgáljunk az eszmék tisztaságának és az igaz magyar egységnek."[18]

[18] Soos Géza: *Helytelen megállapítások mérhetetlenül sokat rombolnak!* In *Református Jövő*, 1944. február 5. idézi: Soos Gézáné (szerk.), 1999: 82.

SZABÓ ÉVA ESZTER

A VASFÜGGÖNY-METAFORA ÉS AZ AMERIKAI, VALAMINT MAGYAR HATÁRZÁR

2. rész

A magyar határkerítés

Az Európai Unión belüli nyugat–kelet ellentét a 2014–2015-ös migrációs válság alatt, illetve az azóta eltelt időszakban különösen markánssá vált. Meglátásom szerint az egykori vasfüggöny kelet-európai[1] és nyugat-európai oldalán megélt eltérő migrációs tapasztalatok jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a válság közepette ilyen élesen szétváljanak a bevándorlást támogató és a bevándorlást ellenző politikai reakciók és társadalmi attitűdök az Unió nyugati és keleti felében.

Mi sem példázza jobban a fenti állítást, mint Magyarország esete. 1989. május 2-án, a Határőrség nemzetközi sajtótájékoztatóját követően, a keleti blokk országai közül elsőként hazánkban számolták fel a gyűlölt és rettegett vasfüggönyt. Az augusztus 19-i, magyar– osztrák határon rendezett páneurópai piknik alkalmát kihasználó keletnémet menekültek százainak a határáttörését követően pedig szeptember 11-én a Németh Miklós vezette kormány megnyitotta a kapukat a keletnémetek előtt, hogy Ausztrián keresztül Nyugat-Németországba juthassanak. 1989 novemberére leomlott a berlini fal is. Mára hazánk az Unió schengeni övezetének külső határán helyezkedik el. 2015 nyarán, a migrációs válság tetőzésekor Magyarország az Európai Unió schengeni övezetének tagállamai közül elsőként emelt határkerítést az illegális bevándorlás feltartóztatására. Egy olyan állam esetében, amely kezdeményező szerepet töltött be a vasfüggöny lebontásában, annak „visszaállítása" különösen éles kritikát vont maga után. Meglepő módon, a bolgár–török határon 2013 óta épülő hasonló határkerítés miatt nem érték támadások a schengeni zónán kívül eső, ám uniós tag Bulgáriát, annak ellenére sem, hogy mindkét országban az egykori vasfüggöny nyomvonalát követi a felhúzott új határzár.[2]

Az ideiglenesnek szánt biztonsági határzár felépítése mellett nagyon is nyomós érvek szóltak. 2015 nyarán a menedékkérelmek száma soha nem látott

[1] A „Kelet-Európa" megjelölést a szövegben nem földrajzi, hanem politikai, történelmi értelemben használom. 1989 óta a régió megnevezéseként a hidegháborút megelőző időszak terminológiájához visszatérve a Közép-Európa vagy Kelet-Közép-Európa kifejezést használják a térség nemzetei.

[2] Leonid Bershidsky: *The Irony of Hungary's Border Wall: This Cold War Survivor Should Know Better.* In *Bloomberg.com*, 2015. jún. 18. Web. 2017. nov. 20.; Amy Rodgers and Annastiina Kallius: *Behind the Iron Fence: Why Hungary's Anti-Migrant Fence Will Be a Disaster.* In *The World Post*, 2015. júl. 28. Web. 2017. nov. 21.; Rick Lyman: *Bulgaria Puts Up a New Wall, But This One Keeps People Out.* In *The New York Times*, 2015. ápr. 5. Web. 2018. jan. 10.; Vassela Sergueva: *Bulgaria's New 'Iron Curtain' Keeping People Out, Not In.* In *Digital Journal*, 2016. márc. 23. Web. 2018. jan. 12.; *France: Hungary Refugee Fence Not Even Fit for Animals.* In *Al Jazeera*, 2015. aug. 31. Web. 2018. máj. 2.

mértékben megugrott, míg augusztusban elérte a 46 720-at. Ez a világrekordnak számító tömeg túlterhelte az ország bevándorlási rendszerét és infrastruktúráját is.[3] A Magyarországra beérkező éves menedékkérelmek mennyisége 2012 és 2015 között 4676-ról 177 135-re nőtt.[4] A legtöbb esetben a bevándorlók nem mutattak hajlandóságot a hatóságokkal történő együttműködésre, hanem illegális módon özönlöttek át az országon. Vagy meg sem várták, amíg menedékjogi kérelmükről döntés születik – az esetek 90 százalékában ez történt –, vagy éppen az ellenőrzési eljárást teljesen megkerülve vonultak hazánkon át északnyugatnak Németország, Svédország, illetve az Egyesült Királyság irányába. Máig ismeretlen azoknak a pontos száma, akik a hatóságok erőfeszítései ellenére magyarországi regisztráció és menedékjogi kérelem benyújtása nélkül léptek be a belső határoktól mentes schengeni zónába. A legtöbben nem tettek eleget az egészségügyi szűrővizsgálatoknak sem, vagy nem várták meg az orvosi vizsgálatok eredményét. A tömeges és szabálytalan határátlépés megsértette a rend és törvényesség alapvető normáit és teljes káoszt okozott a Magyarország déli és nyugati határai közötti útvonalakon.[5] Az autópályákon menetelők megsértették a közlekedésbiztonsági előírásokat; a fertőző betegségekkel diagnosztizált migránsok súlyos egészségügyi kockázatott jelentettek,[6] és az ellenőrizetlen beáramlás nemzetbiztonsági és nemzetközi biztonsági veszélyeket is hordozott, amint arra a pár hónappal később bekövetkezett tragikus eseményeket követő vizsgálatok rámutattak. 2016 októberében a Terrorelhárítási Központ jelentést adott ki, amelyből kiderült, hogy 2015 nyarán – kihasználva a bevándorlási áradat keltette zűrzavart – hét ISIS terrorista jutott be az EU-ba Magyarországon keresztül és „logisztikai központot" alakított ki hazánkban. Itt tervezték meg és készítették elő nemcsak a hírhedt, 130 emberéletet követelő 2015. novemberi párizsi terrortámadást, de a 2016. márciusi, 32 halálos áldozattal járó brüsszeli robbantásos merényletet is.[7]

Annak érdekében, hogy a rend és törvényesség mielőbb helyreállhasson, 2015 szeptemberéig először sürgősséggel egy pengés dróthenger-kerítés, majd pedig Concertina huzalkerítés került telepítésre a legveszélyeztetettebb, 175 kilométeres magyar–szerb határszakaszon. Ez a határzár egészült ki októberre a

[3] Ha a menedékkérelmek számát a 2013 és 2017 közötti időszakban hónapokra lebontva vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a magyar világrekord hamarosan átadja helyét a németországinak, ahol 2016 augusztusában a legmagasabb számú, mindösszesen 92 105 ilyen kérelmet nyújtottak be. Összehasonlításképp, havi eloszlásban az Egyesült Államokban 2016 júniusában volt a legmagasabb a menedékkérelmek száma, amikor 11 050 kérelem érkezett a hatóságokhoz. Lásd: *Hungary Asylum Applications* and *Asylum Applications by Country*. In *Trading Economics*, 2017. dec. Web. 2018. márc. 20.

[4] Immigration and Asylum Office Hungary: *Statistics, 2011–Nov. 2017*. 2017. nov. 28. Web. 2018. feb. 18.; *Hungary Asylum Applications, 2013–2017*. In *Trading Economics*, 2017. dec. Web. 2018. márc. 20.

[5] Szabolcs Janik: *Defending Europe. Enhanced Physical and Legal Securing of Hungary's Borders*. In *Focusing on Hungary*, Századvég Foundation, 2017. márc., 15–19. Web. 2018. máj.

[6] Számos regisztrált migránst diagnosztizáltak szifilisszel, hepatitis-B és -C, valamint HIV-vírussal, tífuszos és paratífuszos lázzal, valamint tuberkulózissal. Lásd: *Hungary: Migrants Diagnosed with Infectious Diseases*. In *Medical Headlines*, 2015. aug. 14. Web. 2017. nov. 26.

[7] Amie Gordon: *Seven of the Nine Jihadist Involved in the Paris Terror Attacks Entered Europe through Hungary by Pretending to Be Refugees*. In *The Daily Mail*, Mail Online, Associated Newspapers, 2016. okt. 10. Web. 2017. nov. 25.

345 kilométeres horvát–magyar határ védelmével. Így hazánk déli schengeni határának teljes, 520 kilométeres hossza védetté vált. 2017 áprilisára a magyar–szerb határ ellenőrzése egy high-tech második védvonallal, azaz okoskerítéssel bővült, ezzel segítve az „emberi falat", vagyis a hét minden napján, napi huszonnégy órában határrendészeti feladatokat ellátó rendőrség munkáját. A határzár a kezdetektől fogva rendkívül hatékonynak bizonyult: az egy hónapra eső őrizetbe vételek száma hamarosan 99 százalékkal csökkent (138 369-ről 315-re 2015 szeptembere és novembere között). A benyújtott menedékkérelmek száma 2015 decemberére mindösszesen 175-re apadt, az éves statisztika pedig 2015 és 2016 között 83 százalékos esést regisztrált (177 135-ről 29 432-re).[8]

Az ellenőrizetlen bevándorlási hullám következményei, az azzal együtt járó nemzetbiztonsági kockázat nemcsak Magyarországon biztosított erőteljes támogatást a határkerítésnek, hanem a V4 államaiban is, amelyek szintén kivették részüket a határvédelmi feladatokból.[9] Ugyanakkor a *The New York Times* hangsúlyozta: „Orbán bevándorlásellenes politikájának eredményeképp [nyugati] uniós partnerei fellélegezhetnek a rájuk nehezedő migrációs nyomás alól, akik így ráadásul még el is ítélhetik a magyar miniszterelnök határozott fellépését".[10] Kétségtelen, hogy az Orbán-kormány határvédelmi intézkedéseivel kapcsolatos nemzetközi kritikák erős támogatásra leltek Nyugat-Európában.[11] Pintér Sándor belügyminiszter arra hívta fel a figyelmet, hogy „az Unió számos politikusa összekeveri az illegális migrációt a menedékkérők befogadásának kérdésével". Arra is rámutatott, hogy 2015 és 2016 között „több mint 104 országból érkeztek illegális bevándorlók a zöld határon át hazánkba. Ennyi országban nyilvánvalóan nem beszélhetünk háborús helyzetről vagy egyéb katasztrófáról, éppen ezért semmi sem indokolja, hogy érvényes úti okmányok és vízum nélkül, a törvényes utat megkerülve ekkora embertömeg lépje át határainkat"[12].

Miközben a kritikusok egyre azt szajkózták, hogy „a vasfüggöny történelmi tapasztalatával felvértezve a magyaroknak óvakodniuk kellett volna egy határzár-felhúzástól"[13], azt maguk is elismerték, hogy a védelmi rendszer meglepő hatékonysággal működik.[14] Ráadásul a kerítés – amelyhez a példát sokkal in-

[8] Jack Montgomery: *Hungary Builds a Wall, Cuts Illegal Immigration by Over 99 Per Cent.* In *Breitbart London,* Breitbart.com, 2017. szept. 16. Web. 2018. jan. 16.; a statisztikai adatokat lásd: *Elfogott migránsok száma – dátum szerinti lekérdezés.* In *Rendőrség,* 2017. dec. Web. 2018. jan. 16.; illetve *Magyarországi menedékkérelmek.*

[9] *Társadalmi konszenzus van a V4 országokban a migráció elutasítását illetően.* Nézőpont Intézet, dec. 2018. dec. 13. Web. 2019. feb. 14.; Belügyminisztérium: *V4 to Set Up a Common Crisis Management Centre.* In *Kormány.hu,* 2016. nov. 22.. Web. 2018. dec. 12

[10] Rick Lyman: *Already Unwelcoming, Hungary Now Detains Asylum Seekers.* In *The New York Times,* 2017. ápr. 8. Web. 2018. dec. 12.

[11] Valerie Hopkins and Michael Peel: *Hungary Defends Anti-migrant Stance in Face of EU Action.* In *Financial Times,* 2018. júl. 19. Web. 2019. jan. 15.

[12] Belügyminisztérium: *V4 to Set up a Common Crisis Management Centre.*

[13] Rodgers and Kallius.

[14] Janik 16; Montgomery; Chris Perez: *Hungary Begins Building Second Portion of Its Border Wall.* In *New York Post,* 2017. febr. 27. Web. 2018. jan. 12.; Nahlah Ayed: *Walled World: Lessons from Europe's Border Barriers.* In *CBC News,* 2019. jan. 18. Web. 2019. febr. 10.

kább az amerikai–mexikói határt védő kerítés, mintsem a vasfüggöny adta – immár maga is követendő mintául szolgál az Amerikában felépítendő további határfal szakaszok számára. Amint azt a *The Washington Post* aláhúzza: „Igaz, hogy Donald Trump falat szeretne, Orbán elnök úr azonban nem csak szóban támogatja Trump migrációellenes politikáját, hanem fel is építette a maga falát. Mégpedig egy olyan félelmes, globális viszonylatban is példaértékű határzárat hozott létre, amely képes a legelszántabb határátlépési kísérleteknek is ellenállni. Egy dolog elég világos: a migránsáradat feltartóztatására kiépített magyar kerítés működik. A kezdeti napi 13 ezres illegális határátlépés gyakorlatilag nullára csökkent".[15] 2017 októberében első alkalommal mutatták be az amerikai határfal elemeinek prototípusait a kaliforniai San Diegóban, de a végleges változatok, illetve azok különböző terepviszonyokra alkalmazott kombinációi máig nem ismertek. Ráadásul még azt sem tudni, hogy az építési költséget pontosan milyen forrásokból sikerül összegyűjteni, amint az sem világos, miként oldódik meg a határmenti, magántulajdonban lévő földterületek jogi státuszának kérdése. Ennek az akadálynak az elhárítása elsősorban Texasban jelent kiemelt problémát.[16]

A nemzetközi bűnüldöző szervek, tapasztalva a fizikai határzárak hatékonyságát az illegális bevándorlás feltartóztatásában, maguk is pártolják a kerítésfalak emelését.[17] Az elektronikus képességekkel továbbfejlesztett határkerítések – más néven az okoskerítések – rendkívül sikeresnek bizonyultak Izraelben, Bulgáriában, úgyszintén Magyarországon. Ezekben az országokban 99 százalékos csökkenés volt tapasztalható az illegális határátlépések tekintetében.[18] Egy fal világos üzenet mindenki számára. A technológia vívmányaival továbbfejlesztett és őrökkel megerősített fizikai határok fontosságát és jelentőségét mi sem jelzi jobban, mint a határsértések egyre növekvő száma. Spanyolország észak-afrikai enklávéitól (Ceuta és Melilla) Magyarországon, Észak-Macedónián, Mexikón és az Egyesült Államokon át 2005 és 2018 között illegális migránsok több mint 16 alkalommal kíséreltek meg határáttörést. Ezek az erőszakos incidensek – amelyek során a migránsok kövekkel dobálták meg a határőröket, akik ezt könnygázzal viszonozták – csak aláhúzzák a kerítések

[15] Anthony Faiola: *How Do You Stop Migrants? In Hungary, with 'Border Hunters'*. In *The Washington Post*, 2016. okt. 1. Web. 2019. febr. 10.; lásd még: Adam Shaw: *As Trump Makes Border Wall Pitch, Other Countries Say Theirs Work*. In *Foxnews.com*, 2019. febr. 1. Web. 2019. febr. 10.

[16] Ron Nixon: *Border Wall Prototypes Are Unveiled, but Trump's Vision Still Faces Obstacles*. In *The New York Times*, 2017. okt. 26. Web. 2017. dec. 9.; Catherine E. Shoichet and Geneva Sands: *This Is How Much of the Border Wall Has Been Built So Far*. In *CNN.com*, 2019. jan. 19. Web. 2019. máj. 5.; Brooke Singman and John Roberts: *Trump Declares Emergency on Border, Eyes $8B for Wall as He Plans to Sign Spending Package*. In *Foxnews.com*, 2019. febr. 15. Web. 2019. febr. 15.; Geneva Sands and Priscilla Alvarez: *The Trump Administration Still Hasn't Gotten All the Land It Needs for Already Funded Wall Projects*. In *CNN.com*, 2019. febr. 15. Web. 2019. febr. 15.

[17] Julia Manchester: *Ex-Obama Border Patrol Chief Says It's 'Absolutely False' to Say Walls Don't Work*. In *TheHill.com*, 2019. febr. Web. 2019. febr.

[18] Charles Bybelezer and Terrance J. Mintner: *Israel's Border Walls: A Case Study for Trump's Mantra*. In *The Jerusalem Post*, 2018. dec. 18. Web. 2019. jan. 28.; Daniel Marulanda and James D. Agresti: *Evidence from Many Nations Confirms that Border Walls Stem the Tide of Illegal Immigration*. In *The Tennessee Star*, 2018. júl. 15. Web. 2019. jan. 28.

és falak fontosságának szerepét a határvillongások megelőzésében. A tömeges, illegális és agresszív határáttörések célja, hogy elsodorják a korlátozott létszámú határőrséget, ami viszont könnyen eszkalálódhat és a haza biztonságát veszélyeztető, nemzetközi konfliktussá fajulhat. Az Egyesült Államok hasonlót először a kaliforniai San Ysidro határátkelőnél tapasztalt, amikor mexikói állampolgárok egy csoportja próbált meg áttörni 2013. november 17-én. Később, 2018. november 25-én, majd december 4-én és 2019. január 1-én karavánokkal érkező, elkeseredett közép-amerikai migránsok próbáltak áthatolni Tijuana–San Diego határán.[19] Ezek az incidensek, valamint a karavánokban érkező bevándorlók tömegei Trump falának a megépítését, illetve a meglévő kerítésszakaszok továbbépítését mozdíthatják elő, mint ahogy hozzájárultak a 2019. február 15-én kihirdetett nemzeti vészhelyzet igazolásához is, amihez Trump azért folyamadott, mert a képviselőház nem biztosította a határzár felhúzásához szükséges anyagi forrásokat az igényelt mértékben.

A lokális falaktól a globális falakig

Arra lehet számítani, hogy amint érdemben megkezdődik az amerikai–mexikói határzár további kiépítése, a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követő, nemzetbiztonsági kérdésekkel átitatott korszakunk egy újabb fázisába lép, mégpedig a globális falak korszakába. Az új határzár fel fogja gyorsítani azt a folyamatot, amelynek során még több fizikai határzárat emelnek majd a Földön a jövőben. A vasfüggöny-metafora azonban teljességgel alkalmatlan arra, hogy megragadja a globális migrációs jelenség feltartóztatására hivatott falrendszer lényegét, funkcióját. Bármilyen elevenen is él bennünk a hidegháború terhes öröksége, többpólusú, gyorsuló ütemben globalizálódó világunkat teljesen más szabályszerűségek igazgatják. Bár azt hihetnénk, hogy a határok megerősítése a globalizációval szembemenő folyamat, szeretném hangsúlyozni, hogy valójában éppen annak terméke. A globális biztonságpiac (szekuritizáció) mára sokmilliárd dolláros üzletté vált, a szolgáltatóipar és a termelés olyan területévé, amely az emberi erőforrás felhasználásának új lehetőségeit jelenti, hatalmas munkahelyteremtő potenciállal. A globális falak elterjedése a már ismert problémákra adott új válaszként maga is eleddig ismeretlen kihívásokat fog kitermelni. Míg azonban néhányan a szabadság korlátozásának eszközét, a törvényesség és a társadalmi béke elfogadhatatlan mértékű megsértését látják a határzárakban, mások egy új világrend velejárójaként tekintenek rá. Az ő számukra a falak pusztán szükséges rosszat jelentenek, olyan átmeneti megoldást, amely éppenhogy nélkülözhetetlen a törvényesség és a társadalmi béke megőrzéséhez.

A fentiekben arra kívántam rámutatni, hogy az EU keleti és nyugati blokkja közt megfigyelhető, a migráció és a határőrizet szerepére vonatkozó értelmezésbeli különbség elsősorban a vasfüggönnyel kapcsolatos eltérő történelmi ta-

[19] Maya Averbuch and Elisabeth Malkin: *Migrants in Tijuana Run to US Border, But Fall Back in Face of Tear Gas*. In *The New York Times*, 2018. nov. 25. Web. 2019. jan. 28.

pasztalatokban keresendő. A nyugat-európaiak folyamatos, de csak sporadikus, korlátozott számú bevándorlással találkozhattak, hiszen a menekültáradat kialakulását éppen a vasfüggöny akadályozta meg. A disszidensek befogadása mindenütt sikertörténetnek bizonyult, mivel a befogadottak rendszerint magasan iskolázott oktatók, kutatók, művészek, diplomás munkavállalók és egyetemisták, illetve szakképzett munkások voltak, akik minden erejükkel igyekeztek beilleszkedni új társadalmi környezetükbe. A másik bevándorlócsoportot az etnikai kisebbségek alkották (például német származású polgárok), akik szervezett csoportokban, ellenőrzött módon érkeztek meg az anyaországba, amely nagylelkűen kifizette értük a kétoldalú megállapodások során kialkudott váltságdíjat. Elmondható, hogy mindkét csoport élvezte a befogadó társadalom bizalmát és együttérzését. Elfogadottságuk, együttműködő hozzáállásuk esetükben garanciát jelentett a teljes integrációra. Ennek köszönhetően alakult ki Nyugat-Európában a bevándorlással kapcsolatos pozitív kép. A nyugati migrációs tapasztalat azt a konklúziót támasztotta alá, hogy az embereknek a halálzóna, valamint a fegyverrel őrzött kerítések ellenére is sikerült átjutniuk a vasfüggönyön, tehát a határzárak és migrációt korlátozó intézkedések nem működnek!

Kelet-Európa a hidegháború alatt mind a bevándorlás, mint a kivándorlás tekintetében egy zárt zónát alkotott. Még a térségen belüli, régiók közötti utazások is korlátozottak voltak. Migráció helyett a kelet-európai országoknak a szovjet megszállással kellett szembesülniük. Az elnyomó hatalom árulóknak tekintette a menekülőket, akik elfogásuk esetén a legsúlyosabb büntetésre számíthattak. A vasfüggöny valójában nem volt más, mint az egész blokkot magába záró börtönfal, amelyet a Szovjetunió vont Kelet-Európa köré. Azon kevesekre, akiket hagytak emigrálni vagy azokra a külföldiekre, akik ellátogathattak a keleti blokkba, a rendszer potenciális kémként tekintett. Tény, hogy a külföldi látogatók csak szigorú ellenőrzés és a helyi rendőri szerveknél történő bejelentkezés mellett mozoghattak a kommunista országokban. Mindent összevetve, a migrációra keleten negatív jelenségként tekintettek. Mivel csak néhány szerencsésnek sikerült átjutnia a vasfüggönyön, a kelet-európaiak azt a következtetést vonták le, hogy a határzár és a migrációt korlátozó intézkedések hatékonyak! Bár a nyugat végül győzedelmeskedett, tanúbizonyságot adva arról, hogy az embereket és gondolataikat nem lehet kerítésfalak mögé zárni, az általános kelet-európai tapasztalat mégis az volt, hogy a vasfüggöny 6 800 km-en és negyven éven át nagyon is hatékonyan zárta el őket a világtól. A keleti blokk legfontosabb élménye ugyanakkor az volt, hogy a fal leomlását csakis önmaguknak köszönhetik, hogy a „börtönfal" árnyékában nemcsak hogy nem tört meg a szabadság szelleme, de új erőre kapott. Mindennek eredményeként a nyugatiakkal szemben a Kelet-Európaiak korántsem fenyegetésként vagy korlátozásként élik meg a saját maguk felállította határkerítések jelenlétét, mivel azokban pusztán időleges, szükséges rosszat látnak, amelyekre mindössze egy kedvezőbb történelmi időszak beköszöntéig van szükség. Addig is, a legszerencsésebb talán az volna, ha a migrációs fenyegetés ellen emelt globális falak kapui mindkét irányba nyithatók maradnának, még akkor is, ha a nemzetbiztonsági tanácsadók rácsokkal védett biztonsági forgókapuknak nyilván jobban örülnének.

2012 decemberében, az ELTE-n megrendezésre kerülő amerikai tanulmányok vendégelőadás sorozatának keretében alkalmam nyílt házigazdaként fogadni Gregory Shafert, kiemelt különleges ügynököt, a budapesti Amerikai Nagykövetség FBI jogi attaséját. A hallgatók és kollégák legnagyobb meglepetésére az attasé párhuzamot vont az Egyesült Államok és Magyarország déli határainak nemzetbiztonsági jelentősége között. Elképedt hallgatósága előtt Gregory Shaffer részletesen kifejtette, hogy az erősödő bevándorlási hullám fokozott határőrizetet tesz szükségessé az Európai Unió védelmében, mivel a szervezett bűnözés és a terrorizmus számára a nehezen ellenőrizhető, szabálytalan migrációs áramlatok komoly lehetőségeket rejtenek. A 2015-ös, 2016-os terrorcselekmények őt igazolták. Ma már senki nem tartana eltúlzottnak egy ilyen összevetést. Sőt, a néhány év előtti hallgatóság döntő többsége bizonyosan egyetért azzal, hogy a határzár és a napi huszonnégy órás határőrizet rendkívüli hatékonysággal védi országunkat, miközben nem okoz fennakadást a kétirányú, legális határforgalom lebonyolításában. Ez nem vasfüggöny.

Az Egyesült Államok déli határán felhúzandó fallal kapcsolatban nem az a kérdés, hogy a Trump-adminisztráció valóban megépíti-e azt. Inkább arra kell választ adni, hogy az egyes szakaszok milyen ütemben, a domborzati viszonyokat ismerve melyik technológia felhasználásával készülnek el. Mivel számos elnök regnálása alatt, immár negyed évszázada készül a határzár, biztosra vehető, hogy Donald Trump elnöksége során, majd azt követően is folytatódni fog ez a munka. Christopher Hawthorne építészeti kritikus a mexikói határon egymástól egyenlő távolságra felállított nyolc különböző fal-prototípust látva így ír: „Ez a nyolc falszakasz és a köztük lévő üres tér tökéletesen ragadja meg, mit jelent számunkra az a déli határfal, amely a jelenünket és jövőnket meghatározza; amivel kibékülni képtelenség, mégis arra ítéltettünk, hogy tovább építsük. Ami itt készül az egyszerre fal és átjáró [...], hibriditás, ami elszakít, de össze is köt egyben, mert arról tanúskodik, hogy a határfal két ország között kapcsolatot és elszigetelődést egyaránt jelent. Áthatolhatatlan akadály és annak teljes hiánya váltják itt egymást sorra: a fal az űrt, a valami a semmit. Aztán ugyanígy tovább, végig az egész sivatagon".[20]

Az amerikai–mexikói határfal sok hasonló, a bevándorlást korlátozó védelmi vonal – így a magyar határkerítés – mintájaként szolgált már, és a globális falak korszakában a jövőben sem lesz ez másként. Ám ezen határzárak kapui mindig nyitva lesznek a legális határátlépők előtt, így a globalizáció világában a hidegháborús vasfüggöny-metaforának nincs helye sem Európában, sem az Atlanti-óceánon túl.

(Hegyi Pál fordítása)

[20] Christopher Hawthorne: *Trump's Border Wall through the Eyes of an Architecture Critic.* In *Los Angeles Times,* 2017. dec. 30. Web. 2018. jan 15.

(A fenti írás átdolgozott változata Szabó Éva Eszter: *Fence Walls: From the Iron Curtain to the US and Hungarian Border Barriers and the Emergence of Global Walls* című szövegének. In: *Walls, Material and Rhetorical. Past, Present, and Future.* Guest-edited by Virginia R. Dominguez, *Review of International American Studies, RIAS*, Vol. 11, Spring–Summer, No. 1, 2018, 83–111, www.journals.us.edu.pl/index.php/RIAS/article/view/ 6385/5347.)

Helyesbítés

A cikk első részében az alábbi szakaszok/kifejezések tévesen jelentek meg. Az elektronikus verzióban azonban már a téves közlések javított változata szerepel.

8. o. vége – 9. o. eleje: Csakhogy az amerikai és a nyugati médiumok átsiklottak a fölött a durva csúsztatás fölött, amely a jogtalan határbelépést megakadályozó biztonsági határzár fogalmát összemossa a tiltott határkilépést megakadályozó, börtönfalakhoz hasonlatos határkerítés fogalmával. A vasfüggöny-metafora használatának széleskörű elterjedése azonban még erőteljesebben volt megfigyelhető ott, ahol a vasfüggöny eredetileg létrejött: Európa szívében.

11. o. eleje: 2015 óta a fokozott határvédelmi intézkedések támogatását illetően a közép- és kelet-európai országok egységes blokkot alkotnak, amely az egykori vasfüggöny mögé szorított keleti blokkot idézi. Valójában az Európai Unió keleti felében a szabálytalan migráció elleni egységes és markáns kiállás magyarázata éppen a vasfüggöny örökségében keresendő.

11. o. alja: Közel-Kelet

12. o. közepe: A vasfüggöny szovjet típusú határzár volt, amely a Szovjetunióban már régóta fennálló szigorú határőrizeti gyakorlat nyugatra történő kiterjesztését jelentette.

12. o. közepe, idézet: „A Szovjetunió jelenlegi határai valójában egy vasfüggönyt képeznek a vasfüggönyön belül."

13. o. közepe: Ráadásul a faltól nemcsak a keletnémet és a szovjet hatóságok várták, hogy megállítja majd a disszidensek áradatát.

16. o., 11. jegyzet: 2010 és 2015 között a határőrök lőfegyverhasználatának következtében 33 migráns vesztette életét az amerikai–mexikói határon. Reece Jones: *Violent Borders: Refugees and the Right to Move.* Kindle edition, Verso, 2016, Ch. 2.

18. o. közepe: a külföldi születésűek, azaz a bevándorlók össznépességhez viszonyított arányán át

JOBBÁGYI GÁBOR

ŐK ÉS MI. GYŐZTESEK ÉS VESZTESEK

Ők és Mi: győztesek és vesztesek.

Megkísérlem megmagyarázni e rejtélyes címet. A „Mi"-be nemcsak én, családunk és felmenőink tartoznak, hanem országunk lakosságának túlnyomó többsége, talán 8-9 millió ember.

Mi köt össze minket? Mi és felmenőink voltunk az osztályidegenek, a hívők, a kulákok, a kitelepítettek, a Gulágról visszatértek, az ellenforradalmárok, a „fasiszták". Összefoglalva e csoportot, a hírek szerint Rákosi Mátyás az ötvenes évek elején így panaszkodott Moszkvában rólunk: „nem tudják az elvtársak, milyen nehéz 9 millió fasisztával szocializmust építeni". Hozzátenném, hogy sem engem, sem felmenőimet bíróság nem ítélt el, nem voltak fegyveres testületek tagjai, 1945 előtt nem voltak párttagok, de voltak vezető értelmiségiek, akik évtizedek és századok alatt sokat tettek a magyarság gyarapodásáért. Hosszú évtizedek, évszázadok múlásával kétségtelen, hogy viszonylag nagy vagyont sikerült összegyűjteni – valószínűleg ez volt a bűnük – a vagyont azonban egy tollvonással elrabolták, így a család mélyszegénységbe esett.

Én már 9 éves koromra megkaptam az „osztályidegen" és „fasiszta" jelzőt, amit persze nem értettem.

A „konszolidációs" Kádár-korszakban ilyet már nem vágtak a fejemhez, a család is kikerült az éhhalál küszöbéről, de mindig éreztem másodrendű állampolgár voltomat.

A rendszerváltozással sok százezer sorstársamhoz hasonlóan úgy éreztem, hogy ledőlnek a korlátok. Tévedtem. Bár lehetőségek nyíltak, elértem sikereket, mégis a tudományos életben, a politikában többször szembesültem régebbi korlátaimmal.

Ezt megtapasztaltam jónéhány „osztályidegen" kortársamnál is, akik egy szint után szintén beverték fejüket a mennyezetbe.

Röviden: mi vagyunk a vesztesek.

Sokak számára talán érthetetlen: három egyetemen lehettem tanár, publikálhattam, könyveim jelentek meg, és mégis panaszkodom? De ha szóba került egy rangosabb státusz, lehetőség, akkor ott biztos alulmaradtam.

Kik voltak a győztesek? Alapvetően a Kádár- és Rákosi-rendszer kiemeltjei, hűséges hívői. Párt- és KISZ-titkárok, párttagok és pártfunkcionáriusok, munkásőrök, karhatalmisták, ügynökök, s mindezek rokonai, leszármazottai. Nem állítható, hogy ez önmagában elég lett volna, hiszen voltak köztük négy és nyolc általános osztályos végzettségűek; ez csak a Rákosi érában volt elég. A Kádár-kor vége felé, a rendszerváltozás után kellett képzettség, tehetség, szorgalom e körben is!

Erkölcsük, lelkiismeretük túlnyomórészt nincs, csak érdekük és hatalomvágyuk. Ez nagy előny velünk szemben. Szívből utálnak és lenéznek minket, annak ellenére, hogy mi gyakran elfelejtjük sérelmeinket, s igyekszünk néha

megbocsátásra törekedni, amire nem tartanak igényt. „Köztünk és köztetek az a különbség, hogy mi sokkal jobban utálunk titeket, mint ti minket." – foglalta össze a lényeget a győztesek egyik illusztris képviselője, Kornis Mihály. Természetesen vannak kivételek, akik gesztusokat tesznek felénk, de nem tudhatjuk, hogy ezt nem viszontbiztosítási szándékkal teszik-e?

A két tömb között volt átjárhatóság, fluktuáció. Ha a vesztesek közül valaki párttag, ügynök lett, ennek örültek, ekkor kinyíltak a kapuk; „Mi meg tudunk bocsájtani" – mondták a győztesek. Ők nagyon hasznos emberek voltak, mivel mindkét csoportba be voltak ágyazva, s biztosan hűségesek voltak. A „győztesek" közül is le lehetett bukni, bűncselekmény elkövetése, alkoholizmus, a „szocialista erkölcs" súlyos megsértése általában megbocsáthatatlan volt, különösen az alsóbb szinteken. Nem mernék ilyet állítani, ha pályám, életem során nem tapasztaltam volna több ilyen „karriert", illetve minden tehetség, szorgalom ellenére „antikarriert". Munkám során többször megismertem az ilyen karrierek hátterét is. (A várakozással ellentétben, nem fogok neveket írni. Ismerem a múltjukat, ők tudják, hogy tudom, ezért utálnak szívből.)

Még egy jellemző. Ők ismerik egymást, tudják közös bűneiket, megalkuvásaikat, ez összeköti őket, de az „omerta" törvényei szerint tilos ezekről beszélni. Rólunk is tudnak mindent a mai napig, mert a régi iratok nagy része ma is létezhet, csak mi nem ismerjük őket.

Mi általában csak szűkebb körben ismerjük őket és egymást – ezért van az, hogy időnként nagyon meglepődünk.

Így mi, a vesztesek, akik nem voltunk sem párttagok, sem ügynökök, sem munkásőrök – sőt, felmenőink sem tartoztak e körbe – a mai napig szinte behozhatatlan hátrányban vagyunk.

A család – 1945 előtt

Családunk történetében külön kell vizsgálni az 1945 előtti és utáni időszakot. Jóval 1945 előtt és minden ágon a köznemesi családok átalakultak vezető értelmiségi magyar polgári családokká. 1945 után viszont az egyéni és családi tragédiákkal kísért időben a család többsége kilátástalan egzisztenciális válságba jutott, s a legkülönbözőbb munkakörökben küzdöttek a mindennapi megélhetésért. Ennek ellenére tizenegy unokatestvérünk közül csak egy távozott Nyugatra 1956-ban, s a hetvenes-nyolcvanas években többségük egyetemi oktató lehetett vagy egyetemet végzett. Egyikük tragikus balesetben meghalt. A többieknek viszont összesen 26 gyermeke született, azaz családonként majdnem három.

A fő vesztes „bűnös"a szülők nemzedéke volt 1945 után, a gyermekeik azonban komoly nehézségeket leküzdve középszinten élő polgárokká küzdötték fel magukat.

A zűrzavaros 20. század után hazánkban az emberek többsége csak négy nagyszülőjének nevét és családját ismeri, a távolabbi felmenőiről semmit nem tud.

Ezt nem volt tanácsos kutatni a szocializmus évtizedeiben; ezért élénkültek fel a családfakutatások az elmúlt három évtizedben.

Családunkban édesapám, dr. Jobbágyi Zsolt és nővérem, dr. Rácz Dánielné dr. Jobbágyi Mária hosszú évekig tartó kutatásai nyomán mind a négy nagyszülői ág története felderítette vált több évszázadra visszamenőleg.

Felmenőim közül természetesen a Jobbágyiaké az elsőbbség.

A Jobbágyi név eredetét sokan rosszul tudják napjainkban. A név nem a „jobbágy" származásra utal, hanem a Jobbágyi településről származóra. Ilyen a középkorban kettő volt, a Nógrád megyei Jobbágyi és a Vas megyei (ma Burgenland Vasjobbágyi, Jabing). Az Árpád-korban a várjobbágyok a király közvetlen környezetébe tartoztak – így a korai arisztokrácia alapját alkották –, viszont később különböző okokból lesüllyedtek, elvesztették nemesi státuszukat – például nem vonultak hadba, mikor körbehordták az országban a háborúba hívó véres kardot.

A Nógrád megyei Jobbágyi első ismert birtokosa az Aba nemzetségből származó Szalánczi Miklós, aki miután birtokul kapta Jobbágyit, ezt a családnevet használja. Jobbágyi Miklósnak – korábban erdélyi vajda volt – akinek azt megelőzően a királyi udvarban voltak komoly tisztségei (királyi ügyész, főajtónálló), 1344-ben kapott szabad ispánságot Jobbágyira. Fia Péter volt, de a családról itt több adat nincs, viszont az MTA által kiadott *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* című mű megemlíti mint az Aba nemzetség Szalánczi ágának leszármazottját. Ezen nemzetségből leszármazóra utalhat a Jobbágyi címer kék alapszíne és a címerben szereplő holló, amely az Abák címerében is látható, s a korabeli címerhagyományok szerint így jelzik a rokonságot. Karácsony János, a korábban említett terjedelmes mű szerzője csak 1400-ig követi a családok életét, ezért a Nógrád megyei Jobbágyiakról itt nincs több adat.

Vas megyében, Árokszálláson bukkan fel Jobbágyi István birtokos nemes a 14. század végén. Ezután Vas megyében több esetben találkozunk a családi iratokban is a „jobbágyi Jobbágyi" családnévvel, de megtaláljuk őket a szombathelyi káptalan hiteleshelyi levéltárában. A kor viszonyai között a „Jobbágyi" családnév jelentése „Jobbágyi" faluból származó (Vasjobbágyi, ma Jabing Ausztria). Vas megye nyugati részén több „őr" falu volt (határőr), melynek lakosai összességben számos kiváltságot élveztek, többek között nemesek (köznemesek) voltak, s birtokaik lehettek. Az 1547. évi 37. törvénycikk elismerte az Őrök nemességét, ez azonban még mindig testülethez kötődött. 1608 után azonban a nemesi jogok már csak egyénileg voltak megszerezhetőek.

A 16. századra az „őr" települések elvesztették eredeti funkciójukat, így ha az „Őrök" elköltöztek kiváltságos falvaikból, meg kellett erősíteniük nemességüket.

Ezért kapott Jobbágyi János II. Mátyástól címeres nemes levelet 1610-ben Miklós, János, István, Ferenc fiaival és testvéreivel, Balázzsal és Benedekkel, s mindezek leszármazottaival. Jobbágyi Jánosnak a 4 fia mellé később született Dániel és Jeremiás, akiknek leszármazottai a most is élő Jobbágyiak.

A Jobbágyi család történetét a kezdetektől napjainkig levezeti Szluha Márton a *Vas megyei nemesi családok* című művében, Zimányi Vera és Vissy Zsuzsa levéltárosok műveikben részletes adatokkal követik a családtörténetet, felhasználva a

családi irattárat is. A Jobbágyi család ősi evangélikus család, s e korban az evangélikusoknál szokás volt, hogy gyermekeiknek néha ószövetségi nevet adtak.

A család leszármazása a címerszerző Jánostól egyenes ágon a mai napig bizonyítható. Megemlítendő, hogy a megyében ma is számos „Jobbágyi" nevű család él, közülük 2005-ben meglátogattuk bátyámmal a Püspökmolnáriban élő Jobbágyiakat, kik a felmenőikről semmit sem tudtak.

A Vas megyei Jobbágyiak fontos szerepet játszottak a megyében a Batthyány-birtokon, többen tiszttartó, provizor beosztásban voltak. A nemességük ezután többször megerősítésre került.

Egyik legnevesebb tagjuk Jobbágyi Dániel volt, akinek tevékenységét díszkúttal honorálták Szalónak főterén. Munkásságát Zimányi Vera külön tanulmányban dolgozta fel. A történész szerint a Batthyány-birtokokon tényked ő Jobbágyiak jellemzője a tehetség, szorgalom, s becsületesség volt, ezért felvirágoztatták a birtokot, de különösebb vagyont nem szereztek a díszkúton kívül. Őket követték a Festetich-ek a birtokok gazdasági vezetésében a 18. század végén, akik kezdetben szintén köznemesek voltak – ekkor a Batthyány-birtok gazdasági helyzete enyhén szólva romlott – viszont a család felépítette a keszthelyi Festetich-kastélyt, és a család grófi és bárói rangot kapott.

Talán ezért döntött úgy a család a 18. század végén, hogy új életet kezd, és az ország akkori fővárosába költözik. A letelepedéshez azonban ott is igazolni kellett a család nemességét, s ehhez össze kellett gyűjteni a szükséges iratokat, de legfőként az elzálogosított (?) nemesi oklevelet. Ezt 59 aranyért (!) sikerült visszaszerezni, s Vas megye is kiadta a szükséges igazolásokat. Ennek eredményeként Pozsony vármegye is elismerte a nemességet, s ezután Mihály és Teofill ügyvédként működött a városban. Ez meglehetősen sikeres lehetett, mert házuk a díszes főtéren állt.

Innen Budapestre költözött a család, ahol Ottó a MÁV főmérnöke lett. Fia, nagyapám, Kálmán, aki fiával, Zsolttal együtt a jogászi hagyományokat folytatta. Apám, dr. Jobbágyi Zsolt nagymamámmal, Wagner Évával élt együtt, míg össze nem házasodott édesanyámmal, Verebély Nadinnal.

Dr. Jobbágyi Zsolt, édesapám a jogi egyetem elvégzése után a Magyar Nemzeti Bank alkalmazottja lett, amely a kor egyik elit intézménye volt. A több nyelven beszélő fiatal jogász gyorsan haladt előre pályáján, munkahelyén megbecsülték. Verebély Nadinnal kötött házasságából 1933-ban Mária, 1938-ban Péter született.

A Jobbágyi család életében két nevezetes esemény történt. A zsidóüldözések idején a Katolikus Egyházzal szoros kapcsolatban álló Lafrancó Istvánt felkereste Raul Wallenberg, aki segítséget kért zsidómentő tevékenységéhez. A terv az volt, hogy az üldözötteknek a Svéd Vöröskereszt menlevelét adják – amit egyébként a németek és nyilasok is elfogadtak. Azonban túl nagy kockázatnak számított, hogy a menleveleket a svéd követségen adják át, ezért úgy tervezték, hogy az okmányokat Wallenbergék magyar nyomdákban nyomtatják, a házunkban töltik ki, s adják át egyesével az üldözötteknek. Ezért a Svéd Vöröskereszt bérbe vette Lafrancóék lakását, a ház udvarát és kertjét, s a kapura egy nagy táblát raktak ki „Ez a ház a Svéd Vöröskereszt oltalma alatt áll" felirattal.

„Szentháromság tere és Nagyboldogasszony egyháza Budán."
(Forrás: Magyarország és Erdély eredeti képekben.
Rajzolta: Rohbock Lajos. Darmstadt, 1856. Kiadta: Lange Gusztáv György. 1. kötet, 95. oldal.)

Ehhez a ház tulajdonosainak, apámnak és nagymamámnak a beleegyezését kellett kérni, amit ők rögtön megadtak.

Számomra valószínűnek tűnik, hogy a Lafrancó és a Jobbágyi család ezért kerülte el a kitelepítést. Lafrancó Istvánt ugyanis a Mindszenty-per idején egy este bevitték az ÁVH-ra. Másnap reggel a kihallgatását vezető őrnagy megkérdezte: „Magától kaptam én svéd menlevelet?" – Lafrancó válasza: „Nem tudom, nagyon sokat adtam át." Erre az Andrássy út 60. ajtaja kinyílt előtte.

A háború idején két tragédia is történt a házban. Nagymamám testvére, Wagner Irén – férje Dáni Nándor, aki 1896-ban az athéni olimpián 800 méteres síkfutásban második helyezést ért el, s így a magyar atlétika első olimpiai érmese volt – fia, Szabolcs a Baltikumban volt magyar konzul, a családjával a házunkban lakott. A közeledő szovjet csapatoktól a család pánikba esett, s a papa előbb két gyerekét mérgezte meg, majd feleségével öngyilkos lett. Dáni Nándorné (Wagner Irén) minden támasz és jövedelem nélkül maradt, majd 82 éves korában szociális otthonban halt meg.

A másik haláleset a szovjet csapatok bevonulásakor történt. Az utcai harcok során elfoglalták a házunkat, s ekkor – a kor szokásai szerint – a nők pánikba estek. A pincében bekenték magukat szénporral, zsákruhát vettek fel és elbújtak, így megúszták az erőszakot. A házban élő Nagy Olga és édesanyja nem követték ezt a védekezést, és szépen felöltözve várták a szovjeteket. Körülbelül húsz katona erőszakolta meg őket, s ezután a nagyon szép Olga szégyenében öngyilkos lett.

A ház lakóit még egy dráma érte a bevonuláskor. A ház földszintjén egy öreg katona lakott, akinek régi, használhatatlan fegyverekből álló fegyvergyűjteménye volt a lakásában. Ezt megtalálták a szovjetek, kijelentették, hogy a ház egy náci centrum, s a ház összes lakóját falhoz állították, hogy kivégzik őket. Valaki, aki gyengén beszélt oroszul, közölte a katonákkal, hogy itt egy fasiszta sincs, a fegyverek régiek és használhatatlanok. Ettől a katonák gondolkozóba estek, elküldtek a politikai tisztért, aki leállította a kivégzést. Viszont az összes lakónak el kellett hagynia a házat.

Kőbányára mentek ágyútűzben, mert a szovjetek és a németek kölcsönösen lőtték egymást. Közben halottakon kellett átlépkedni. Mikor családunk visszaérkezett, csodálkozva látták, hogy a lakásunkon elszállásolt katonák a fürdőkádat használták WC-nek, és a WC-ből ittak.

Még az ostromhoz tartozik, hogy apám a család ezüst értékeit számos kollégájával együtt a bank páncéltermében helyezték el, mondván, itt van a legnagyobb biztonságban. Mondani sem kell, ezt a szovjetek is így gondolták, felrobbantották a páncéltermet és mindent elvittek. Érdekesség viszont, hogy a lakásból nem sok minden tűnt el, bár a szekrényeket próbálták felfeszíteni. A Bank dolgozóit még az ostrom előtt evakuálták Németországba, családunk nem ment ki velük. Ez bölcs döntés volt, mert akkor „nyugatosok" lettek volna, mely tízezreket sújtott fekete ponttal a visszatérésnél.

Apai ágon nagymamám, Wagner Éva szintén tragikus életutat mondhat magáénak. Nagyapja, Wagner Dániel a magyar gyógyszerészet neves alakja. A család német származású, de hamar beilleszkedtek a magyar életbe. Wagner Dániel ké-

mikus és gyógyszerész volt, s 1848-ban csatlakozott a forradalomhoz. Kiváló minőségű puskaport gyártott a honvédségnek, mely sokkal hatékonyabb volt, mint az osztrák. A forradalom után ezt rossznéven vették az osztrákok, ezért néhány évre visszavonult. Ő alapította meg 1834-ben a Váci u. 7. alatt az ország első gyógyszertárát és gyógyszerészeti laboratóriumát. Sokat tett a magyar gyógyszerészet megszervezéséért. A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság 1936. évi közgyűlésén „a magyar gyógyszerészet egyik legnagyobb fiának" nevezte az előadó. A pesti oldalon megalapította kémiai és szénsavgyárát. Wagner Dánielnek 8 gyermeke született, akik közül hárman lettek gyógyszerészek. Dániel 1886-ban családjával együtt magyar nemességet kapott. Wagner Dániel egyik gyermeke, Emil, dédapám kultúrmérnök volt, akinek felesége borodini Anders Borbála lengyel bárónő. Fiatalkoromban semmit nem tudtam erről a családról, s eldicsekedtem lengyel rokonságommal lengyel barátnőmnek. Ő ettől majdnem elájult. Kijelentette, ezt a nevet ki ne ejtsem Lengyelországban, mert Anders tábornok a szovjetek ellen harcoló lengyel hadsereg parancsnoka volt. Később az is kiderült, hogy a Monte Cassino-i csatában harcoló lengyel hadtest parancsnoka, majd a londoni emigráns kormány tagja volt. Ma már nemzeti hősként tisztelik hazájában. Azt nem tudom, hogy Borbála és a tábornok között milyen a rokoni kapcsolat.

A Wagnerek komoly vagyont szereztek, Gézának, az ügyvédnek, számos ingatlana volt Budapesten és a Wagner-féle szénsavgyár. Nagymamám, Éva résztulajdonosa volt a gyárnak, s apámmal együtt tulajdonosa a Rökk Szilárd utca 37. alatti háznak, ahol mi is laktunk. Férje Jobbágyi Kálmán ügyvéd, aki korán, 1921-ben meghalt.

A népes Wagner család számos leszármazottja külföldre ment, közöttük több érdekes név van, például Gömbös Ernő, aki Fidel Castro katonai tanácsadója volt, de 1992-ben bekövetkezett halála után a kerepesi temetőben a Wagner kriptában temették el. Wagner Hortense Szent-Iványi Gábor felesége, így Szent-Iványi Domokos is Wagner családtagnak számít a családi krónikák szerint. Megemlítendő, hogy a rákoskeresztúri temetőben van az 1814-ben született Wagner János kriptája, aki szintén neves orvos volt. Itt van eltemetve számos Wagner-rokon, többek közt László (egyetemi tanár), Dániel és fia, Dániel, dédapám, Wagner Emil és felesége, Anders Borbála.

A Wagner vagyon egészét államosították, ez volt az oka számos leszármazott emigrálásának. Velünk élő nagymamámnak 120 Ft özvegyi nyugdíjat állapítottak meg férje után, mely az éhhalálhoz is kevés volt. A család ez időben sálat szőtt, melynek darabját 2 Ft-ért adták el egy KTSZ-nek. Az akcióban én is részt vettem gombolyító segédként, ezért mikor leadtuk a sálakat, jogosult voltam egy 50 filléres fagylaltra.

A Jobbágyiaknak egy szép, fekete márvány sírja volt a Kerepesi temetőben, ahová néha én is elkísértem nagymamámat. Egyszer üresen találtuk az egész parcellát, feltehetően a díszes síremlékeket az állam rabolta el, emlékművek, szobrok készítéséhez! Az 1990-es években kimentem a parcellához, melyet évtizedek óta méteres gaz borít. Az irodán közölték, hogy a holttestek változatlanul a földben vannak, csak a síremlékek hiányoznak(!). Eddig nem tudtuk, hogy Rákosi elvtárs sírrabló is volt.

Nagymamám 1956. november 18-án, kórházban halt meg, egy lakásunkba csapódó szovjet akna miatt, amikor én is életveszélyesen megsebesültem.

Édesanyám a Verebély-Bókay orvos-dinasztiák leszármazottja, Verebély Tibor orvosprofesszor lánya.

A Verebély orvos-dinasztia – ősi magyar nemesi család – legnevesebb személyisége Verebély Tibor sebészprofesszor, aki a Felsőház tagja volt, rektor, az Orvosi Kamara elnöke, a Corvin-lánc kitüntetettje 1941-ben bekövetkezett haláláig. Felesége Bókay Nadine volt, és házasságukból öt gyermek született: Judit, Tibor, Pál, Nadine (édesanyám) és Erzsébet. Verebély László műegyetemi tanár volt, a felesége Bókay Judit, és négy gyermekük született. Testvérük Verebély Margit, akinek férje Pekár Imre, és akinek családjában volt Pekár Gyula, az író.

A Bókay család német eredetű, a 19. század elején érkezett hazánkba ősük, Bock János orvos. Az 1848-as forradalom idején annyira fellelkesedett a magyar ügyért, hogy nevét – barátja, Jókai Mór tanácsára – Bókayra változtatta. („Ha én Jókai vagyok, legyél Te Bókay" – mondta állítólag Jókai.) A Bókay orvosdinasztia tagjai 6 generáción keresztül meghatározó orvosai voltak a magyar gyerekgyógyászatnak, ezért már a 19. század végén nemesi címet kaptak. (A továbbiakban a két család tagjai közül csak azokról szólok részletesebben, akivel vagy a Jobbágyi családnak, vagy nekem közelebbi kapcsolatunk volt 1945 után).

Úgy hiszem, őseink e négy családi ágából látszik, hogy a 20. század első felére tisztes polgári-értelmiségi családdá váltak. Így az 1945 előtti társadalom „győztesei" közé számítottak, a kor viszonyai között nagyon jó anyagi körülmények között. Itt kell megjegyezni egy fontos tényt. 1945 után a vagyonukat vesztett köznemesi családok tagjait a „dzsentri" névvel illették, mert vagyonukat elmulatták, elkártyázták. Földingatlanaik jelentős részét 1848 után államosították, illetve Trianon után a határon túlról kellett a mai országba menekülniük. Valójában a polgári korban jelentős részük diplomát szerzett, állami tisztviselő lett, katonai pályára lépett, vagy egyetemi, tudományos pályára.

A családok helyzetében a nagy törés 1945 után következett be, akkor a családtagok jelentős része vagyonát, egzisztenciáját vesztve a „vesztesek" közé került.

A család – 1945 után

„A békákat nem kell mind megölni,
elég a mocsarat kiszárítani."
(Rákosi Mátyás)

A családunk életében alapvető változás állt be 1945 után.
Bár apámat igazolták a háború után, nagy megnyugvás nem következett. Anyám életveszélyesen legyengült a háborús idők nélkülözései miatt; itt voltak a szovjet csapatok, tombolt a hiperinfláció. Ez többek közt azt jelentette, hogy apám munkahelyén minden nap reggel adtak fizetést, mely délutánra semmit sem ért. Ezért anyám minden reggel bement a bankba a pénzért, s azonnal be is vásárolt a piacon.

Ekkor, 1946 őszén jelentkezett Jobbágyi Gábor, hogy pár hónap múlva világra szeretne jönni. Erősen megoszlottak a vélemények; az orvosok – anyám életveszélyes állapotára figyelemmel – egyértelműen ellenem szóltak. Anyám inkább mellettem állt, megerősítette őt a mélyen hívő Verebély nagymama.

A vita eldőlt. Anyám a kijelölt beavatkozás előtti napon határozott nemet mondott. Így 1947. április 10-én megszülettem. Hozzátenném, hogy anyám 81 éves korában halt meg, és én még most is élek. Az életvédő szemlélet szerint úgynevezett „4. fokozatú abortusztúlélő" vagyok az ötfokozatú skálán, ami azt jelenti, hogy a magzat élete felett az utolsó pillanatig vitatkoznak, s ezt a magzat érzékeli, s ez kihat további életére. Lehetséges, hogy tudományos pályámon ez vonzott – öntudatlanul – az életvédelem jogi kérdéseihez.

Abban az időben jöttem világra, amikor apámat elbocsátották a Nemzeti Bankból. Ezután 6 évig munkanélküli volt. Helyesebben néha 1-1 hónapra felvették valahová, mivel jó szakember volt, de nyilván az elvtársak utánaszóltak, s ekkor rögtön elbocsátották. Apám soha nem szólt arról, miért bocsátották el a Bankból. Sokkal később hallottam a Nemzeti Bank-perről; itt 9 embert ítéltek súlyos börtönbüntetésre, köztük Jankovics Marcell édesapját, aki azonos beosztásban volt apámmal, és csak 1956-ban szabadult súlyos betegen, s két év múlva meghalt. Ha apám marad, 1947 után hasonló sors jutott volna neki. Elbocsátásának valószínű oka lehetett, amit Ordass Lajos evangélikus püspök írt emlékirataiban: itt köszönetet mond név szerint apámnak, hogy segített hozzájutni egyházának a bankban lévő számlán tartott pénzéhez. Hozzátenném, hogy ez teljesen törvényes volt, de nyilván a bank átalakuló vezetésének tetszését az akció nem nyerte el. A börtönbüntetésre ítéltek között is volt olyan, akinek megbocsátottak; valaki, akit rehabilitáltak, visszavettek, főosztályvezető, s egyetemi tanár lett, s példa arra, hogy célszerűbb volt a „győztesek" közé tartozni.

Még egy adat apám egyéniségéről. Hatalmas sporttehetség volt; még ifjúságiként sorra nyerte a felnőtt versenyeket a MAC teniszezőjeként. Az országos bajnokságon bejutott az elődöntőbe, ahol ifj. Horthy Miklós volt az ellenfele. A meccs előtt odament hozzá egy fiatalember és megsúgta: itt van a kormányzó úr is, és nagyon örülne, ha nyerne a fia. Ezután apám 5:0-s vezetés után 7:5-re elvesztette az első szettet, majd a másodikat is 5:0-s vezetés után 7:5-re. Hazament, s nem vett többé a kezébe teniszütőt. Majd a gyeplabdával próbálkozott, itt hamar magyar válogatott lett, de egy szerencsétlen sportbaleset után korán abbahagyta a sportolást.

Anyám sem tudott elhelyezkedni, így fogalmam sem volt, miből éltünk hatan, hat évig. Volt nagyanyám 120 forintos nyugdíja, az egész család vadul szőtte a sálat, s apám eladogatta porcelángyűjteményét, mely érdekes módon nem keltette fel a szovjet katonák érdeklődését. Napi étkezésünkben váltogatta egymást a grízes tészta az üres sárgaborsó főzelékkel. Néha rántott leves színesítette a menüt.

Néhány élményem ebből az időszakból. Szüleim minden hajnalban az ablakban figyelték, hogy megáll-e házunk előtt a fekete ÁVH-s autó a kitelepítési határozattal. Egyszer jött, albérlőnk lelkesen berohant: „itt vannak magukért az ÁVH-sok, gyorsan írassanak rám mindent". Nyilván csalódott, mert a fekete

autó nem értünk jött. Magdival – albérlőnkkel – egyébként jó volt a kapcsolatunk. Egy szép napon szüleim elé állt, hogy házasodni szeretne, s bemutatná vőlegényét, akivel szeretne itt lakni. Szüleim lelkesedése némileg lelohadt, amikor Magdi bemutatta ÁVH-s őrmester vőlegényét. Ekkor már nem lett volna célszerű nemet mondani, s a fiatalok beköltöztek a konyha melletti szobába. Békében éltünk, de ez nekik lehetett terhesebb, mert a család élete vacsoráig a konyhában folyt. (Például anyám születésnapi vacsorára rántott halat készített, de apám és nővérem heves vitába keveredett bent a szobában, mely anyám vacsorára hívó szavára sem akart abbamaradni. Anyám erre haragra gerjedt, s elkezdte földhöz vagdosni a feltálalt halas tányérokat. Én döbbenten és szomorúan szemléltem a krumplipürével kevert röpködő rántott halakat.)

Még egy adat nyomorunkra: új ruhát nem kaptam, sokkal inkább használtam testvéreimtől levetettet vagy ajándékba kapottat. Ebből eredt kellemetlen élményem; nővéremtől örökölt női nadrágban jártam, amely önmagában nem lett volna problematikus. Viszont természetesen a női nadrágnak nem volt slicce, így ha WC-re mentem, térdig le kellett tolnom, ez társaim között élénk derültséget keltett.

1953-ban jött Nagy Imre, s vele együtt némi enyhülés. Ez azt jelentette, hogy apám elhelyezkedhetett Cegléden könyvelőnek egy építőipari vállalatnál. Minden nap hajnalban indult, s késő este érkezett haza. Az általa irányított pénzügyek jól alakultak, ezen fellelkesedve a párttitkár két év után bejelentette, hogy ezt ő is tudja csinálni. Apámat ekkor elbocsátották, viszont év végén küldöttség jött hozzá, segítsen, mert teljes a pénzügyi káosz. Apám reggel hétre megérkezett Ceglédre, szokása szerint elegánsan, s este hétre rendbe rakta a dolgokat, majd csendben távozott. Ezután már Budapesten is el tudott helyezkedni könyvelőnek. Ezt a történetet nekem 40 év után mesélte el egy ceglédi lakos, aki apám munkatársa volt. „Nagyon rendes ember volt" – mondta nekem.

Még egy történet 1956 nyaráról. Kicsit lazult a helyzet, felébredt a remény némi változásra. Egy presszóban összeültek négyen elbocsátott bankosok, mit lehetne csinálni a jövőben. Következő találkozásuk már rosszul sikerült, mert asztalukhoz lépett egy fiatalember: „Ezt hagyják abba az elvtársak, mert ennek rossz vége lesz". Abbahagyták.

Anyámnak is sikerült elhelyezkednie 1953-ban; abban az épületben lehetett takarítónő, ahol az apja rektor volt. Itt sem volt teljesen zökkenőmentes az élete; az első intézeti értekezleten felállt a párttitkár a következő szavakkal: „Meddig tűrjük még, hogy ilyen úri nőcskék legyenek a körünkben?" Maradhatott, s később takarítónő társa megbarátkozott vele, és egyszer a következő szavakkal fordult hozzá: „Olyan szép név a Verebély, mit szólna hozzá, ha erre magyarosítanánk a nevünket?" Mit lehet erre mondani egy párttitkárnak, a név egyébként sem volt védett. Így lett névrokonunk Verebély Iván, a színész.

Anyám később laboratóriumi asszisztensi oklevelet szerzett, s a Gyógyszertani Intézetben megbecsülték, több fontos gyógyszerkísérletben vett részt.

Apám szakértelmét is elismerték 1960 után a Gyógyszertári Központban, s végül a Pest megyei gyógyszertárak pénzügyi felügyeletét látta el. Haláláig

vágyott vissza a Nemzeti Bankba, amire persze esélye sem volt. Ebben szerepe lehetett a kádári „aki nincs ellenünk, az velünk van" politika változásának. Ez más volt, mint Rákosi „békairtó" programja, „aki nincs velünk, az ellenünk!" Mit jelentett ez? A „vesztesek" ha nem politizáltak, és csendben voltak, nem háborgatták őket, hagyták vegetálni az embereket, nagyon alacsony szinten. Természetesen a diktatúra maradt, csak nem volt annyira érezhető az átlag, teljesen passzív többség számára. Megmaradt bennem apám egy mondata a hatvanas évek közepéről: „talán már nincs rólam akta a BM-ben".

A rokon családok közül kitelepítették az Andorka és a Matolcsy családot.

Idősebb Andorka Rudolf tábornok a katonai kémelhárításnál dolgozott, majd madridi nagykövet lett. Ennek oka németellenessége, s angolbarátsága volt, innen igyekezett londoni kapcsolatokat kiépíteni. Ez a németek előtt sem maradt titokban, ezért az ország 1944-es megszállása után Mauthausenbe, a koncentrációs táborba deportálták 3000 németellenes érzelmű magyar vezetővel. Nem faji okokból, hanem ellenállói tevékenységük miatt. Hazajövetele után anyósa (Verebélyné Bókay Nadine) lakásában – Pesten, a Régiposta utcában – volt egy szobája a családnak (feleségével és két gyerekével). 1950-ben az ÁVH letartóztatta, hosszú időt töltött az Andrássy út 60.-ban, majd internálták Kistarcsára. 1953-ban bíróságon elítélték, a Váci Fegyházba került, ahonnan 1957-ben szabadult nagyon betegen és megtörve. 1961-ben halt meg.

1951-ben a Régiposta utcai lakásból az ott lakókat kitelepítették Besenyszögre egy 10 m^2-es szobába: Andorkánét (Verebély Judit) két gyerekével, Matolcsynét (Verebély Erzsébet) három gyerekével, Bókay Nadine-t (özv. Verebély Tiborné), akinek a kitelepítési parancsát fiának, ifj. Verebély Tibor sebész főorvosnak sikerült visszavonatnia, így végül őt nem deportálták.

Az ügyhöz tartozik, hogy nagyapám képét levették az egyetem díszterméből, s helyére egy munkásőr rektor képe került. Nagyapa képe több mint 40 évig pihent a raktárban, ekkor rehabilitálták, és visszakerült a díszterembe. A történelmi kompromisszum jegyében viszont maradt a helyén a munkásőr rektor is, s most nézik egymást nagypapával a díszteremben.

Andorkáék először Budakeszire költözhettek egy ház melléképületébe, majd 1956 után hozzánk. Andorka Rudolf ekkor már megtört ember volt, átélt élményeiről nem beszélt. Mikor kijött az Andrássy út 60.-ból, gerince és karja el volt törve, és mikor kérdeztem, ez hogy történt, csak annyit mondott: „Nem tudom, de Mauthausen az Andrássy út 60.-hoz képest szanatórium volt".

Hasonlóan nehéz, tragikus volt a Matolcsy család sorsa. Idősebb Matolcsy Mátyás mindenki által elismerten a háború előtt az egyik legismertebb agrárközgazdász volt, radikális földreform-tervekkel, illetve a népi írók csoportjának meghatározó tagja. Mivel elképzeléseit a gyakorlatban is meg akarta valósítani, ezért országgyűlési képviselő lett. 1946-ban börtönbüntetésre ítélték, közvetlenül szabadulása előtt tisztázatlan körülmények között, a börtönben halt meg. Nagynénémet, Verebély Erzsébetet, idősebb Matolcsy Mátyás feleségét három gyermekével kitelepítették Besenyszögre. 1955-ben Izbégre költözhettek, ahol egy földes szobában laktak, és Erzsébet a ház tulajdonosainak gyümölcsös és

zöldséges kertjében dolgozhatott napszámosként. 1956 őszén térhettek vissza Budapestre, volt lakásuk udvari szobájába, négyen. Nagynéném ápolónői fizetéséből nevelte fel három gyermekét, munkahelye – érdekes módon – a felmenői által alapított Bókay gyermekklinika. Erzsébet lánya korán meghalt egy közúti balesetben. Tipikusnak és abszurdnak mondható Tamás unokatestvérem pályája. Már a középiskolában kitűnt matematikai képességével. Az egyetemre matematika-fizika szakra jelentkezett, ahol az időben sem volt túljelentkezés. Kiváló felvételi eredményei ellenére öt éven át nem vették fel, míg végül az utolsó esetben a bizottság értesítette, hogy jelentkezzen kutató matematikusnak – oda felveszik. (Csak tanár ne akarjon lenni, „ne veszélyeztesse a szocialista ifjúság nevelését".) A helyzet abszurditása, hogy később felkérték, legyen a matematika tanszék oktatója.

Bátyja, ifj. Matolcsy Mátyás végül elvégezte a miskolci műegyetemet, de oda az út nem volt egyszerű. Az egyetemi felvételi vizsga után – amelyen a legjobb eredményt érte el – „helyhiány miatt" elutasították, utána pótfelvételit hirdettek meg Miskolcra, mert nem volt elég jelentkező. Háromszori fellebbezés után az oktatási miniszter elé került az ügy. Ekkor a Verebély-Bókay nagymama meghallgatást kért a minisztertől, aki, amikor megtudta, hogy Verebély Tibor unokájáról van szó, azt mondta: „Asszonyom, nyugodjon meg, unokája fel van véve Miskolcra. Amikor én kezdő, szegény újságíró voltam, Verebély professzor úr ingyen operált meg és kezelt". (Az ő későbbi pályafutása sem volt zökkenőmentes, de végül főmérnök és egyetemi tanár lett.) Ekkor Kállai Gyula minisztertől boldogan így búcsúzott nagymama 1957-ben: „Miniszter Úr, ez még egyszer jól fog jönni magának". Mikor ezt elmesélte otthon, a család majdnem elájult.

Nagymamám diktatúra elleni harcában fontos lépcső volt a család bélatelepi nyaralója – a kor jogszabálya szerint is törvénysértő – államosítása elleni harca. A nyaraló öt szobás volt, s a korabeli jogszabály szerint a hat szobás házakat államosították. A küzdelem természetesen eredményre nem vezetett. A harcos nagymamának én is sokat köszönhetek, ezért szeretettel emlékszem rá.

Nővérem, Mária érettségi után kétszer jelentkezett eredménytelenül a gyógyszerész karra. Ekkor családsegítő nagymamám levélben a rektorhoz fordult, érdeklődve a folyamatos elutasítás okáról. 1956-ban megtekinthetők lettek a felvételi anyagok, ekkor Nagyanyám észlelte, hogy pályázatára vörös ceruzával nagy betűkkel ráírták „Verebély-unoka" felkiáltójellel.

Nővérem gyakorlatilag színjelesen fejezte be tanulmányait. Péter bátyámat 1957-ben már simán vették fel az orvosi karra. Szerintem azért, mert 1956-ban sok fiatal értelmiségi, egyetemista távozott Nyugatra. A felvétel egyik oka lehetett, hogy szüleim teljesen visszavonultak családi és emberi kapcsolataiktól, sőt evangélikus vallásukat sem gyakorolták, miután szertetett papjukat, Keken Andrást letartóztatták. Ez volt a passzív rezisztencia kora, sok millió magyarhoz hasonlóan.

A hatvanas évektől a család helyzete némiképp konszolidálódott. Apám 1974-ben meghalt, de még megérte azt, hogy végeztem a jogi egyetemen, melynek nagyon örült.

Péter bátyám Népköztársasági ösztöndíjjal, kiváló eredménnyel végezte tanulmányait, a családi hagyományok alapján sebész szeretett volna lenni. De ez lehetetlen volt. A Szemklinikára került, ahol kezdetben megbecsülte a professzor asszony. Később azonban a fiatal orvosok lehetetlen körülményeket észleltek, ezért fellázadtak. Teljesen igazuk volt, csak azzal nem számoltak, hogy a professzor asszony Gerő Ernő barátnője. A lázadást leverték, a fiatal orvosokat szétszórták az országban. Péter Győrbe került, ahol főorvos lett, viszont ígéretesen induló tudományos pályája félbetört.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc lényeges változást hozott életemben, s a család életében, noha a közeli családból senki nem vett részt az eseményekben.

A rettenetes idők után megállapítható, hogy az átéltek ellenére a tizennégy unokatestvérnek csak egyike, illetve Verebély Tibor öt gyermeke közül senki nem távozott külföldre.

Az elmondottakkal azt akartam érzékeltetni, hogy 1945 előtti évszázados értékes értelmiségi tevékenységük után, felmenőim milyen mélységekbe zuhantak.

SZILÁGYI ISTVÁN

KARÁCSONY MENYŐBEN

(részlet)

[...]

Szaladok a postára, hátha a húgom tud valamit. Nem igaz... Kérdezetlenül, mintha csak tudná, hogy ezért jöttem: – Te, Pista, ez a Tőkés László itt van Menyőben. – Mondjad. – Az egyik kolléganőm, román, azt súgta a reggel, hogy popa ăla al vostru e în Mineu [a maguk papja Menyőben van – a szerk.]. Honnan tudja? Onnan, hogy tegnap (vasárnap) délután az ő férjét is behívták (sofőr), össze kellett szedni hirtelen az apparátust (a községit is), volt valami telex. (Aha, akkor huligánoztuk, fasisztáztuk le Temesvárt.) Este pedig, mikor vitte haza őket, mármint a falusi apparátust, hallotta, hogy sok egyéb mellett azt is feldolgozták a társasággal, hogy nagyon vigyázzanak, mert ez a Tőkés egy nagyon veszélyes „elem". (Hajaj.) Persze, ott a faluban őrzi a rendőr, és közben az egész falut a szek. Na de akkor is. Jó. (Egy kicsi megyének ekkora kitüntető feladat? Hogy is tudnak majd megbirkózni vele.) Na jó. Tehát a román sofőr érdeklődő típus. Fülelt, mit dörmögnek a kicsi elvtársak. Este hazatért, elmondta a feleségének az „újságot", abban meg reggel addig sem állt meg a szó, míg megitták a csicseriborsós kávéjukat. Ez annyira hülye véletlen, hogy csak igaz lehet. Gyorsan hazatelefonálok; a fiamat érem el: te, az Abbé tényleg ott van, hívjad a Bartha lakást. (Apropó, Abbé: telefonközelben majd minden családban fals neveket mondtak. Ha megtudja, mármint Tőkés László, hogy nálunk ő ilyen házi használatra abbé, talán csak nem haragszik meg reánk. Ökumenikus vonzás, reméljük.) Szerencsém van, hamar kapok Kolozsvár felé menő kocsit, tehát megnyugodhatunk. Tán jó is, hogy odavitték, ott hátha inkább biztonságban van.

Csakhogy a világsajtó... A temesvári szörnyűségekhez ugyan még hozzá sem bűzöl, de azt tudni véli, hogy:

Tőkés Lászlót a temesvári fogdában meggyilkolták.

Tőkés Lászlót Moldovába vitték egy kicsi faluba.

Tőkés Lászlót a Kárpátokban tartják fogva ismeretlen helyen.

Tőkés Lászlót Menyőbe vitték, útközben szörnyen megkínozták, a karját eltörték, a felesége elvetélte a magzatot.

Tőkés Lászlót a magyar határ közelében tartják fogva egy faluban. Kihallgatták őt is, a feleségét is, és mind a két gyerekét. (Ez megnyugtató, mert azokat ugyan bajosan hallgatták ki, a fiacskája 3 év körüli, a másik még meg sem született. Igaz, ezeknél sohasem lehetett tudni.)

De mindez nekem ahhoz éppen elég volt, hogy már abban is kételkedjem, hogy Zilahon jártam. Éppen ezért (most már csak azért is a szerkesztőségi te-

lefonon): föltárcsáztam Szilágysomlyótól a Tövishátig minden valaha volt parittyás gyermekkori kapcsolatot. – Állandóan érdeklődjetek felőle, és bármit hallotok róla, mondjátok. Közben a Tőkés fiúk a Szamos mente felől, Dés irányából próbálják a rejteket megközelíteni.

Nos, rendre befutnak a hírek: egy menyői legény biztosan állítja, hogy ott van, bár ők megesküdtek, hogy nem mondják senkinek... Egy Menyőből kiszármazott atyafit vasárnap nem akart beengedni a rendőr a faluba. Aztán mégis. Úgyannyira, hogy látta is azt a szép szál fiatal papot. Azelőtt hozták, a holmijukat beledobálták a sárba, onnan szedegette s cipelte be. Megvan, él. Aztán már azt is tudni vélték, hogy istentiszteletet tart, és így tovább.

Közben eltelik a hét; álmatlan éjszakák; fegyverropogás, örömünnep és keserves gyász; szorongó aggodalom és bizakodás. Egy hét alatt a román társadalom nagyobbat lép előre, mint amennyit hátrált huszonöt vagy tán ötven esztendő alatt.

Vasárnap este László nővére (telefonon): – Reggel nem kéne kimenjünk Menyőbe? Hogy meghallgassuk az istentiszteletet? (Karácsony első napja.) No és az asszonykát meg kéne vizsgálni. – Jó, gondoljuk meg. – Benzin van. Az is valami. Éjszaka a tömbházaink körül vigyázó-szolgálatot teljesítünk (merthogy itt meg ott megint lőttek), reám s a szomszédra háromtól kerül a sor. Addig tehát nincs értelme lefeküdni. Negyed ötig egyetlen lövést hallunk (bagatell). A nagyobb baj az, hogy havazik.

Nyolc után elindulunk Tőkés Anna, Ilka lánya, Szilágyiné és én a Szilágyság felé. Bács túlsó végéig nyolcszor ellenőriznek. (Ez nagyon helyes, csak nekem most drága volna az idő.) Aztán semmi. A latyakos hó nem enged haladni, aztán odébb, az Almás völgyében már csak vizes az aszfalt. És tejfehér köd ereszkedik reánk. Az a jó. Legalább biztonságban érezhetem magam. Mert hogy, ugye, csak fél az ember, mikor a városban egész nap azt hallja, hogy oda húzódtak ki a Bükkbe a Csao orvlövészei, de nem oda, hanem feljebb. Tele van velük a Sziget-hegység, fel az Öreg havasig. Egy frászt, a Hóján mentek végig, s tovább a Nádas völgyén stb. stb. Ha tehát a köd eltakar előlük, az nagyon jó, mert egyébként ez az az út, amit kb. százszor tettem meg az elmúlt tíz esztendőben, ismerem behunyt szemmel is a kanyarait.

Nem állítom, hogy imádom az egyenruhásokat, de amikor a Meszes aljában megláttam az ellenőrző katonákat, azt valahogy nem utáltam. Az útról kérdeztek, merthogy ma még nem jött arról kolozsvári kocsi. Hát jó. Zilahon aztán dühöngött az éberség, az hagyján, hogy a katonák legalább ötször szétcincálnak, de egyszer csak látom, körbevesznek kocsiikkal a rokoni hívek. Itt már mindenki vigyáz valakire. Ezek a fiúk itt most épp rám vigyáznak, csak hajtanának gyorsabban, mert a ködöt kezdi lebbentgetni a nap. Cigányi, Szilágykeresztúr, Kis- és Nagymom, Kis- es Nagydoba, amott az egyik horpadásban Vérvölgy. Gyerekkoromban ez volt számomra a legsejtelmesebb falunév. Aztán Szilágyszeg. Innen térünk Menyő fele. Hat vagy hét kilométeres elsüllyedt földút. S körben a horpadásokban világvégi apró falvak, hosszan elnyúló ciheresek, és újra köd. Elég jól ismerem ezt a vidéket, de Ady eddig ennyire sohasem sajdult belém. Pedig mindig itt volt, tán örök időktől fogva. Hol: „Vak ügetését hallani / Eltévedt hajdani lovasnak, / Volt erdők és ó-nádasok / Láncolt lelkei riadoznak..."

Elhajolt rúdon a tábla: Mineu. Aztán a ködből kitoronylik a magas harangláb (XVII. századi), mögötte fehér templomépület. (Ez meg jóval a reformáció előttről hozza gótikus jegyeit.) Körötte sárbafenekletten előttünk érkezett gépkocsik. Szatmárból, s innen a Szilágyból. (Na ne!) Barátságos falusi bácsikák vesznek közre, nyitnám fel a csomagtartót, lennék oly szíves. Mert hogy ők, ugye, a tiszteletes urat őrzik...

Emberek mindenhol a házak előtt, jövögetnek a templom felé. A parókia környékén strázsálják a falujuk életében ezer esztendőnként egyszer adódó alkalmat. Mert itt most épp nem „Alusznak némán a faluk, / Múltat álmodván dideregve..."

Hát nem, ezek most éppen jövőt remélnek, ezek az apró, románok és magyarok lakta csekélyszáz lelkes falvak, melyek anélkül pusztultak volna el a buldózerek lánctalpai alatt, hogy megszülethettek volna. A lánctalpak, melyek törékeny falvainkra pusztulást hoztak, elrontott városainkra halált.

Hát elég volt. Rég sok is. Mert itt van, ugye, ez a Szilágymenyő, „Mely a süket ködben lapult", és itt van a paplak tornácán ez az öles, szép szál ifjú ember, aki sose lapult. És körötte emberek, akiknek negyedóra múlva istenemberről, annak születéséről fog prédikálni. És életről, életről, hitről, és megint hitről, osztja, szórja a sajátját, a saját hitét, hogy az ezerszeresen térjen vissza lelkébe, karjaiba. Amit nem törtek el. Most öleli magához a testvért.

...Hát persze, őt kellett volna elpusztítani, és a falut, és minket, és Temesvárt, az egészet. Ezt most már nem. Nem lesz itt többet rágalommal pusztítás.

Menjen Papp László[1] Ceauşescuhoz panaszra, amiért nem fogadott szót Tőkés László neki. Hát menjen oda. A gazdájához (ez már december 25-ike).

Tőkés László akart elvenni országrészeket? S mit csináljon velük, vegye a hátára őket? S hova vigye?

Tőkés Lászlónak – azóta tőle is hallhatta az egész világ – nem országrészek kellenek – ez túl kevés –, Tőkés Lászlónak Európa kell. Csakúgy, mint Mircea Dinescunak. Hogy egyik a kétmilliót, másik a húszmilliót Európa felé vigye. De nem ám ki-ki a magáét, hanem együtt ennek az országnak az értelmisége, mind a huszonhárom milliót.

Hisz eddig is azért kellett elválasztani minket egymástól, nehogy együtt könnyebben sikerült volna kitörnünk Nyugat felé.

De miért jut eszünkbe épp itt Európa, hol „... nincs fény, nincs lámpa-láng / És hírük sincsen a faluknak?"

Haj, mindjárt kiderül az.

Mert hogy is történt? (Megközelítőleg.) Vasárnap reggel, vagy inkább délelőtt megérkezhetett ide az a bizonyos konvoj, csak azért, hogy Papp László elvtársnak igaza legyen. Ledobták őket itt a sárba, ismeretlenségbe, és bizonyára rábízták őket a zsaru bácsira, akinek már csak épp ez hiányzott az ünnepekre. Esemény az életébe. Akik pedig idáig hozták, no meg a megyei többiek, tucatszám lappangtak szépen a falu körül. De itt van ugye az a ködbontó ősi harangláb, benne a nagyidőkor felhőt rengető harang. És az út túlsó oldalán

[1] Akkori református püspök.

kicsit fennebb a román templomka, annak a tornyában is harang. És körben nem aludtak némán a falvak, a román falvak, a magyar falvak, kikről sohasem hallott a világ. Hanem némán őrködtek és lesték a két menyői egyház, az ortodox és a református harangjait. Hogy azok megszólalnak-e. S ha meg, hogyan? Mert akkor az övéik is ugyanúgy. Ha Temesváron, ahol féltucat televízióadást fognak, volt élő emberlánc, akkor itt lett élő falulánc. Pedig itt nincs mass média. Csak köd és sűrű bozót. És Walesához sem mehettek el tanácsért: csinálták a saját elgondolásuk szerint. Anélkül, hogy tudták volna: ezt Európában valahogy így szokták csinálni. Éppen így. Körénk gyűrűzik a gyalázat, akkor mi ezerszer olyan erős gyűrűt vonunk aköré. Apró templomtornyokból, nagynagy reménykedésből. Aztán lássuk.

Szegény zsaru bácsi, ő egészen más eset. Neki megvolt a mindennapi feladata. Éspedig. Naponta kísérje be Szilágyszegre azt a papot, hogy ne kelljen nekünk (mármint szekusoknak) kimennünk oda. Mert nagy a sár. Na és az útról most úgysem térhet le emberfia. Mordulunk kettőt, mikor indulunk a pappal, hogy hallja a falu, aztán útközben a szelíd rabbal csendesen elbeszélgetünk. Mikor megérkezünk az általunk is rettegett zöld-kék nagyságokhoz, hogy azok megkezdhessék az aznapi kihallgatást, akkor nagyon szigorúak vagyunk. Még kiabálunk is, hogy lássák azok: ez a messziről hozott túsz jó kezekben van. Aztán hazafele ballagásunkban (jó, hogy mára túl vagyunk rajta) megint csak csendes szó: dar ce dracu; sintem oameni şi noi [az ördögbe is: mi is emberek vagyunk – a szerk.]. Szó se róla, ez még nem az a kimondott Európa- ígéret – na de a Balkán felől jövet...

Ez a „móka" (a mából visszanézve) talán még akkor is tartott, mikor Caramitru a képernyőn megjelent. De aztán már aligha soká. Nyomtalanul eltűntek, de mennyire, s maradt a dombkerítéses elsüllyedt világ. Es most már háromszoros embergyűrű. Mert ki tudja. Ki tudhatja, mi jön még reánk.

Aztán még mi történt? Mihelyt *ezektől* megtisztult a levegő, átmentek megkántálni az ortodox kollégát. (Tőkés László és a hívei.) Neki van televíziója (mármint a román papnak), s annak a képernyőjén, mire a vendég odaérkezik, két rémség-snitt között karácsonyi készültség villan, előterében háromnyelvű ünnepköszöntő szöveg.

Mert mi történik ott messze, túl a ciheres, karcsú-tornyos dombkaréjokon. Egyelőre az alig bukott Heródes-hatalom zsoldosai lesnek az alig világra jött demokrácia-kisded őrizőire. Teszik pedig ezt Temesvártól Bukarestig, Kolozsvártól Nagyszebenig.

A templom portáján az évszám 1514. Temesváron Dózsát égetik, itt templomkaput faragnak. A történelem, ó, régideje szállítja e tájon a hátborzongató ómeneket.

No de terítsük végre az ifjabbik Tőkés tiszteletes vállára a palástot, mert a fehér templomfalak mögött ott szorong a kicsi gyülekezet. Menjünk, hogy fölhangozhassék végre a karácsonyi ének: Krisztus Urunknak áldott születésén...

Menjünk, hogy a tiszteletes úr fölolvashassa Lukács evangéliumából az igét: Dicsőség a magasságos mennyekben az Istennek. És a földön békesség és az emberekhez jóakarat.

Mondjad, mondjad nekünk, te bibliás ember, hogyan is aránylik egymáshoz a Római Birodalom és Bethlehem – és Menyőhöz e vérzivataros országkörnyezet. Menyőhöz, melynek temploma a puritán kálvinista világban is a végletes egyszerűség. Asztalkán riadt vörösfenyő. Délután majd eköré gyűlnek a falu gyermekei. A karzaton szemüveges, fehér kendős nénike kántorizál. Ím újra megszólalnak az orgona sípjai (összesen 22), és a gyülekezet énekli a betlehemi csillagot: Csillag villog, már fent ragyog, Mint a látnok látta régen, Fénylik, mint szép nap az égen.

Aztán imádkozzunk. Azok lelki üdvéért, akik elpusztultak ezekben a napokban, azért, hogy mi holnap is összegyűlhessünk a tegnap még halálraítélt falvaink templomaiban. Azokért, akik most is véreznek. És imádkozzunk a jobbik emberért, emberiségért, aki most szerte a világon velünk érez és segít nekünk.

Aztán járuljunk az úrvacsoraasztalhoz, mely sohasem látott aranyozott ezüst serlegeket. És amelyen Krisztus megtöretett jelképteste, a kenyér, tán sohasem volt igazi habfehér. Most sem az. Nem, de ez a mai, melyet magához vesz e gyülekezet, immár a Dózsa teste is.

A kiontott mártírvért jelképező bor pedig – kicsi fonott korsók kucorognak a pad alatt. Kukoricacsusza dugójukat kihúzzuk, súlyos sötét kupába töltjük belőlük a bort, onnan loccsan a kemény serlegbe, melyet a tiszteletes úr kezéből egymás után vesznek át a görcsös, kemény, megnyíló ökölkezek.

És hirdetünk, hirdetünk, szervezzük a segélyszállítmányt: Menyő Temesvárnak. Szilágy népe az egész országnak. Küldjünk mindent, amiből adott az Isten – micsoda arányviszonylatok.

És ezzel már bent is van a nagyvilág e kicsi templomban, mely immár egy hete jövőnkbe vetett hitünk betlehemi jászola.

Igen, kint vár az ország s a nagyvilág. Tévékamerával, új jogaink cartháinak vázlataival. És egy szakasz borostás katonával. (Furcsálkodás.)

– László, ezek immár nem érted, miattad jöttek, a mi gyermekeink.

– Hogy csináljuk, hogy van ez most az országban másfelé?

– Úgy, hogy: egy presbiter, plusz öt híved, melléjük három kiskatona (mondjuk, itt menyőileg)... És megint, és megint, míg tart belőlünk, presbiterekből, hívekből és katonákból.

– És ne felejtsd el, napokon belül utazol.

– Én innen el? ...

– Igen, mihelyt hívnak Iliescuék.

– Nyikorgó kerekű szekéren, repülőn, avagy páncélos kétéltűvel. Most ez van. Mert: ahogy lehet. És indulsz oda, abba a nagyobbik gyülekezetbe. Ne felejtsd el, azok most magadfajták, kötelességed közöttük állni, ez most már mindennél fontosabb. És ne féltsd Menyőt. Most már nem fog többé összekuszálódni fölötte, hogy megfojtsa, avagy csak elrejtse köd és bozót.

(Szilágyi István: *Karácsony Menyőben*. In *Utunk*, 1989. 51–52. sz.)

KÖRKÉP

LUGOSSY LÁSZLÓ

BÚCSÚ SÁRA SÁNDORTÓL

„Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad."

Sándor!
Nyár volt, mikor átmentem Hozzátok, és megálltam a kertkapuban. Néztelek. A diófa alatt ültél, széles karimájú szalmakalapodon villódzott a leveleken átszűrődő napfény, mint egy impresszionista festményen. A ragyogó kék égbolton ott felejtett kis felhőfoltot figyelted, hosszan, szűkre összevont szemmel, ahogy a festők és az operatőrök szokták. Kis fényképezőgép lógott a nyakadban.

Melletted az a nagy kő, az a Pannon-tenger mélyéről felvetődött vulkándarab ott, a Balaton-felvidéki Köveskálon hűséges társad volt elmélyült tűnődéseid óráiban, ahogy körbejárattad tekintetedet a toscanai szépségű tájon. Ültél a szótlan csendben, de távoli neszekre figyeltél. Valahonnan, *könyörtelen történelmi idők* ködfüggönye mögül drámai zajok közeledtek. A szabadság hívó szavától megittasodott *huszárok* lovas rohama a sziklás hegyek között ; a halálba küldött honvédeink golgotája a negyven fokos fagyban, pusztulásuk a gyilkos *pergőtűzben*; a hadak útjára kergetett ártatlan asszonyok és gyermekek, akik szeméből már kiapadt a könny,és csak az út *siratta őket*; messzi lágerek barakkjaiból hazavergődött *nehézsorsúak memento*-vallomásai. Tájképek csata közben és csata után. És arcok, arcok. Odagyűltek köréd, bebocsátást kértek készülő filmjeidbe, éberen figyelték a forgatókönyvbe írt mondataidat, hogy rád bízott történeteikkel belevéssék magukat az emlékezetünkbe – visszavonhatatlanul.

A Főiskolán, ahol először találkoztunk, nem taníthattál minket, frissen felvetteket, mert '56-ban tagja voltál a forradalmi bizottságnak, de már első óráinkon a Gaál Istvánnal együtt készített legendás diplomafilmetekből, a *Pályamunkások*ból tanultuk a mesterség csínját-bínját. Lelkesedtünk érte.

Akkoriban minden magyar film születése ünnep volt számunkra is, akik még csak a partvonalról figyelhettük a „nagyok", a mestereink játékát. Hát még mikor megjelentek kortársaink filmjei, melyeket közös nemzedéki élmény fűzött egymáshoz. A Balázs Béláés nemzedéké. Köztük olyan filmek köszönhetik Neked, Sándor, különleges, újszerű képi világukat, mint a *Sodrásban, Gyerekbetegségek, Apa, Ünnepnapok, Tűzoltó utca 25., Szindbád*. Közelről láthattam, ahogy egy nem csak nemzedéki, de szellemi egymásra találásban megfogant a magyar filmművészet immár

klasszikus remeke, a Kósa Ferenc által rendezett *Tízezer nap*, amelynek Csoóri Sándor írói, Te pedig operatőri társalkotója voltál.

Ekkortájt – többek között – a cenzúrával folytatott állhatatos küzdelmetek során köttetett hármótok egész életre szóló alkotói szövetsége és barátsága, amelynek – szerencsémre – én is vonzáskörébe kerültem, s igaz barátokra leltem.

Fél évszázad messzeségéből is magam előtt látom, ahogy a Dózsa-film, az *Ítélet* helyszíneit keresve beautóztuk a hajdanvolt Magyarország egymástól határsorompókkal elrekesztett tájait. Ti hárman, s én, az asszisztens. Együtt.

Nem hagytad magad siettetni, hogy alaposan szemügyre vehesd a fenséges erdélyi hegyeket, a völgybe bújt falvak szoros utcáin sorakozó székelykapukat, a felvidéki erődtemplomokat. Gyakran megállíttattad a kocsit, kiszálltál, s türelmesen kerested a legjobb nézőpontot, ahonnan képbe sűríthetted, amit éreztél. Nem is a lenyűgöző látvány volt legerősebb élményed. Hanem az emberek. A drámákkal terhes élettörténeteik, amelyek félve, töredékesen, de mégiscsak kikívánkoztak belőlük és megosztották azokat a meglepetésszerűen, váratlanul odavetődött anyaországi filmesekkel. Velünk, Sándor.

Késő éjszakába érő baráti beszélgetéseinknek még a csendjei is arról szóltak, hogy összetartozunk. Ezerkilencszázhatvannyolcat írtunk.

Megszületett első, önéletrajzi ihletésű játékfilmed, a *Feldobott kő*. Máig nem tudok betelni vele, pedig majd' minden évben megnézem azóta is. Csupa felkavaró, személyesen megélt élményedről szól, a Rákosi-éra hétköznapi terrorjáról, a téeszbe kényszerített tanyasiak kiszolgáltatottságáról, a gyalázatos cigányüldözésről – de a film egészéből sugárzik főhősének, alkotójának embersége. Ezért is szeretem.

„Feledheted-e ezeket az arcokat?" – Így szól Sára Sándornak a *Feldobott kő*ben önmagával szembeszegezett kérdése. „Majd számonkérik tőled a történelmet és igazuk lesz. Kérd számon a történelemtől az embert és igazad lesz. És kérd számon magadtól is."

Ennek a művészi vállalásnak jegyében születtek emlékezetes dokumentumfilmjei. Már a korai *Pro Patria* című filmverse is, amely tiltakozás a háború, minden háború borzalmai ellen, vádbeszéd a szoborba öltöztetett hamis, hazafiaskodó pátosz ellen, és rekviem a vágóhídra hajtott katonákért, akik még utoljára belénk kapaszkodnak kétségbeesett tekintetükkel, mielőtt végleg elnyelné őket a tömegsír.

Aztán a második magyar hadsereg doni pusztulásáról valló *Krónika*, amelynek teljes változatát Sándor három álló napon át vetítette a szűk baráti körnek. Máig nem felejthetem azt a megkapó történetet, amely egy magyar katonának, egyébként költőnek egy sorsüldözte ukrán asszony iránti, valószínűtlennek tűnő, ám mégis igaz szerelméről szól az öldöklő háború közben. Szovjet intervencióra épp e miatt tiltották le a televízió műsoráról.

A bukovinai székelyek vesszőfutását bemutató *Sír az út előttem* a sztálini gulág magyar áldozatairól megemlékező dokumentumfilmek hosszú sora. Az '56-os forradalomról és a megtorlásról szóló *Aki magyar, velünk tart*. Folytathatnám...

E megrázó erejű élettörténetek – egyben bizonyító erejű tanúvallomások a történelmi léptékű perekben, különösen a diktatúrák tetemre hívásában. Nem csoda, ha a megfélemlített tanúk hosszú hallgatásra ítéltettek, de megnyíltak, mikor Sára

Sándor az igazságkeresés szándékával és empátiával fordult feléjük. Megérezték, hogy úgy bízhatnak benne, mint önmagukban.

Sándor!
Huszonöt évvel a Dózsa-film után, lám, újra együtt jártuk Veled az ismerős tájakat. Te, az elnök vezetted a hajdani Duna Televízió alkotó csapatát. Ragaszkodtál hozzá, hogy ne csak a képernyőn keresztül, de személyesen is találkozzunk azokkal a határainkon kívül rekedt magyarokkal, akikből hűséges nézőink tábora verbuválódott. Akik úgy szomjazták a hozzájuk magyarul, őszintén szóló műsorainkat, mint kimerült vándor a forrásvizet. Hozzájuk köszöntünk be minden nap „kék szárnyú sirályokkal" – ahogy Sütő András emblémánkat köszöntőjében elkeresztelte. Velük osztottuk meg örömünket, mikor az UNESCO a világ legjobb kulturális televíziója címét adományozta a Duna TV-nek. És egymással. Veled, aki a valódi értékek iránt elkötelezetten, nyugodt, barátságos légkört teremtve vezetted az összetartozás televízióját. Tudtuk, éreztük akkor is, visszatekintve még inkább, szerencsések vagyunk, hogy ezt a nemes vállalkozást, egy valódi , független közszolgálati televízió megteremtésének kisérletét Te vezeted. Köszönjük, Sándor, hogy közös munkálkodásunk emléke máig összeköt minket egymással és Veled.

Akitől ma szomorú szívvel búcsút kell vennünk, olyan markáns emléket hagyott bennünk, amit életünk végéig őrizni fogunk. Nem feledhetjük az arcát. Filmjeiben szigorúság volt, de személyiségéből szeretni való közvetlenség, megbízhatóság áradt. És határtalan életkedv. Erdők, mezők iránti rajongás.

Költői lélek, fogékony minden szépre és igazra. „Európából Európába. Mit viszek magammal?" – ez a pár perces filmvers legsajátabb nyelvén, a képekén vall emberi léptékű hazaszeretetéről. A köveskáli otthonát körülölelő lankákon pompázó mandulafák, a nyári nap sütötte kőkeresztek, a szelíden konduló harangok zenéje, a rozsdás őszből hófehér télbe, majd újra tavaszba forduló természet képei az élet iránti szeretetét és tiszteletét hirdetik. Úgy hiszem, ez adott néki erőt bajai férfias, zokszó nélküli elviselésére is.

Sándor!
Búcsúzik Tőled a Magyar Művészeti Akadémia. Már az egyesületként működő kezdetek idején ügyvezető alelnöke voltál. Később, elnökségi tagként aktív részt vállaltál köztestülettté alakításában. Film- és fotóművészeti tagozatunkban megszállottan szorgalmaztad a magyar filmművészet maradandó értékeinek megőrzését és népszerűsítését.

Búcsúznak egykori Duna Televízióbéli munkatársaid. Barátaid és pályatársaid. A Magyar Filmművészek Szövetsége, az általad alapított és vezetett Dunaversitas tanítványai és oktatói.

Elégtelenek a szavaim, hogy köszönetet mondjak a sorsnak a Veled való találkozás szerencséjéért és Neked, Sándor, hat évtizednyi hűséges barátságodért.

Az a kő, amit a köveskáli diófa alól előre küldtél, már ott vár Téged a turai szülőházad kertjében.

Ott vigyázza majd hűségesen az álmodat, és örökre megőrzi emlékedet, miképpen megőrizzük mi is, amíg csak megadatik.

Isten Veled, Drága Barátom!

Nyugodj békében!

(A búcsúbeszéd 2019. október 11-én hangzott el a budapesti Szent István-bazilikában.)

GRÓH GÁSPÁR

SZEMÉRMES KITÁRULKOZÁS

Epizódok Szilágyi István élete regényéből

Titokban, ha tud róla, ha nem, minden olvasó nagy ajándéka, hogy elfogult lehet. Vagyis megtalálhatja azokat az írókat, akiknek műveit meglátva, és aztán kézbe véve eleve örömmel kezd az olvasásba. Ahogyan örömmel találkozik szeretteivel, barátaival. Általuk érzi magukat otthon a világban, társaságukban több lesz és jobb. Velük teljesedik ki az élete. Ezt az elfogultságot, azt hiszem, sokan érezhetik Szilágyi István könyveit olvasva. Három nagy regénye (nagyregénye) alapozta meg ezt az érzést – ami ünnepivé teszi minden más írása olvasását is.

Katlanváros címmel megjelent kötete ezt az érzést erősíti. Szilágyi nemcsak a *Kő hull apadó kútba*, az *Agancsbozót* és a *Hollóidő* írója; írt előttük két másik ígéretes regényt, írt több kötetnyi elbeszélést, megannyi jegyzetet, irodalmi értékű riportot, és írt műfajilag olykor nehezen meghatározható más, kétségkívül szépprózai művet, melyeket emlékező hajlama köt össze. Ez utóbbiakból összeállított könyve látogathat el most olvasóihoz.

Egy sok évtizedes pályakép különböző szakaszainak írásait bizonyára valamiféle alkalomhoz kötődő felkérés provokálta ki, hiszen Szilágyi István nem olyan ember és nem olyan író, aki szívesen beszél magáról. Arra valók a regények, hogy azokba rejtve mutassa meg, amit máskülönben titkol: akinek van szeme a látásra és füle a hallásra, az látja és hallja. Azt, ami a magánlétből fontos. Így aztán megismerhető a regényeiből is, csak éppen azt nem lehet tudni, hogy mikor és hol válik szorosabb értelemben is vallomássá a maga önállóságára büszke történet. Ebben segítenek a most a *Katlanváros*ba gyűjtött írások. (Segíthetne több is, de ezeket Szilágyi nem akarja kötetben is közreadni. Ő tudja, miért. Alighanem zavarná a sok alkalomszerűség, és nem akarja olvasni azt, amivel a nagy írói feladatok elől menekültében igazolnia kellett írói létét. Pedig azokat is az író írta.)

A most egymás mellé került írások (köszönet azoknak, akik összegyűjtötték őket és meg tudták győzni Szilágyit, hogy ne tartsa a régi *Utunk* lapjainak börtönében őket) az író életének fontos fejezeteibe engednek (nem pedig kínálnak!) bepillantást. Nem lesz belőlük ugyan élete regénye, mégis közelebb és mélyebbre

visznek így együtt, mint külön-külön. Nem áll belőlük össze sem családregény, sem emlékirat – de van benne mindkettőből.

Maga a *Katlanváros* természetesen Zilah, az örökkévalónak gondolt rendjét őrző, s azzal együtt pusztuló város. Itt a gyermek, talán még a családtagok számára sem nyilvánvaló szövevényen, a Nagy Klánon kívüli közösség körében is közjószágnak számított, és így a város, vagy legalább városrész együtt nevelte az oda születetteket, esetleg a felnőttként oda településeket is. Igazi zilahi (tehát nemcsak Zilahon lakó) azokból lett, akik hajlottak erre a nevelésre. „A völgyben bonthatatlan rend, már-már örök érvényűnek tűnő" határozza meg ezt az életet, azokét is, akik kilógnak belőle, mert ők is megkapják a maguk besorolását. Ez a rend olyan erős, hogy még deviánsai és őt igazolják. Megváltozni, átalakulni nem tud – de elsodorhatja a történelem, a nyolcezres közösséget a sok tízezer betelepülő özönvize. Ennek a Zilahnak saját személyisége van, legalábbis az irodalom idejében, valójában helyesebb lenne azt mondani persze, hogy *volt*, mert jogutóda nem örökölhette meg egykor volt szellemét. Ami olyan volt, amilyennek az a *Kő hull apadó kútba* oldalairól megismerhető. Itt tanulhatta meg Szilágyi, hogy „hisz előbb-utóbb úgyis meghal, aki egyszer megszületik" – és ez a városokra is igaz lehet. Ez a város ugyan lehetett paradicsom. A gyermekkor, minden bajával, környező tragédiákkal, szegénységével és hasonlókkal jobbára az éden, amiből aztán a tudás almáját kóstolgatva vagy csutkáig rágva kiűzettetik minden felnövekvő nemzedék. Ahogyan azt Szilágyi is többszörösen elmeséli. Ezt az édeni ártatlanságot mutatja még elárvulása története is, ahogyan hároméves korától azt a háborút játsza, amiben apja nyomtalanul eltűnik. Azaz odavész. Hogy aztán a fáradhatatlan és dacos anyai gondoskodás, háttérben a nagycsalád létéből fakadó támogatásával úgy nevelje fel, mintha nem is egy hadiözvegy etetné, öltöztetné a hadiárvákat. Mert Zilah, mint város – a látványosságra, mint mondjuk rommá lövésére vagy porrá égésére számító kisgyerek, és az esetleges újjáépítőstől munkaalkalmat remélő nagyapa csalódására – lényegében sértetlen marad, miközben emberáldozatban példásan teljesít. Vagyis a háborús pusztítást nem szenvedő „Zilah úgy is annyit veszít, hogy azt végül is sohasem heverheti ki". Veszteség az apa is, aki nincs, hogy a maga háborújáról, a másodikról beszéljen, de van egy nagyapa, aki az I. világháború legborzasztóbb helyszíneit végigharcolva (az Isonzó mellékén az elfoglalhatatlan várként meredő völgyfalak fölötti valamelyik magaslatért folytatott harcban egy teljes század négy túlélőjének egyike volt), a maga lényével is beszél. Azzal, hogy kőművesként megkeresett nem csekély jövedelmét maradéktalanul föléli, megeszi és megissza, hogy miután rommá lett az életével kapcsolatos minden elképzelése, többé már senki se vehessen el tőle semmit. Ezt a narratívát a gyermek legfeljebb sejtheti, de amit hall az egykori harcokról, meg amit az illusztrált lapok oldalain lát, egész életére kiható élmény. Ha úgy tetszik, alapja egy pusztulás beárnyékolta világképnek, amelyben emberi értékek, közösségek megsemmisülése is olyan természeti törvény, ami ellen igazából éppen úgy nem lehet tenni semmit, mint mondjuk az évszakok váltakozása ellen. Ezért fogalmaz meg egy meglehetősen apokrif fohászt: „Óvj meg Uram a köménymagleves ízű önsajnálattól engemet! Mert a köménymaglevest nem szeretem. Mielőtt ugarolhatunk, tudom, mezítláb kell a tarlóinkon átszaladjunk. És rohadjon meg, aki panaszkodik emiatt; és azok is, akik kérkednek vele".

Ő nem panaszkodik, és nem kérkedik. Egy panaszkodó és/vagy kérkedő világban ezért is lehet az a híre, hogy rejtőzködő természet. Valamennyire persze az, mert a kitakaródzó személyesség akár az akadálya is lehet a súlyosabb tartalmak elmondásának.

A kötet írásainak egymásutánja határozott dramaturgiai rendet követ. A címadó írást, a *Katlanvárost* a családtörténetbe való bevezetést az *Asszonyélet egy sírkövön* szikár összefoglalója követi. Ez az apai nagymama sorsának, egyáltalán az apa családi hálózatának már-már ridegen tárgyilagos és szociográfiai hitelességű áttekintése. Szilágyi oly távolságtartó pontossággal vázol föl egy egyedi, de láthatóan nem kivételes családtörténetet, hogy azt sem árulja el, hogy a zilahi temető sírkövei alapján megírt asszonyélethez miként kötődik. Az csak a könyv leghosszabb, *Vesztesek* című, a családról, életútról a legtöbbet elmondó, személyes hangú írásban közölt információkba csomagolt kódokra figyelve válik egyértelművé, hogy itt az anyajogon szerveződő Nagy Klán genealógiájáról van szó. Ez az asszonyi sors más, hasonló sorsok együttesének része, azoktól mindenekelőtt abban különbözik, hogy akadt egy író unoka, aki föltárta és lejegyezte. És éppen így, ebben a szikár, puritán formában: szemérmes távolságtartással óvakodva attól, hogy a szeretve tisztelt, az idő múltával mitikussá vált nagyszülő életének intimitását bármilyen formában is sértse. Ez a személytelenség tágítja ki a személyes sors jelentését: egy kort és egy nemzet sorsát jellemző 20. századi életmodell rejlik benne. Talán azt is mondhatjuk (szoros összefüggésben az írónak azzal a gyermekkori elképzelésével, hogy szülővárosa lakóinak száma azért nem növekedhet, mert mindenki meghal), hogy íme, a szétszóratás népének egyik ősanyja. Ennek az asszonynak több mint ötven leszármazottja született – Zilahon azonban, miközben a kisváros lakóinak száma vagy tízszeresére növekedett, inkább kevesebb magyar él ma, mint egykor. Az írás utolsó mondatának demográfiai jelentése szerint az utódok „valamennyien egyetlen országban élnek. Romániában, sőt nem is túl nagy szétszórtságban, szóródásuk alig három szomszédos megye".

Az író nem azért nem mond véleményt, mert nincs neki. Éppen ez a nyitottság sokkoló, ez teszi a kötetben egyedülállóan, de az életműben is kivételesen redukált nyelvi eszközökkel fogalmazott írást szívszorítóan személyessé. Ez a személyesség a családtörténetet sok fejezetét vallomásos közvetlenséggel elbeszélő *Vesztesek* oldalain mutatkozik meg. A veszteség konkrét és egyetemes. Egy különös családi hagyományban mutatkozik meg – amelyről nem tudjuk, hogy nem egy közösség szokása e... Ez abban áll, hogy az újszülött fiúgyermekek lábacskáját szorongatva azt mondják: „sose essen le a lábodrul a katonabakancs". Hogy ez áldás vagy átok, hogy a rontástól való védelem vagy befogadás a rontások világába, hiszen abban élünk, nem tudjuk meg. Azt viszont igen, mi lehetett az író katonaként odavesző édesapja sorsa, akinek lábán ott lehetett halála pillanatáig a katonabakancs, hogy aztán azzal vagy anélkül került ismeretlen és vélhetően jeltelen sírjába. Azt tudjuk, hogy anyja, azaz a nagymama sírja mellett ott van az ő emléke is. Hogy legyen maradandó jele a szülőhelye körül, ha maradványai nem is térhettek vissza oda. Igazi sírköve azonban ez az írás lesz, ami nem is róla szól. Annyiban igen, hogy vesztes ő is. És veszteség. A túlélők, az „egyes ember, a »személyiség«, úgy rémlik, miközben nemzetek, államok háborúkat vesztettek, a békéjét vesztette örökre el. Az is,

aki dekkolhatott, és azok a nemzedékek is, akiket már a törékeny béke óvóhelyein nemzettek". A háború, a háborúk így törlik el századok rendjét. Azt az alapvető, a genetikusan rögzült vagy az erkölcsi tanítások századai során emberi természetbe oltott parancsot, melynek jegyében „az ember – az emberek döntő többsége – képtelen embertársa életét kioltani". A háború felülírja ezt a humánetológiai kódot, még akkor is, ha a mindegyiket követő béke (vagy az is csupán felkészülés a következő háborúra?) idején mintha visszatérne a „Ne ölj!" parancsa.

A gyereknek a háború, amíg nem lesz maga is valahogyan az áldozata, kezdetben csak kaland, vagy látványosság. Mintha csak olyan filmet látna, aminek képei közé, ha kedve támad, maga is beléphetne, amelynek szereplőivel úgy azonosul, mint a mesék hőseivel. Fantáziálhat is róla, mert a „képzelet alkotta világból s helyzetekből mindenkit ki lehet rekeszteni; didergető szabadságérzet". Így kísérheti el kisgyerek az apját a háborúba. Ahonnan ő visszatérhet, de nem úgy, aki valóságosan vész oda.

Ami új helyzetet teremt. A családfő nélkül maradt családban átformálódnak az alapvető élethelyzetek. A nagymama-matriarcha fogadja be menyét, két kisgyerekkel. A csonka család, a hadiözveggyé vált anya nem kuriózum. Egy hősi halottakat nagy számmal áldozó kisvárosban a hétköznapok része. Hogy ne mondjuk: természetes jelenség. Aminek felmérhetetlen haszna a veszteségtudat feloldása.

De a következmények közt ott van az is, hogy a példát, modellt adni képes apa betölthetetlen helyén megjelenik a nagyapa. „Alakja vonzó-taszító furcsa stúdium volt számomra, sőt máig sokkal inkább az, mint akár az apámé. Igaz, nagyapámat – kisebb-nagyobb kiesésekkel – szinte húsz esztendőn át bármikor elérhettem, s bár korántsem volt ő egy könnyű eset, hányatott élete firtatását nem párásította semmiféle szorongató emlék"– írja Szilágyi István. Ez a jobb sorsra érdemes fiatal mesterember a zilahi iparostársadalomban (az iparosok rendjében) akár meg is találhatta volna a maga tisztes helyét, noha a városba nősülve nem egy ehhez alkalmas közvetítőül szolgáló iparosleányt választott. De a háború kitörésével, a négy év frontszolgálattal, a távollétében meghalt asszonnyal, a háromfelé szórt árvákkal erre már nem sok esélye nyílhatott. Hazatérte után már gyerekeit sem vette, gyűjtötte maga köré, legyen velük, amit a sorsuk ad nekik, és egy olyan életformát alakított ki magának, ami merőben tagadta azt a rendet, amibe illeszkednie kellett volna. (Az azonban nem az ő igazát bizonyította, hogy „az az életforma, melynek az övé a kontrasztja, tagadása lett, úgy ahogy volt, csődbe ment".) A város aztán, ha be nem is, de elfogadta: „egy ilyen közösségnek a »szomorú« példára legalább akkora szüksége van, mint a felemelőre". Jó volt arra, hogy szörnyülködjenek: „Te jó Isten, hogy ílhet így ez a Lajos" – mondhatták, jelezve maguknak, milyen jó is nekik, hogy nem ők nem úgy élnek. Lánya, az író édesanyja, szinte menekült volna Zilahról, ahol, ahogy nem ok nélkül gondolta, ő mindig csak a részeges „vín Zemó" lánya lehetett volna. Mindent megtett, hogy ne így legyen, a maga értékeivel meg is szabadult ettől a bélyegtől – csak közben Zilah is elvesztette a 19. és korábbi századokból itt felejtett önmagát. De nem annyira, hogy a nagycsalád, a klán képviseletében a nagymama ne érezte volna úgy, hogy védőszárnyai alá vegye a második háborúban megcsonkult családot. Így épültek be végül mégis egy valahai rendbe, és így épült be annak maradéka beléjük is. Ha nem így történik, Szilágyi István so-

hasem írhatta volna meg a valahai tímárvilágban annak rendje ellen lázadó Szendy Ilka történetét, nem születik meg a *Kő hull apadó kútba*. (Amelyben a „vín Zemó" a lázadó ellen lázadva, véletlenül és elkerülhetetlenül hajtja végre azt az ítéletet, amit az igazságszolgáltatás nem szabhatott ki.)

A magára és a Nagy Klánra maradt anya élete többszörös hadakozással telik – túl azon, hogy fel kell nevelnie két gyerekét. Az valahogy föl sem merül, hogy újból férjhez mehetne, s aligha a háború utáni férfihiány okán. Az okokról nem tudunk, az író nem szól erről: ha nem bolygatta a többszöri özvegysége után rendre új férjet találó nagymama intimszféráját, édesanyjáét, ahogy illik, még inkább tiszteletben tartja. Csak arról ír, milyen anya volt, miként élt, miként alkalmazkodott a zilahi világ roncsolt rendjébe, még a dacával is. Ez a dac, hogy „majd én megmutatom" hajtja, mikor gyerekeit példás tisztaságban, rendesen öltöztetve engedi iskolába, mikor természetes elvárássá teszi számukra, hogy jól tanuljanak: anyai gondoskodása mellé apai elvárásokat is társít.

Mert az elvesztegetett életek valahogy mégis jelen vannak. Nemcsak a városi-családi rendből kiesett nagyapa eleven kísértete hat a mindennapokban, hanem az eltűntből halottá nyilvánított apa fantomja is. Ha másként nem, mi kell egy fiúgyereknek, az ereje képzetével, amit az is erősít, hogy az évekig várt visszatérő sokáig őrzött ruháinak eladásakor magát bíztató anya azt mondja: „ezekbe te úgysem nősz bele". Ebben a közegben az erő nemcsak a fiúk-férfiak rangsorát illetően fontos, hanem a mindennapi feladatok megoldásához is. Lehet, hogy csak egy prés karját kell elforgatni, lehet, hogy vödör malterokat kell fölvinni a létrán, de az asszonyok temérdek feladatának ellátása is a mai utódok számára elképzelhetetlen terheket jelentett. A nagymamának a kert és az állatok, a mosás, főzés, kenyérsütés, gyerekek rendben tartása, a háztartás temérdek, fejben tartani is lehetetlen apró gondja, az anyának a család ellátása, a házépítés, az éjszakánkénti tiltott paplanvarrás („akkoriban mindenki tiltott iparűzésből élt" – nem mellesleg az effélékért kapott három hónapos, féléves büntetések lassanként már rangot jelentettek, de ezt a szűkebb értelemben vett családnak sikerült elkerülni). Vagyis ha nem is fizikai erő, de a vitális energia áradása már-már létfeltétel. Amihez képest a vágyott-irigyelt értelmiségi életforma teljesítményei nem számítanak magasabb rendűnek.

Nem is nagyon ír róluk Szilágyi István. Ha igen, szavait akkor is átjárja valami csendes irónia, ami kijár azoknak, akik, jobb dolguk nem lévén, ebben a közegben fontoskodnak. Ha már véznák és ügyetlenek a testi dologra, és mégsem lett belőlük pap. De Szilágyi iróniája önirónia is. Ott él benne a természetközelibb világban megélt gyerekkor emléke, ösztöneiben még őrzi a természeti ember alázatát és csodálatát, természetfelfogása kimondatlanul is szakrális. Ott van ez regényeiben, elbeszéléseben – megjelenik e kötet írásaiban is. Abban is, ahogy az *Idelenn, odafenn*-ben előbb a városba kényszerült ember természetkeresésének pótcselekvéseit taglalja, majd megírja a hegyekhez való viszonyát, illusztrálva azt, ami ebből epikusan is ábrázolható, középpontjában azzal váratlanul rá (és társára) tört viharral, amit a Déli-Kárpátok egyik varázslatos hegyi tava, a Lála mellett sikerült túlélnie (és amiről az *Agancsbozót* elején is olvashatunk). Az oly kívánatos horgászkirándulásból a természet elszabadult erőivel való találkozás ad metafizikai távlatot, a megfutamodás is ebbe a dimenzióba kerül: „De hát szégyen az a hangyának, ha mamutoknak kell engedelmesked-

nie?" – kérdi. A hangya: az ember. A mamut: a teremtés ősereje, energiája, maga a törvény. Vagy ahogy egy radnai pásztor fogalmazta meg „muntele nu iartă. (S ez nagyjából azt jelenti: a hegy nem bocsát meg semmi vétést)". Amihez képest Isten még engedékenyebb is, igaz, ő nem anyag, hanem spritualitás.

Másként jelenik meg ember és természet olykor valószínűtlen kapcsolata a Szilágyi Domokosra emlékező, varázslatos színekkel dolgozó írásban (*Aztán kitágult a világ*...). Először a költő alakját jeleníti meg, köznapi esendőségében, a szokások rendjére nem ügyelő különcségeivel, a helyét nem találó ember kiszolgáltatottságával és a lángelme evilági törvények fölöttiségével. Szilágy István tud kíméletlenül tárgyilagos lenni: „a sokszor hűvösen racionálisnak látszó, örökké munkáló elme az önpusztításnak meglehetősen közönséges eszközeivel irtotta magában a teremtő készségeket" – írja, máshol, ne szégyelljük, megható érzékenységgel rögzíti az utókor számára Szilágyi Domokos egy jellemző mozdulatát, egy bágyadt legyintést, amit rögvest spirituális távlatba helyez. Ez a mozdulat „mintha azt akarta volna mondani, hogy minden cselekvés, minden *okos* célszerűség valahol banálissá, kisszerűvé zülleszti az emberi létezést. Az élet ugyan örök kérdésföltevés, ám ennek finalitása kétséges, hogy visszaigazolná a kérdezést. Igen, ez az idővel egyre lankadóbb önkéntelen mozdulat mintha mind kétségbeesettebben ordította volna: »mi értelme ennek az egésznek«." A Szilágyi Domokosról adott kép nem versvilágát idézi meg, hanem a garabonciást, akinek aurája, kisugárzása a költészetével sohasem találkozó embereket is meghódította. Igaz, olyanokat, akik valamiként maguk is törvényeken, társadalmon kívül, a maguk világában éltek. (Talán emiatt érezheti az olvasó, mintha a *Hollóidő* deákjában is a költő némely vonásai kísértenének...)

Szilágyi István a Duna-deltában tett, nem közösnek tervezett, de kivédhetetlenül azzá váló kirándulásról adott beszámolója írói remeklés – önmagában is. Eldönthetetlen, mi a ráadás: maga a történet, vagy az, hogy főhőse nem az elbeszélő, hanem a költő-fenomén, avagy éppen megfordítva. A Duna-delta az erdélyi irodalmi legendáriumban nemcsak a kényszermunkára hurcoltak fogvatartásának helye, hanem a maga nádasaival, a civilizációtól éppen csak megérintett természeti környezetével, az ebben a világban élő lakóinak a megszokott világon kívüliségével a szabadságnak is jelképe – legalábbis ebben a történetben. A két Szilágyi közös útja, egyikük tudatos, másikuk ösztönös választásával, többet mutat meg a költőből, mint amire az irodalomtörténet vagy kritika képes. Sírnivaló és fölemelő, ahogyan a költő szabadságvágya és belsőleg megélt szabadsága e kaland keretében összetalálkozik, és hogy a lényéből sugárzó mágikus erő miként hat a deltában élő vendéglátókra, akiket elvarázsol. Pedig közben lázas beteg, aki a zsebéből előkerülő, ismeretlen rendeltetésű, némi dohánytörmelékkel gazdagított tablettával kezeli magát. *„Az mi?"*– kérdezi az író. *„Nem mindegy?"* – így a költő, akiben megmagyarázhatatlan módon testvért és mágust látnak a deltalakók. Olyannyira – és ez a történet csúcsa – hogy, őt kérik fel apa és fia a puskáik kiválóságáról folyó vitájuk eldöntésére. A költő, akinek fegyverismerete nagyjából annyi, hogy meg tudja különböztetni a puskatust a csőtől, rá is lő a kitett célpontokra, és el is találja őket, hogy aztán salamoni döntés szülessen: mindkét fegyver kitűnő. Igen, akit az istenek lángésszel megverve ítélnek pusztulásra, azt néha meg is segíthetik...

A kötet dramaturgiája Szilágyi István életútjának bemutatását célozza, zárófejezete az *Utunk*nál töltött évtizedekre visszatekintve egy olyan-amilyen, mégis az emlékekben magát hőskornak láttató időszakot idéz meg: a riportok, úgymond irodalmi riportok írásának idejét. Szükségszerűen fölbukkannak benne ismert írók, szerkesztők, az őket kézben tartó tisztviselők arcai, megannyi irodalom- és köztörténeti adalék, az önkény hol türelmesebb, hol szigorúbb uralmi rendszerének villanásai. Ismert és ma már csak lábjegyzetekben felbukkanó, vagy meg sem nevezett figurák, képek egy megelőző, letűnt világ emlékeit őrző, azóta ugyancsak letűnt világból. A Szilágyi Istvánt jellemző látásmód iróniájának bizonyítékaként a portrék sora egy temetési menet emlékének felidézésével indul, amit a diákotthon sarokszobájában folytatott kártyacsatából föltekintve láthatott: Asztalos Istvánt (mond ez a név valamit a mai olvasóknak?) kísérték írótársai a Házsongárdiba. De lehet, hogy nem is őt – mindegy, ki tudja az ilyesmit két osztás között megjegyezni? Arra viszont biztosan emlékszik, hogy az elhunyt koporsója mögött a néhai nagyszerűségét mintegy az örökkévalóság előtt is igazoló, az obligát bársonypárnára helyezett kitüntetéseit Lászlóffy Aladár vihette. Az a költő, akivel két évtizeddel később együtt görnyedtek Szilágyi Domokos tölgyfakoporsójának súlya alatt. És sorban előbukkannak egykori, már valóságos tartalmakat kapott kapcsolatok is: Palocsay Zsigmond, Szabó Gyula, a jó barátta vált Lászlóffy Aladár, és a persze a Szilágyi Domokos – Hervay Gizella pár, és a fiatalabbak, Király László és Farkas Árpád, fölbukkannak kollégák, a riportutak társai, találkozások. Aztán elérkezik a sokszínű kavargás befejezésének ideje is, amihez az kell, hogy maga az író ébredjen rá: a sokféle feladatba, a napi munkák forgatagába ugrás csak menekülés az igazi írói feladat elől. És akkor, valamikor 1972-ben az íróasztal mellett felejtkezve hozzákezd a *Kő hull…* megírásában. Abban az irodalomtörténeti sorsfordulót jelképező „rosszkedvű pulóverben", ahogyan gyerekei elnevezték a becses ruhadarabot, amit aztán a regény befejezését megtudva apró darabokra vagdalnak. Ollóval persze, pedig nem is tudják, hogy ollóval végzett a katlanváros Szendy Ilkája is az előle szökni (de előbb vele végezni) készülő Gönczi Dénessel…

Az író fényűzése, hogy csak remekműveket hajlandó írni. Az olvasóé, ha remekművek írójának munkáit olvashatja. Ebben a szerencsében részesülhet, ha beköltözik a *Katlanváros*ba.

(Szilágyi István: *Katlanváros*. Budapest, 2019, MMA Kiadó)

TÓTH KLÁRA

TALÁLT ELŐNY

Két nagyon tartalmas, élményszámba menő, kortárs színész életrajzot olvastam mostanában. Színész, nem celeb, mert az utóbbiak lepik el inkább a könyvpiacot.

A *Könnyű neked Szarvas Józsi* az egyik, a másik Jordán Tamás *Hátrametszés* című könyve. A két könyv rímel egymásra, mindkettő pontos látlelet a rendszerváltozás utáni színházi életről, annak anomáliáiról, de ugyanakkor hiteles életrajzok.

De maradjunk most csak az egyiknél, Szarvas József könyvénél, mert „minden szentnek maga felé hajlik a keze", s mint az írónak, nekem is sorsformáló tanyai gyermekéveim voltak. Pedig szavam sem lehet, mert mi a nővéremmel királylányok voltunk a pusztán, míg a színész szinte rabszolga, jóllehet ezt ő nem feltétlenül így élte meg. Bár ehhez kétségtelenül szüksége volt arra, hogy kettős életet éljen.

„A belső mesék világa volt segítségemre abban, hogy leválasszam magamat a méltánytalannak megélt külvilágról. Sokszor nyüszítésig való rettegés otthon. Teljes kiszolgáltatottság érzet a vágóhídon. Mert végzett szakmunkásként sem állt kezemre a disznó."

„Az élet nem az, amit az ember átélt, hanem az, amire visszaemlékszik, és ahogy visszaemlékszik rá, amikor el akarja mesélni." – írja Gabriel Garcia Marquez, az *Azért élek, hogy elmeséljem az életemet* című könyvének mottójában.

Szarvas is csak mesél, mesél. Kérdeztem valakit, olvasta-e a könyvet. „Dehogy olvastam, már minden történetét kívülről tudom!" – válaszolta.

De miért többek, mások ezek a történetek a színházi büfék anekdotáinál? Talán mert egy olyan világról mesélnek, amelyiknek mára vége, a tanyák, a tsz-zsellérek világáról, ahonnan rögös út vezetett a Színház- és Filmművészeti Főiskolára. Szirtes Ádám, Soós, Imre Horváth Teri mezítlábas gyaloglása hosszabb is volt, meg rövidebb is, mint Szarvasé, a tanyasi fiúból lett henteslegényé. Gyermekkora, a kegyetlen, nadrágszíjjal és káromkodással nevelő apával, a nehézségek elől hypót ivó anyával már-már Móricz világát idézik. S nemcsak a rideg, kemény világot, de helyenként a *Hét krajcár* derűjét is, azt, hogy „jól rendelték az istenek, hogy a szegény ember is tudjon kacagni".

A tízéves kisfiú, amikor az osztatlan tanyasi iskolában a szotyolázó tanító néni megkérdezi tőle: „Mi leszel, ha nagy leszel?", azt válaszolja: „Népművelő vagy táncdalénekes." „A fiuk kóros képzelgő" – megy a beírás az ellenőrzőbe. De hiába az apai pofon a képzelgésért, az élénk, színes képzeletvilág, a valóságtól való befelé fordulás, az ábrándozás képessége életmentőnek, sorsfordítónak bizonyul. Orbán Ottó *Tiltott előny* című versében írja, hogy a háborús gyerekkor, a korai árvaság, az intézeti évek predesztinálták őt a verseket író csodagyerek szerepére. A szállóigévé vált mondás, amit egy kolléganője színpadi próbán vágott Szarvas fejéhez: „Könnyű neked, Szarvas Józsi, nehéz gyerekkorod volt!" – abszurditása ellenére is igaz. Abból a batyuból, amit magával vitt a tanyáról, lehetett építkezni.

Annak ellenére, hogy az ifjú Szarvas élete tulajdonképpen kudarcok története. A *Nem adom fel* című fejezetben beszámol megannyi iskolai sportversenyről, amelyen nagy reményekkel indul, és mit tagadjuk, csúfos vereségeket szenved. Persze a körülmények sem ideálisak. A kerékpárversenynél például: „Szombaton délig tanítás, utána szekérrel a téeszközpontig, onnan futva haza, aztán a kerékpáron vissza a faluba. A verseny kettőkor kezdődik az iskolaudvaron, miközben háromra a marhatelepen kell lennem, és még parajt is kell szedjek a disznóknak."

A leghosszabb, legkitartóbb álom, amely átsegíti még a szakmunkásképzőn is, a táncdalfesztiválról megismert Kovács Kati iránti rajongás. Közös álmokat sző, közös fellépésekről, versenyekről, ahol ő lovagiasan mindig csak második lesz, az első Kati. S végül majd feleségül is kéri. Már ismert színész, amikor egyszer egy teniszpályán megpillantja az énekesnőt, s földbe gyökerezik a lába.

„Belső történeteimben kerestem-kérdeztem-fejlesztettem-őriztem magamat. Megtaláltam, ha akartam, minden saját pillanatomban a humort, a békességet, a csöndet, a harmóniát és az örömöt."

De kívül is nagyon bírta a tempót. „Hétfőn délelőtt beálltam a csontozó asztal mellé, délután megalapítottam a Húsosok színpadot, és beiratkoztam gimnáziumba. Felnőttképzésre, levelező szakra." Ahol, mellesleg az irodalomtanár hatszor buktatta meg.

Amikor segédszínész lesz Debrecenben, apja elzavarja otthonról. Elhatározza, hogy minden hónapban 100 forintért könyvet vesz, hogy ne legyen olyan műveletlen. Téblából csak a könyvesboltban, majd leveszi a polcról Lukács *Az esztétikum sajátosságát*. Látványos sikerei segédszínészként sincsenek, de elsőre fölveszik a Főiskolára. S innen már ismerős a történet. Sikeres, sokat foglalkoztatott színész, amíg az új Nemzeti Színházban, a nyitó előadásban el nem vállalja Ádám szerepét *Az ember tragédiájá*ban. „Remélem, nem akad egyetlen magára valamit is adó színész ma Magyarországon, aki szerepet vállal majd abban az épületben" – írta Koltai Tamás. „Másnap kitörölhettem a telefonszámaimat. Aztán lassan elfogytak a filmszerepek, díjak, színházi felkérések, elismerő kritikák, és ami a legszomorúbb, szakmai barátaim." Különös, hogy a Nemzetiben töltött évek élményei Jordán Tamás könyvében szinte szóról-szóra egyeznek a Szarvassal történtekkel. Nem számít, hogy Jordán liberálisként van elkönyvelve. De elköveti az ősbűnt, hogy a Nemzetibe szerződik igazgatónak.

Míg a kötet első része egy gyökértelen – hisz már a felszámolt paraszti világba született – első generációs értelmiségi gyötrelmes, küzdelmes életét mutatja be hihetetlen őszinteséggel és öniróniával, addig a második egységben a színházi életben is dúló kultúrharcról tudunk meg egyet s mást, de főleg azt, hogy lehet azt is humorral, szeretettel csinálni, megélni, s akkor már nem is kultúrharc. És a történet végül lekerekedik, mert a faluhoz különösebben nem kötődő színész visszatalál gyerekkorához, a földhöz, a természethez. Igaz, az ország másik végében az Őrségben, Viszákon csinál kertjében Pajtaszínházat és kapcsolódik be a magyar gyümölcsfajták visszahonosítását célul kitűző, országos jelentőségű Tündérkert mozgalomhoz.

Az önvallomásos, egyes szám első személyben írt könyvet Bérczes Lászlóval közösen jegyzi a színész. S valószínűleg nem csak a könyvet záró interjú miatt, de az epizódok szerkesztése, tömörsége is gyakorlott írói kézre vall, s mint tudjuk, Bérczes mestere az életút-könyveknek (Cseh Tamás, Törőcsik Mari). Letehetetlen olvasmány, hol sírunk, hol nevetünk, hol soha nem hallott tájszavakat ízlelgetünk, és újra és újra megdöbbenünk az amúgy ismert lélektani ambivalencián, hogy aki gyerekkorában csak betegség esetén tapasztal aggódást, féltést, abban is gyökeret ereszthet a szeretet képessége. Kordokumentum ez a könyv, nem véletlenül került a Magvető Kiadó *Tények, tanúk* sorozatába.

(Szarvas József – Bérczes László: *Könnyű neked, Szarvas Józsi...* Magvető Kiadó, 2018. és Jordán Tamás: *Hátrametszés – Az életem – tétre, helyre, befutóra.* Alexandra, 2016)

LUDMANN MIHÁLY

SCHULEK FRIGYES, AZ EMLÉKEK ÚJJÁÁLMODÓJA

A középkor felfedezése

Az emlékezés és a múlt felfedezése is lehet nagy áldás, nem csak a felejtés. Az ittlétünk szálait a múltban fonták, szövete a múlt fonalaiból szövődött. A múltidézés menekülés is a félelmeinktől, és ittlétünk igazolását is fellelhetjük benne. Európa a 19. században felfedezte saját építészeti múltját, a görög-római alkotásoktól a barokk művészet sokszínűségéig. Ez nem egyszerűen csak rácsodálkozást jelentett, hanem a régmúlt idők építészeti formáinak és megoldásainak alkalmazását és restaurálását, újjáépítését is. Ekkor oldódott fel a megismerésben és a tudásban a reneszánsz teremtette kibékíthetetlen ellentmondás a gót-barbár- és a reneszánsz-humanista stílus között. Gyakorlati szempontból megközelítve azt látjuk, hogy a kor monumentális feladataihoz a gótika rugalmasan változtatható szerkezetei tökéletesen alkalmazhatóak voltak. Emellett fontos volt az is, hogy a középkori művészet világában egyedi alkotások készültek, és nem a gyáripar uniformizált termékei, nem mérnökök terveztek a tervezőasztalnál mindent véglegesen eldöntve, hanem mesterek alkottak, akik személyesen is részt vettek a művek megalkotásában, tehát a század egyik központi eszméje, az elidegenedés távol állt ettől a kortól. Ennek is köszönhető, hogy a középkori alkotások újra az érdeklődés előterébe kerültek. Elkezdődött a művek összegyűjtése, leírása, valamint a középkorból megmaradt építészeti alkotások helyreállítása és felújítása. Ez a feladat jól képzett építészeket igényelt, akik közül kiemelkedett Schulek Frigyes.

Schulek Frigyes 1841-ben született Pesten. Édesapja a szabadságharc idején végzett tevékenysége miatt családjával – mint Pesten nemkívánatos személy – Debrecenbe költözött, a fiú itt végezte gimnáziumi tanulmányait. A család később visszaköltözött, és Schulek 1857-ben már Pesten tanult tovább. Szünidőben kőműves segédként dolgozott, így az építészet gyakorlati oldalát is megismerhette. Húsz esztendős volt, amikor Bécsben Van der Nüll, a bécsi neoreneszánsz stílusú operaház tervezőjének, később Schmidt Frigyes (Friedrich von Schmidt) a neogótika lelkes mesterének tanítványa volt. Ekkor ismerte meg alaposabban a középkornak ezt a stílusát. Tudását a regensburgi dóm restaurálásán dolgozva gazdagította. Az itt készült rajzaival az 1867-es párizsi világkiállításon sikert és elismerést aratott. 1870-ben barátja, Steindl Imre, aki szintén Schmidt-tanítvány volt, hazahívta, munkát és feladatot ajánlva neki a pesti Újvárosháza építésénél.[1] Nem sokkal hazatérése után megkeresték, hogy az

[1] A mai Váci utcában álló épület jól mutatja az ízlések és elvárok bonyolult rendszerét. A törvényszéki épület pályázatára 1869-ben három mű érkezett, Szkalnitzky Antal neoreneszánsz és Steindl Imre neogót és neoreneszánsz tervezete. Az első díjat Szkalnitzky kapta, de a bizottság a tervek átgondolását kérte, ezután Szkalnitzky visszalépett. Steindl egyedül maradt, aki két tervet küldött, mind a kettő neoreneszánsz stílű volt. Közben változott az épület funkciója is, mert a törvényszék helyett a városi hivatalok elhelyezését szerették volna így megoldani. Steindl eközben gótikusra formálta az épület tervét, és így kezdődött el az építkezés, de amikor erre rájöttek, leállították a munkálatokat, és az építészt kötelezték a neoreneszánsz stílus alkalmazására. Az épületet 1875-ben fejezték be.

ulmi dóm építési munkálataiban vegyen részt. „Tagadólag válaszoltam, mert többet véltem használhatni hazámnak, ha itthon maradok", írta később önéletrajzában. Tanári állást vállalt az 1871-ben magalakult Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezdében, ahol együtt dolgozott Székely Bertalannal és Lotz Károllyal. Itt tanított 31 évig, majd 1902-ben, Steindl Imre halálát követően a Műegyetemen a Középkori Építészeti Tanszéken folytatta a tanítást. Az oktatói tevékenység mellett szorgalmasan restaurált: többek között a lébényi, jáki, zsámbéki templomok neki köszönhették az újjászületésüket, de a felvidéki lőcsei, kassai, pozsonyi középkori építészeti művek helyreállításában is részt vett. A legfontosabb megbízása a Mátyás-templom restaurálása volt (1873), amely az építész fő művévé vált.

A budavári Nagyboldogasszony-templom vagy ismertebb nevén Mátyás-templom, ma a budai Vár és a főváros egyik szimbóluma és nevezetessége. Ezt nemcsak az elhelyezkedésének, hanem annak is köszönheti, hogy úgy tudja megteremteni a középkor illúzióját, hogy ízig-vérig megfelel a mai kornak is. Helyén már a tatárjárás előtt állhatott templom, amelyet IV. Béla újjáépíttetett, gótikus stílusban. Ezt a háromhajós bazilikát Nagy Lajos 1370 körül csarnoktemplommá építtette át, tehát az alacsonyabb oldalhajókat a főhajó magasságáig emelték. Zsigmond korában a mellékszentélyeket bővítették. Mátyás uralkodása alatt készült el a kapuzat déli oldalán álló harangtorony és kezdődött el a másik oldalon levő torony építése is. A török megszállás csak pusztítást okozott, és Buda 1686-os visszafoglalása után a kor szellemének megfelelően az épületet barokk stílusban építették újjá. Nem sokkal később a templom északi oldalához kollégiumot, a délihez pedig háromemeletes szemináriumi épületet emeltek, és a kettő között szinte eltűnt a vakolt felületű, átépített homlokzat.

A főváros és az uralkodó határozott szándéka volt, hogy az évszázadok emlékét őrző, de jellegtelenné vált templomot újjá kell építeni, és erre Schulek Frigyesnél jobb mestert nem is találhattak volna. Első fontos lépése a hozzátoldott épületek és a barokk kori kiegészítések eltüntetése volt. Annak érdekében, hogy láthatóak legyenek a középkori alapok, több helyen visszabontották a falakat. A Zsigmond-kori szentélyeket is lebontották, ugyanakkor a Mátyás korában emelt harangtornyot újjáépítették. Schulek Frigyes egyszerre törekedett arra, hogy ahol lehet, a középkori állapotot valósítsa meg, ahol pedig ezt nem lehetett, ott a saját ismeretei és tapasztalata alapján dolgozott. A templomot gótikus stílusban építette újjá, ami érthető, hiszen a meghatározó építkezések ebben a korstílusban zajlottak. Egyedül az északi fiálés torony utal a késő romanikára. „A részletekért visszatért a művész a középkorba. Hogy belemerülhessen, meg kellett tagadnia, úgymond, hogy a tizenkilencedik század szülötte. De ez csak a részletekre áll."[2] Ez valóban így van, mert az újjáépítés és a tér kialakítása már a század emberének a műve. A templom igazi összművészeti alkotás, és ebben is a középkor szelleme kísért. A vezető mester, Schulek figyelme minden részletre kiterjedt, a képekre, dekoratív festésre és a berendezés terveire is. A festői munkákat jól ismert kollégái, Székely Bertalan és Lotz Károly készítették, de feladatot kapott Zichy Mihály és Aggházy Gyula is.

[2] Medgyaszay Benkó István: *Schulek Frigyes*. In *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. 1911. 48. szám

A budai Nagyboldogasszony-templom látképe a Schedel-krónikában, 1448. (Közkincs)

Schulek Frigyes életéből több mint két évtizedet töltött a Mátyás-templom újjáépítésével. Ennyi idő alatt építésztársai akár több tucat új művet megterveztek, míg Schulek ez idő alatt csak egyet, a Szegeden álló, 1884-ben felépült református templomot. Erre az épületre is a gótika idézése jellemző, de a pompás koronázó templomhoz képest nagyon egyszerű megjelenésű, téglaburkolatának monoton színét alig törik meg fehér mészkőbetétek. A változatosságot a résztömegek mozgatásával és a nyílások elhelyezésével, méretük változásával érte el. A református templom terének egy központ, az Úr asztala köré kell csoportosulnia, és ez centrális térszervezést igényel. Schulek ötletes megoldása az volt, hogy a főhajó és az apszisosan kialakított kereszthajók 120 fokos szöget bezárva egyenlő oldalú háromszöget rajzolnak ki, amely fölött hatszög alaprajzú torony emelkedik. Ennek csúcsán van az

a rézkakas, amely miatt a helyiek egyszerűen csak Kakasos templomként emlegetik az épületet. Ezt a megoldást majd Schulek munkatársa, Petz Samu a Szilágyi Dezső téri református templomban fejleszti tovább.

A Nagyboldogasszony-templom már újjáépülve állt a várban, amikor Schulek Frigyes a Magyar Mérnök és Építész Egylet 1894. október 27-én tartott szakülésén beszámolt a templom építéséről és a további terveiről. „Kiegészítjük a magyar nemzet történetének legkiválóbb kulturális korszakait jelző építkezések sorozatát és ezzel együtt kiegészítjük a középkori építészet fejlődésének fő mozzanatait jelző sorozatot is, amely az u.n. román építészet keletkezésétől az u. n. góth stílus végső szakaszáig terjed; végre az egésznek összefoglalásában a mi korunk felfogásának is kifejezést adunk."[3] Ennek a formái a következőek lehetnek: „Az Albrecht útra levezető nagy szabad lépcső. A bástyafokokat szegélyező falakon végighúzódó fedett folyosó saroktornyokkal megerősítve. Szent István király emléke a déli Halász bástya közepén."[4]

Schulek Frigyes nem elégedett meg a templom újjáépítésével, hanem a hozzá kapcsolódó terek rendezését és a Várhegy oldalának esztétikai és funkcionális átformálását is fontosnak tartotta. A következő lépés a Halászbástya és a lépcső megépítése volt. Ezt 1897-ben kezdték el, és már 1903-ban készen állt. Ellentétben a Mátyás-templommal, ahol az építész a középkori alapokat felhasználta, a Halászbástya önálló alkotás. Az alacsony, tornyokkal változatossá tett nyitott folyosó lezárja a templom szentélye mögötti teret, és egyben kilátóhelyet is biztosít a Dunára és a pesti oldalra. A másik irányból nézve a Várhegy és a Mátyás-templom közötti átmeneti építményként viselkedik. Stílusa azonban más, mert ahogyan erről az építész beszélt, a középkor korszakait szerette volna megjeleníteni, ezért alkalmazta a félköríves stílust, a romanikát. Schulek itt is a maga végtelen alaposságával és lelkiismeretességével járt el. Minden oszlopot és oszlopfőt ő tervezett, amelyek változatossága valóban bámulatra méltó. Azonban még Szent István emlékműve hiányzott. Ezt a templom és a körfolyosó közötti térre tervezte.

Elképzelése szerint „Szent István emléke a déli Halászbástya közepére helyezett messziről látható, magas süveggel boltozott, alsó részében nyitott csarnok, melyben a szent király szobra emelt trónuson foglal helyet. A csarnok régi korhű lapidár építészete, valamint az apostoloknak a kupolában alkalmazott 12 képe kétséget kizáró módon utaljon Szent István korára."[5] Az építész tervét nem fogadták el, és város vezetői a szabadtéri lovasszobor mellett döntöttek, amit Schulek nem hagyott szó nélkül. „A modern szobrászatnak – nézetem szerint – fő hibája az, hogy működése körének sajátos határait nem ösmerve, ezeken messze túlhajt és annyi önállóságot tulajdonít magának, amennyit korlátolt eszközeivel be nem tölthet."[6] Az emlékmű méretezésével kapcsolatos kérdéseit is megfogalmazta. Akik lentről vagy a pesti partról nézik, azok miatt nagyra kellene önteni, azonban a „monstruózos szobormű

[3] In *Magyar Mérnök-és Építész- Egylet Közlönye*, 28. évfolyam, 1894. 10. szám
[4] Uo.
[5] Uo.
[6] Uo.

A nemrég felújított Szent István-szobor és a Mátyás-templom a Halászbástya felől. (Fotó: Ludmann Mihály)

nekik még akkor is elégtelen amikor az, közelben már szörnnyé vált és agyonnyomással fenyegeti a szomszédos templomot."[7]

Az 1906-ban felavatott Szent István-szobor talapzata az építész alkotása. A köztéri plasztikák szerves része, és a mű megjelenését is jelentős mértékben befolyásoló elem a posztamens – ennek megtervezését gyakran bízták az építészekre. Az építészet és a szobrászat a legősibb társművészetek. Az építészet a korábbi évezredekben előszeretettel alkalmazta a plasztikát, de az épületplasztikában a szobor vagy dombormű az építészeti struktúráknak van alárendelve. A köztéri emlékműveknél ez megfordul, itt az építész műve kap kevesebb szerepet. Sajátos, hogy a Szent István-szobor esetében a kettő egyensúlyban van, és ez az építész határozott elképzelésének köszönhető.

A Szent István-emlékmű 540 cm magas talapzata nem egyszerűen csak hordozza a szobrot, hanem önálló élete van. Olyan, mint egy plasztikával díszített épület, amely alaprajza téglány formájú és kétszintes. A négy sarkán ferdén álló, erőteljesen kiemelkedő pilaszterek vannak, amelyeket építészeti tagolások díszítenek. Ezeknek a sarkot levágó elhelyezése, perspektivikus rövidülésük a térbeliséget érzetét növelik, és rávezetik a tekintetünket a középső tömbön elhelyezett

[7] Uo.

domborművekre. Másik feladatuk, hogy posztamensként szolgálnak a négy ülő oroszlánszobornak.

A négy sík felületre domborművek kerültek, amelyek Stróbl Alajos alkotásai. Bár témái Szent István életéhez és meghatározó tetteihez kapcsolódnak, azonban a szobrász, aki korának legjelentősebb portrészobrásza volt, felhasználta ezt a lehetőséget kortársai megjelenítésére, ezzel igazolva azt, hogy az államalapító hosszú időre megteremtette a magyarság fennmaradásának keretét és kultúrájának alapját. Az uralkodó alakja mindenütt megjelenik, így a *Törvényhozás* című alkotáson is. A *Koronázás* ábrázolásán a bal szélen ott áll Justh Zsigmond író, a kettős keresztet Liszt Ferenc tartja, István mögött Alpár Ignác áll, a háttérben Wekerle Sándor, és utána Fadrusz János és Hauszmann Alajos is jól azonosítható. Az ülő fiatal nő Erzsébet királyné arcvonásait hordozza. A *Templomalapítás*on a templommodellt Schulek Frigyes tartja, főpapi ruhában Raucher Lajos építész áll, majd őt Lotz Károly követi, és Stróbl önarcképe is felismerhető. *Bécs hódolatán* pedig István előtt a bécsi polgármester Karl Luger látható. Erre az alsó szintre egy újabb és tagoltabb formát tervezett az építész. A második szinten a romanikára jellemző, nyomott arányú páros oszlopok – hosszabbik oldalon három, rövidebbiken kettő – egy belső tömböt vesznek körül, amely úgy jelenik meg, mint egy sírláda vagy ereklyetartó. Így az alsó szint olyan, mintha a felette levő épületet idéző alkotásnak lenne a posztamense. A talapzat felső szintjét is szobrászi művek díszítik. Itt a négy evangélista szimbólumai kaptak helyet, valamint a Krisztust szimbolizáló bárány és az apostoli kettős kereszt. A kétlépcsős talapzaton áll *Szent István lovas szobra*, amelynek magassága 400 cm. Bár Stróbl Alajos kedvelte az ülő figurákat, de lóra csak Szent Istvánt ültette. Lovas szoborból amúgy is kevés készült. Az újkori magyar művészet első ilyen alkotása Fadrusz János *Mária Terézia szobra*, amelyet Pozsonyban állítottak fel 1897-ben. A művet 1921-ben elpusztították. A második szintén Fadrusz műve, ez a kolozsvári Mátyás király-emlékmű. Ezek az alkotások hatottak Stróblra, akitől naturalizmusa miatt idegen volt ez a fajta historizálás, sokkal közelebb állt hozzá a portré. Ebben az esetben azonban Schulek utasítását követve mintázta meg a szobrot. Ezért uralkodik a művön a méltóságteljes mozdulatlanság, mert az építész a középkor világához illőnek gondolta el az emlékművet.

A budavári együttes negyedik része a ma már Schulek nevét viselő lépcső, amely a megközelíthetőség, és az építészeti együttes feltárulásában is meghatározó szerepet játszik. Itt állították fel a középkor első bronz lovasszobrának másolatát, amelyet Kolozsvári Márton és György mintázott meg Nagy Lajos uralkodásának idején. Ezzel válik teljessé a középkor idézése, annak a korszaknak, amelyet olyannyira szeretett és tisztelt Schulek Frigyes. Sok mindent megtanult ettől a kortól, a részletekben rejlő szépséget ugyanúgy, mint az egészben rejlő monumentalitást.

Életéből az elemzett négy műre 33 évet szánt. Az oktatást még 1913-as nyugdíjazása után is folytatta, és megtervezte az 1910-ben átadott János-hegyi Erzsébet-kilátó épületét, és 1912-ben a szegedi Fogadalmi templomot. Ez azonban a háború után Foerk Ernő átdolgozásában valósult meg.

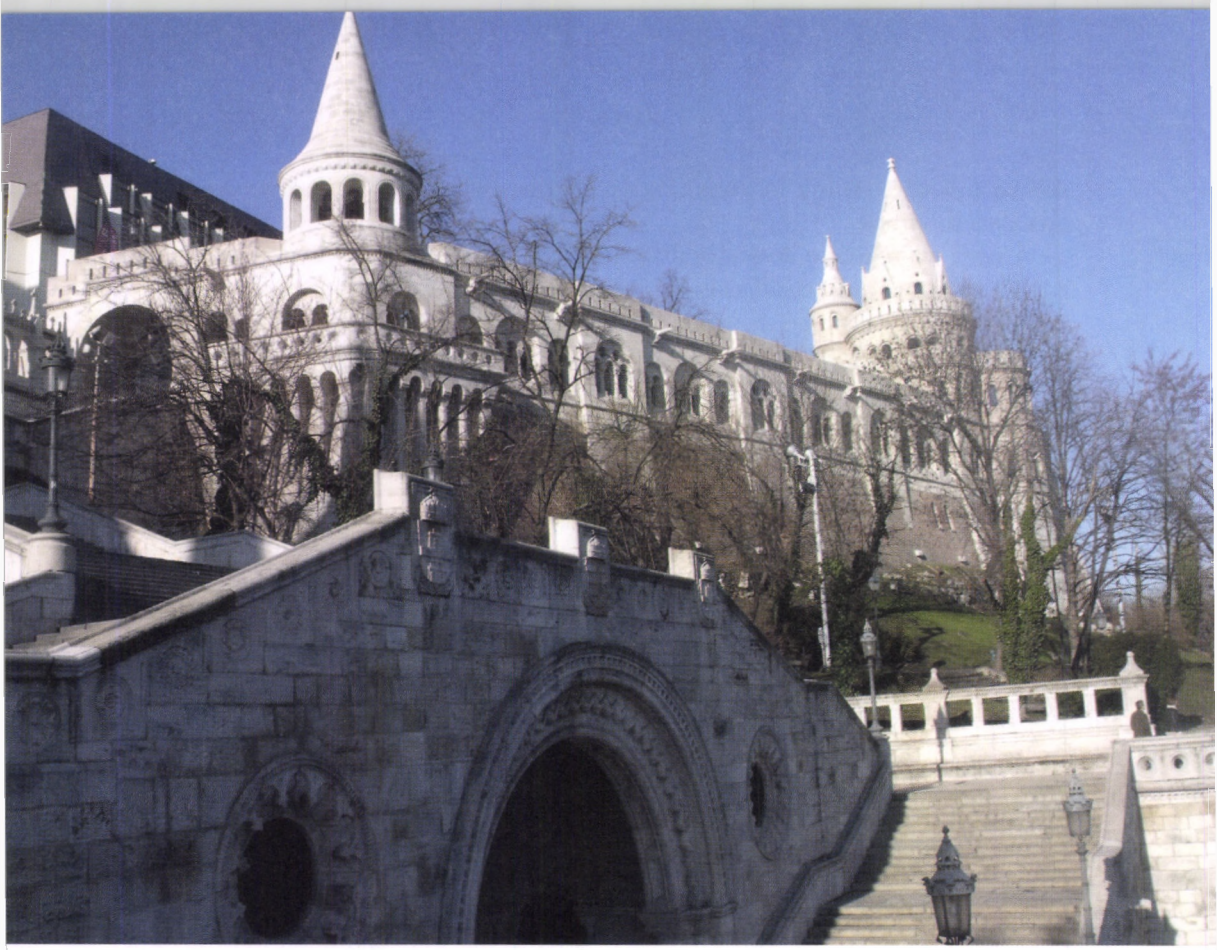

A Schulek-lépcső és a Halászbástya. (Fotó: Ludmann Mihály)

Schulek Frigyes száz éve, 1919. szeptember 5-én halt meg Balatonlellén, ahol utolsó éveit töltötte. Halálával a magyar építészet középkorra tekintő nagy korszaka is lezárult. „Az ő lelke mindig a szépet kereste. Minden tettét, minden alkotását a tényezők céltudatos összhangba hozatala jellemezte. Művész volt, mert lelke azzá tette és azért volt ő csak művész és mindig művész, mert gondolataiban mindig csak az etikai tökéletest kereste."[8] Tisztelője és egyik legkiválóbb alkalmazója volt a középkori építészet világának, és ezt nem divatból és anyagi haszon miatt tette, hanem őszinte hit és szeretet vezérelte. Kollégái és tisztelői a történelmi események miatt csak 1921. június 5-én, a Tudományos Akadémia dísztermében rendezett emlékünnepen tudták méltóan elbúcsúztatni.

[8] Fritz Oszkár: *Schulek Frigyes*. In *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. 53. évfolyam (1919), 29–38. szám

TEMESVÁRI ISTVÁN PÉTER

CSONTVÁRY ÚJ MEGVILÁGÍTÁSBAN

Csontváry több kézírásos levelét, írástöredékeinek részletét közölték már az irodalomban, ezek módszeres grafológiai elemzésére azonban e könyv megjelenéséig nem került sor.

A közfelfogás szerint a grafológia felvilágosítást nyújt a személyiségről, a kézírás szerzőjének lelkiállapotáról. Az íráselemzés híveinek lelkesedése mellett azonban tagadó és kétkedő vélemények is megfogalmazódtak. Németh László szerint a grafológia olyan háló, amelyből épp az aranyhalak úsznak ki. A világháló információi is lehűtik az érdeklődőnek a grafológiával kapcsolatos túlzott várakozását. A pszichológia – saját tudományos elemzései alapján – lényegében nem ismeri el a grafológiát érvényes, objektív vizsgálómódszernek. A francia grafológiai iskola határozottan arra törekszik, hogy a módszer érvényességét tudományosan bizonyítsa, de a kérdést nem tekinthetjük lezártnak. (Lásd: „graphologie, évaluation scientifique".) Csontváry alakja körül sok még a homály, ezért minden új adat és megközelítés, így a grafológiai elemzés is megérdemli figyelmünket.

A szerző elismert gyakorló grafológus, szakértő, kézíráskutató, oktató, grafológiai szaklap szerkesztője. A könyv több mint 20 év munkáját foglalja össze, mégpedig egy új, egyedi, összetett megközelítést használva. Módszere: időrendi sorrendben tekinti át a festő életpályáját, elválaszthatatlanul egybefűzve Csontváry írásainak tartalmi vizsgálatát és kézírásának grafológiai elemzését. A 40 év alatt született összesen 24 autográf írásmintát – levelet, levélvázlatot, feljegyzést – szakmája szabályai szerint elemzi. A mintákat hasonmásként mellékeli a könyvben, ilyenképpen a laikus is beletekinthet az írásképek megfejtésébe. Példamutató komolysággal és alapossággal elemzi a festő ismert írásainak mondanivalóit. A könyv 138 oldalán összesen 200, gondosan megválasztott Csontváry-idézet, a festő önvallomása támasztja alá a szerző által vázolt személyiségképet. Áruljuk el az elején: ez a kép több vonatkozásban eltér az eddigi megfogalmazásoktól.

Elsőként a festő 26 éves korában született hivatalos levelét tárja fel a szerző. Ez az elemzés olvasóját szakmaiságával, lelkesültségével, sokoldalúságával ragadja meg. „Olvashatóság, pontosság és merész díszítettség ritka együttese jelzi rögtön, hogy rendkívüli személyről van szó, aki toronymagasan kitűnik az átlagos emberek tömegéből" – írja W. Barna Erika. Első következtetése: az ifjú kiforrott kézírása egy igen magas szintű összetett személyiségé, egy géniuszé. Ily módon egészen más hangot üt meg, mint például a neves orvos-kutató, aki Csontváry ifjúkori életrajzi adataiból a következőket emelte ki: „Nem jó tanuló". „Gyakorta kerülte az iskolát". „Nem sok sikerrel" folytatta gimnáziumi tanulmányait. „Rossz bizonyítványa miatt" apja kereskedősegédnek adta. „17 éves korára megkomolyodott." Az utóbbi vázlat bizony egy másfajta ifjút állít elénk. Sajnálatos azonban, hogy ebben a jellemzésben nem említődik két lényeges tény. Kosztkáék városát tűzvész pusztította, kislányuk benne veszett. A család elköltözött, a gyerekek más iskolába kerültek. A tanulmányi eredményben tehát ez a tragédia és az iskolaváltás is szerepet játszhatott. Továbbá azt is tudjuk, hogy a tűzvész előtt a 12 éves Tivadart iskolája

igazgatója napi sétáira mindig magával vitte. Együtt gyűjtöttek anyagot egy tervezett természettudományi múzeum számára. Felmerül a kérdés: egy iskolakerülő, rossz tanuló tette ezt? Avagy előfordulhat, hogy a grafológia mégiscsak feltár olyan személyiségvonásokat, amelyek a hézagos, esetleg egyoldalúan válogatott életrajzi adatokból nem derülnek ki?

A zsenialitás korai grafológiai jelei mellett a szerző második lényeges megállapítása az, hogy sorra elemezve, egymással összevetve 40 év kézírását, abban nem mutatkozik különbség az idő múlásával. A festő fiatalkori és élete végéről származó írásai – a szakember számára is szokatlan módon – írásképükben azonosak.

Az összes kézírás elemzése alapján tett harmadik fontos megállapítása az, hogy azokban nyoma sincs a pszichotikusokra jellemző írásjegyeknek, személyiségzavarnak, vagy akár személyiség-változásnak. Utóbbi első jele lehetne bizonyos lappangó elmezavarnak. W. Barna Erika ilyet nem lát, de tovább is megy: a pszichózis lehetőségét nyomatékosan kizárja. Az utóbbi kategorikus megállapítással szemben azonban már joggal vethetjük fel, hogy az az egyetlen módszerre, a grafológiai elemzésre alapozódik.

Korábbi elemzők megkerülhetetlen kérdésnek tartották azt, hogy vajon a festő elmebeteg volt-e, avagy sem. Emiatt azután ha Csontváry életében, festményeiben, írásaiban furcsa és nehezen magyarázható mozzanatra bukkantak, azt könnyen betegség jelének nyilvánították. Más szerzők ilyesfajta „kórosságot bizonyító" megállapításokat joggal cáfolnak vagy kétségbe vonnak. Feltehetőleg W. Barna Erika szemei előtt nem lebegett ott a festő esetleges elmebetegségének árnyéka, ezért aztán előfeltevés, elfogultság nélkül végezhette elemzését.

Csontváry általa megrajzolt alakja végül is összetevőkben gazdagabb, árnyaltabb, és még az is lehetséges, hogy a korábbi ábrázolásoknál hitelesebb képet vetít elénk. Kétségtelenül idealizálja a festő alakját, s túlságosan magabiztosan zárja ki mindenféle pszichés zavar lehetőségét. Utóbbi kimondásához azonban további bizonyítékokra lenne szükség, az esetleges lelki zavar kérdésében helye van még további elemzésnek.

Pusztán a grafológiai szakvéleményre nyilvánvalóan nem alapozhatunk pszichiátriai diagnózist. Az íráskép tanulságai azonban harmonizálhatnak más megközelítésekkel, kölcsönösen erősíthetik egymás érvényességét vitatott kérdések megtárgyalásában. Például több mérvadó szerző, így Németh Lajos, Pertorini Rezső nyilvánvalónak tekinti, hogy az 1910-es év cezúrát jelez a festő életében, ugyanis súlyosbodik, kétségtelenné válik pszichózisa. A grafológiai elemzés ennek sem látja jelét. Ezzel teljes összhangban életrajzi adatok, a festő írásai, tervei is kétséget ébresztenek abban, hogy Csontváry gyökeres változáson esett volna át 1910 körül. Pertorini szerint az 1879-es szegedi árvíz átvészelése is súlyos pszichózist idézett elő a festőnél. Napjaink pszichiátere inkább poszt-traumás stresszről beszél, amelyen öngyógyítás segített. E véleményt erősíti grafológus szerzőnk, aki nem lát változást az árvíz után hét héttel írt Csontváry-levélben.

Elgondolkodtató, szomorú élményt jelenthet az utókor olvasója számára néhány, feltehetőleg első ízben közreadott dokumentum. Egy száztíz éves rejtélyre vetül fény: milyen választ kaphatott Csontváry három, K. L. E. művelődésügyi tanácsoshoz írott, segítséget kérő levelére. (Megfejtés a könyvben.)

W. Barna Erika műve új, eredeti adatokat tartalmazó, értékes hozzájárulás a Csontváry-irodalomhoz. A kiváló stílusban megírt, olvasmányos, szépen illusztrált könyvet egyaránt ajánlhatjuk a Csontváry kutatásával foglalkozó szakembereknek, továbbá minden, a festő iránt érdeklődő olvasónak.

(W. Barna Erika: *A sorssal nem lehet tréfálni.* Csontváry Kosztka Tivadar személyiségéről írásai és kézírása alapján. CEREG – Grafológiai Akadémia, 2018.)

MÁTYÁS CSABA

ÉLETBARÁT-E A MŰVELTSÉGÜNK?

Miért visszhangtalan a biodiverzitás-krízis?

A biodiverzitás megítélését a társadalmi, közjogi, politikai áramlatok és konvenciók befolyásolják.[1] Ha megvizsgáljuk a biodiverzitás fontosságára felhozott érveket, azok között morális, esztétikai vagy emberi szempontból hasznossági indokokat találunk, amelyeknek csak közvetetten van kapcsolata a tudománnyal; ökológiával, evolúcióval. Leghatékonyabb érvnek a hasznosság kiemelése látszik, akár fennálló (rovar-beporzás) akár vélelmezett (feltáratlan gyógyászati alkalmazás?) előnyökről van szó. Eközben az ember egyfajta feljebbvalóként dönt hasznosokról és károsokról.

Műveltségünk antropocentrikus, amely az embert a többi élőlénytől (és élettelen környezetétől is) elválasztja. Az ember természetesnek tűnő különválasztása mélyen be van ágyazva tudatunkba, ez leszűkíti a társélőlényekre szánt figyelmet. Az emberközpontú megközelítés elsősorban a monoteista vallásokban nyert kifejezést, ahol az élővilág egyfajta embert szolgáló, igény-kielégítő szerepet kapott. A modern kereszténység a biodiverzitás-védelem fontosságát felismerve, korszerű elveket igyekszik megfogalmazni (teremtésvédelem), de alapdogmái nem változtathatók, ezért inkább csak követő/magyarázó szerephez juthat. A kompromisszumnak szánt „Gaia-elmélet" ökológusoktól származik ugyan (Lovelock), ez azonban csak metaforaként fogadható el.

A „teremtett tökéletesség" helyett naiv-antropomorf természetértelmezések jelentek meg az utóbbi idők közbeszédében. Itt az emberi társadalom eszményített működésének princípiumait vetítik ki az élő rendszerek működésébe: a kölcsönös segítségnyújtás, igazságosság, altruizmus gondolatát, és elvetik a szelekció (és a velejáró pusztulás) meghatározó szerepét, akár ideológiai alapon. Egyes mozgalmak a teremtmények jogainak bevezetésével is próbálkoznak. A naiv természetmagyarázó nézetek fő veszélye, hogy felmentést adnak a sürgős teendők felismerésétől, és ezzel (alkalmasint szándékosan) a hiperkonzumens életmód és a hozzá tartozó gazdasági rendszer erősítését támogatják.

Eközben a DNS-alapú élet jellemzői ezzel diametrálisan ellentétesek: tudományos értelemben nincs se kooperatív harmónia, sem emberi értelmű „cél". A sokté-

[1] A szöveg a „Biodiverzitásról másképp 4. Kiüresedő magyar erdők?!" konferencia plenáris előadásának kivonata, amely 2019. október 24-én hangzott el Budapesten, az MTA székházában.

nyezős, exponenciálisan, és ráadásul késedelemmel reagáló élő rendszer a kaotikus rend törvényei szerint működik, akárcsak az életet meghatározó földi klíma. Emellett igen nagymértékű redundanciát is hordoz, vagyis a biodiverzitás-vesztés következményének előrejelzése csak korlátozottan lehetséges. Darwint félreérti, aki a rendszerek optimális működéséből indul ki. A biodiverzitás nem értelmezhető egyedül statisztikailag; az élő rendszer funkcionalitása sokféle megoldásban működőképes, a diverzitást alkotó fajok jelentősége nagyon különböző lehet.

Az élő rendszerek megértését a rohamos urbanizáció és az internet diadalútja is rontja, amely a lakosság nagy tömegeit szeparálta a természeti kontaktustól, egyben növelve fogékonyságukat a naiv természetmagyarázatok irányába. Komoly problémának látom, hogy ez igaz a véleményalkotók, de különösen a politikusok nagy részére is: legtöbbjük jogász, közgazdász, szociológus, köztük csak mutatóba akad biológus vagy agrárszakember.

Leértékeli az élő sokféleséget a modern társadalmakban hódító technizálódás, az emberi fenotípus fokozatos kiterjesztése szervetlen kiegészítők irányába (önjáró autó, mesterséges intelligencia, gondolatvezérelt robotok). Az élő-élettelen környezet különválasztása kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy a (geo-)fizikális, „élettelen" környezetet a négy „őselem" mellett ötödikként a földi Élet (az alkimisták „kvintesszenciája") alakította, és itt nemcsak az oxigéntartalmú légkörre, a talajra, hanem például a mészkőhegységekre, a szénhidrogén- és vasércmezőkre utalhatunk. Nem túlzás azt mondani, hogy a Föld bolygót legelsősorban nem a víz vagy a légkör, hanem a *DNS-alapú élet* jelenléte jellemzi.

Jelen gazdasági rendünk döntéseit költség-haszon elemzés alapján várható előnyök határozzák meg. A cselekvési (beruházási) prioritás eldöntésénél ez elsődleges szempont. Ebbe a számításba nem illeszkedik a biodiverzitás és szolgáltatásai. A mezőgazdasági birtokszerkezet átalakulása, a zöldmezős megaberuházások, a város környéki lakóövezetek parttalan szétterjedése, vagy a térkövezés diadala a városi zöldterületek felett tanúsítja, hogy a biodiverzitás védelmét a térség- és városfejlesztés érvei ma rendre felülírják, és ezt „fejlődés"-ként, megelégedéssel értékeljük – míg más kontinenseken hasonló fejleményeket elítélünk. A hazai mértéktelen ütemű területfoglalás európai összehasonlításban is kiemelkedő. Aktuálissá teszi ezt a KSH kimutatása: *2018 az első olyan év Magyarországon, amikor a művelés alól kivett terület nagysága* (1 947,8 ezer ha) elérte, sőt *meghaladta az egyébként növekvő tendenciát mutató hazai erdők összterületét* (1 939,7 ezer ha). Nem lehet ezeket az adatokat a globális változások figyelembevétele nélkül elemezni, különös tekintettel arra, hogy nem klímaváltozásról, hanem *globális élőhely-degradációról* kellene beszélnünk. Magyarország kitettsége miatt a szárazsági- és hőségstressz erősödő fellépésével kell számolnunk, ami az élőhely- és biodiverzitás-vesztés további fokozódását jelzi előre. Ez a körülmény az eddigi merev konzervációs alapelvek felülvizsgálatát indokolja, mint amilyen például az egykori természetes ökoszisztémák rekonstruálása, vagy az őshonos fajok prioritása.

Az élő sokféleség fontosságának alábecsülése, a pszichikai hárítás és a rövidtávú előnyök keresése a társadalmat és annak tükrét, a politikát egy csapdába tereli, amelyből csak a felvilágosult választópolgárok műveltségi szintje és önkorlátozása segíthet ki.

A legfontosabb tehát *a társadalmi igény, az élet-centrikus műveltség erősítése*, amelyet tapasztalva, a politika azt késedelem nélkül magáévá tenné (lásd a politikai áramlatok hirtelen változását Nyugat-Európában). Ehhez alapvető szemléleti változás szükséges az ember és társélőlényei kölcsönös viszonyáról, amely a jelenleg terjedő naiv idealizálás helyett az emberről egy *exponenciálisan invazív, omnikonzumens és elszabadult népesség-gradációt tanúsító, fenntarthatatlan parazita populáció* képét vetíti ki, amely nem vesz tudomást az élőlények kölcsönös függőségéről. Ugyanis a *Homo sapiens* nem őrzője a biodiverzitásnak, hanem a *DNS-alapú földi biotikus rendszer többi fajtársaitól függő, integráns része*. A műveltség tudati átformálása, egy új mítosz közös szolgálata óriási, ráadásul sürgető feladat. Méltán hasonlítható a piramisok építéséhez, amelyek saját idejükben ugyancsak a társadalom és a civilizáció fennmaradásának célját szolgálták.

A klímaváltozás az emberi élet minden területét érinti. Ezért politikai kérdés, és a biodiverzitás védelme is az. A megvalósítás záloga a természetes folyamatokra támaszkodó termelés, a fogyasztási igények visszaszorítása az ökológiai hitelből élés helyett. Ehhez magas szintű elszántság, demokrácia, bizalom, és a legrosszabb emberi ösztönök visszaszorítása szükséges. A ma hiányzó nemzetközi egyetértés és szolidaritás újjáépítése nélkül ez nem lesz végrehajtható.

Adatok Magyarország környezeti állapotához, illetve a biodiverzitás helyzetéhez:

– *Központi Statisztikai Hivatal kiadványa a fenntartható fejlődés állapotáról.* Budapest, 2019. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/fenntartfejl/fenntartfejl16.pdf (Például 6.4.1.1.Földhasználat művelési ágak és gazdaságcsoportok szerint (1990–2019))
– *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégiához készített jelentések.* https://www.parlament.hu/web/nfft/elorehaladasi-jelentes (Például.: 2015-2016 évi jelentés, Összefoglalás, 2. sz. mell.: Magyarországi helyzetkép)
– *Felelősségünk a teremtett világért.* A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről. Budapest, 2008. 58.

TÜSKÉS ANNA

MEGEMLÉKEZÉSEK RÁKÓCZIRÓL FRANCIAORSZÁGBAN

A párizsi Magyar Intézetben 2019. szeptember 13-án tartott *La Hongrie et l'Europe à l'époque de François II Rákóczi (Magyarország és Európa II. Rákóczi Ferenc korában)* című konferencia Tóth Ferenc, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója és Pálvölgyi Balázs, a párizsi Magyar Intézet munkatársa szervezésében jött létre. A II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásának 315. évfordulója alkalmából tartott Rákóczi-emlékév keretében

A Rákóczi-emlékmű és mellszobor Yerres-ben. (Fotó: Tüskés Anna)

tizenkét előadó – főként francia és magyar, valamint egy-egy lengyel és spanyol kutató – részvételével tartott tanácskozás célja bemutatni a II. Rákóczi Ferenc történeti, diplomáciai, irodalmi, művészeti, hadtörténeti munkásságával kapcsolatos legújabb kutatási eredményeket.

A rendezvény résztvevőit Károlyi György nagykövet köszöntötte. Beszédében három pontban láttatta Rákóczi személyének és munkásságának aktuális jelentőségét: 1. Rákóczi egész életét és vagyonát a török hódoltságtól megszabadult Magyar Királyság önállóságáért vívott harcnak szentelte. 2. Életének minden szakaszában hangsúlyos szerepet játszott keresztény hite. Ahogy több művében is leírta: a Párizs közelében lévő grosbois-i kolostorban megtalálta lelki nyugalmát, s végrendelete szerint szívét ott temették el. 3. A szatmári békét megkötő két oldal – Ausztria részéről Pálffy János és Rákóczi részéről Károlyi Sándor – jól ismerte egymást, s egy olyan „intelligens békét" kötöttek, amely nem alázza meg a legyőzöttet.

A megnyitót Tóth Ferenc és Lucien Bély tartotta, áttekintést adva a korszak diplomáciai és hadtörténeti összefüggéseiről. A történelemmel kapcsolatos délelőtti szekció első előadásában Géraud Poumarède (Université Bordeaux Montaigne) bemutatta a török portánál folytatott, és a magyar emigrációval kapcsolatos francia diplomáciai manővereket. Kalmár János, az ELTE BTK Történeti Intézetének docense Rákóczi 1703–1711 közötti diplomáciai erőfeszítéseiről beszélt. Lucien Bély (Sorbonne Université) Rákóczi inkognitó státuszának jelentőségét és fontosságát elemezte XIV. Lajos francia király udvarában: azáltal, hogy Rákóczi rangrejtve tartózkodott Franciaországban, sokkal közvetlenebbül, ceremóniák és kiadások nélkül érintkezhetett a királyi családdal. Núria Salles Villaseca barcelonai kutató bemutatta a Spanyolországtól II. Rákóczi Ferenchez titokban küldött ügynök, Jacques de Boissimène (1668–1757) ezredes tevékenységét. A nagykövet Rákóczi fejedelem érdekében III. Ahmet szultán udvarában (1717–1718) teljesítette küldetését. Miután Rákóczi egyik levelét elfogták, és így fény derült az egyezkedésre, Boissimène küldetése a Portához szóló misszióvá vált, és nemzetközi botrányt okozott, amely az ügynök visszahívásához vezetett. Adam Szabelski poznani kutató Rákóczi lengyelországi tartózkodásairól tartott előadást.

Az irodalomnak és képzőművészetnek szentelt délutáni szekció egyik előadója, Jean Garapon II. Rákóczi Ferenc emlékiratainak irodalomtörténeti jelentőségéről és francia kapcsolatairól beszélt. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, Tüskés Gábor bemutatta előadásában a Rákóczi önéletrajzi írásaiban kirajzolódó Magyarország-képet. Egyed Emese, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem tanára a Bartha Ágnes Katalin által 2000 körül felfedezett, a törökországi száműzetésben játszódó *Gróf Bonnéval* című drámáról és annak 2011-es kolozsvári színreviteléről tartott előadást. Tóth Ferenc bemutatta a főként Mikes Kelemen *Törökországi leveleiből* ismert Kőszegi Zsuzsanna családjának történetét a Nantes-i és a La Courneuve-i Diplomáciai Levéltárban talált, valamint a család leszármazottai tulajdonában fennmaradt források alapján. Magam II. Rákóczi Ferenc 20. századi köztéri emlékműveiről tartottam előadást. Elemeztem az emlékművek típusait ikonográfia és funkció szempontjából, valamint a körülöttük tartott kiemelkedő megemlékezéseket.

Az előadásokból és az azokat követő tudományos vitákból rendkívül sokrétű és árnyalt kép alakult ki a magyar és európai történelem 18. századi eseményeiről, amelyeket az elmúlt mintegy kétszáz évben már sokat kutattak ugyan, de újabb

források feltárásával további részletek látnak napvilágot. A tanácskozás zárszavában Tóth Ferenc professzor kiemelte a rendezvény legfontosabb tanulságait, és szó esett arról is, hogy a konferencia előadásait megjelentetik magyar és francia nyelvű kiadványban egyaránt.

A konferenciateremben a Magyar Emlékekért a Világban Egyesület Rákóczi-kiállítása bemutatta Rákóczi életének és emlékezetének helyszíneit, fényképekkel gazdagon illusztrált kétnyelvű (francia–magyar) posztereken. Az Egyesület elnöke, Messik Miklós ismertette a 15 tablóból álló, 8 országból származó Rákóczi-emlékhelyeket.

A konferencia résztvevői (az előadók, illetve a párizsi tömegközlekedés általános, egész napos sztrájkja miatt viszonylag kisebb létszámú hallgatóság) Tóth Ferenc vezetésével egy séta keretében megnéztek a Rákóczi-emigrációhoz kapcsolódó két épületet a párizsi Magyar Intézet közelében: az Hôtel de Transylvanie-t (9 Quai Malaquais) és az Hôtel Bercsényit (58 rue de Verneuil). Az utóbbi ház helyén állt korábban Bercsényi Miklós fia, Bercsényi László Ignác (1689–1778) háza, aki 19 éves korától II. Rákóczi Ferenc testőrségének századosa, majd 1758-tól Franciaország marsallja volt.

A konferencia másnapján, szombaton 10 órakor Kiss Ulrich SJ által celebrált szentmisével kezdődött a yerres-i Rákóczi-ünnepség. A Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén tartott prédikációjában Kiss rávilágított Krisztus keresztjének fontosságára Rákóczi életében és vallásosságában. Ezt követően, fél 12-kor kezdődött a koszorúzási ünnepség az 1937-ben felavatott Rákóczi-emlékműnél. Ezen a helyen állt a grosbois-i kamalduli kolostor, ahol Rákóczi 1715–1717 között élt visszavonultan, és ahol elkezdte írni emlékiratait. A francia forradalomban teljesen megsemmisült kolostoregyüttes feltételezett helyén álló emlékmű 2010-ben Rákóczi bronz mellszobrával bővült, amely Borsi Antal sárospataki szobrászművész alkotása. Borsi Antal 2018-ban bekövetkezett haláláig minden alkalommal részt vett az évente megrendezett Rákóczi-emlékünnepségen.

A megemlékezésen jelen voltak többek között Borsi (Rákóczi szülőhelye) és Oroszlány (Yerres testvérvárosa) települések képviselői, Yerres városvezetése, magyar és francia részről egyaránt öt-öt zászlóvivő, valamint Yerres város fúvószenekara. Az ünnepség után az Orangerie-ben ebédet adott Károlyi György nagykövet. Délután 3-kor Tirts Tamás gyűjteményéből kiállítás nyílt az André Malraux-teremben. A kiállításon Rákóczi személyéhez kapcsolódó eredeti tárgyak (könyvek, metszetek) és festmények reprodukciói szerepeltek.

(A két eseményről szóló videóbeszámoló megtekinthető a következő linkekre kattintva: https://mtabtk.videotorium.hu/hu/channels/4394 és a https://mtabtk.videotorium.hu/hu/channels/4412)

PAP MILÁN

A KATOLIKUS HAGYOMÁNY, SZEMBEN A FORRADALMI IDEOLÓGIÁVAL

Magyar fordításban ez a címe Danilo Castellano, olasz politikafilozófia professzor spanyol nyelven megjelenő kötetének[1], amely a forradalomellenes, tradicionalista gondolkodásba nyújt betekintést. Ez az irányzat a forradalmi politika és ideológia, a „permanens felszabadítás" eszméjével szemben a katolikus tradíció politikáját kínálja a későmodernitás társadalmi elbizonytalanodásának korában. Castellano könyve a spanyol tradicionalista megújulás fő szervezője, Miguel Ayuso, spanyol katolikus jogfilozófus által szerkesztett *De Regno* sorozat legújabb kötete.

Spanyolországban a Franco-diktatúrát követően a tradicionalista gondolkodás sokáig nem volt népszerű: a demokratikus átalakulás kezdetén, majd a nyolcvanas-kilencvenes években a tradicionalistákat csodabogaraknak tartották, s a két évszázados tradicionalista hagyományt pedig inkább a Franco-rendszer egyik szellemi tartópilléreként azonosították, amely már önmagában diszkreditálta e modernitással szemben erősen kritikus eszméket. A kétezres években azonban a tradicionalizmus újraéledésének vagyunk szemtanúi, ha nem is mindjárt politikai mozgalomként, hanem szellemi törekvésként. A *De Regno* sorozat ezt az újjászületést reprezentálja, amelynek szerzői között olyan spanyol tradicionalista gondolkodókat tarthatunk számon, mint a Francisco Elías Tejada vagy Rafael Gamba, a spanyol karlista monarchizmus fő gondolkodói, illetve az amerikai Frederick D. Wilhelmsen. Tagadhatatlan, hogy az említett szerzők főként a hatvanas-hetvenes években, tehát a Franco-rendszer idején örvendtek nagy népszerűségnek az ibériai államban, de nem kevés kritikával illették a diktatúra működését is. Eszmeileg és személyes kapcsolatai révén közel állt e körhöz a magyar Molnár Tamás is, akit spanyol tradicionalisták megkerülhetetlen gondolkodóként tartanak számon.

Danilo Castellano 1945-ben született az Udinétől húsz kilométerre fekvő Flaibanóban, katolikus monarchista indíttatását pedig apjától örökölte, aki idejekorán megismertette a francia filozófus, Joseph de Maistre reakciósnak minősített gondolataival. Szellemi érlelődése a hatvanas évekre esett. A trieszti egyetemen Augusto del Noce olasz filozófus és keresztény demokrata politikus volt a témavezetője. Csatlakozott az olasz monarchista politikai mozgalomhoz, később az *Instaurare* tradicionalista katolikus folyóirat alapítója lett. Nyugdíjazásáig az udinei egyetem politikafilozófia professzora volt; köteteit és írásait francia és spanyol nyelvre is lefordították. Így a *De Regno* sorozat első kötete Castellano úrnak a politika természetéről írott, és természetjogi érvelésű kötete volt (*La Naturaleza de la Política*, 2006). A *De Regno* sorozatban kiadott legutóbbi könyve nyolc írását, előadását foglalja magában, amelyek a tradicionalista politika- és társadalomfilozófia fő témáit kíván-

[1] Danilo Castellano: *La tradición católica frente a las ideologías revolucionarias*. Consejo de Estudios Hispánicos Felipe II, 2019, Madrid, 176.

ja tárgyalni: forradalomellenesség és az egyház tanítói szerepe; a monarchia helye a politikai modernitásban; a liberalizmus és a demokratikus szuverenitás kritikája; a katolikus politika és a *res publica christiana* lehetősége.

A kötet a forradalomi ideológia és az ellenforradalmi gondolkodás kettőségéből indul ki. Az ellenforradalmat Castellano nem a forradalom fogalmából vezeti le, tehát nem csupán egy forradalomellenes reakciót lát benne, hanem a forradalmi állapot ellentéteként tételezi. A forradalmi állapot itt az a metafizikai törekvés, amely a világ valósága fölé kívánja emelni a jövőbeli társadalom perfekcionista eszméjét, az utópiát. Castellano e forradalmi utópiával a modern ideológiákat írja le, sokszor használja velük kapcsolatban az *espejismo*, azaz a délibáb(ság) fogalmát. Ezzel a „politikai metafizikával" szemben létezik az egyház, pontosabban az univerzalista katolicizmus nem egyneműségre való törekvése és az immanentizmust tagadó tanítása. A forradalmi ideológiák korában az egyház a különböző partikularitások és társadalmi hagyományok egybefogására képes intézményrendszer, ez jelenti „ellenforradalmiságát" is.

Érdekes, ahogy a második és harmadik fejezetben a monarchiáról értekezik. Castellano modernitás-ellenessége abban nyilvánul meg leginkább, hogy tagadja az újkori szuverenitás (Machiavelli, Bodin, Hobbes) eszméjét is. A szerző szerint a politika természetéhez hozzátartozik a hatalom diffúz jellege, amelyet az arisztotelészi filozófiából és a középkori skolasztika elméleteiből vezet le. Castellano szerint a család, a (polgári) társadalom és a politikai közösség mind egyenértékű terei a politikának, köztük nincs hierarchikus viszony, viszont belső természetüket a tekintély elvének kell szerveznie. A politikai közösség számára a monarcha így elsősorban nem a szuverén hatalmával, tehát az erőszak monopóliumával jellemezhető, hanem azzal a tekintéllyel, amely generációkon átívelően az „emberi jót" testesíti meg, eszméjében részelteti a közösség tagjait e transzcendentális jóból.

Mint a modern szuverenitás legelterjedtebb kifejeződését, Castellano elveti a nemzet mint identikus közösségalkotó eszme politikai alapjait is. Számára nem a nemzet a politikai közösség és a hatalom forrása, hanem ama etikai rendszer, amely az emberi jó és az emberi lét céljának filozófiájából vezethető le. Ehhez képest bármely kollektív identitás önmagára irányul, immanens és nem transzcendens célokat mutat fel.

Nincs jobb véleménnyel a liberalizmusról és a demokráciáról sem. A liberalizmus mint szabadságalapú politikafilozófia elsősorban a szabadság negatív értelmezésére alapoz: szabadságomban áll megtenni valamit, ha nem vagyok korlátozva benne a másik ember, a környezetem és körülményeim, a társadalom és a politikai hatalom által. A liberalizmus mint ideológia pedig Castellano szerint e korlátok folyamatos felszámolását jelenti, azaz a felszabadítást, amely a történelmi progresszió értelmévé válik. Ezáltal a liberalizmus folyamatos szembenállásokat hoz létre, ahol az egyén szabadságának korlátozását látja: így kerül szembe az individuum a politikai közösséggel, válik az alkotmányosság eszméje az állammal szembeni egyéni jogok biztosítékává, és a társadalmi konfliktus a liberális társadalomfelfogás módszertani kiindulópontjává, a társadalmi létezés fő problémájává. A demokrácia, amely, főként Rousseau nyomán, a szuverént a népfelség elvében fedezi fel, értékrendszerét tekintve saját célját önmagában találja meg. Ez az immanentizmus,

amely szemben áll minden tradicionalista felfogással, egy komoly társadalmi illúziót rejt magában: a népfelség elveként értelmezett szuverenitás a liberalizmusban a felszabadítás célját jelöli ki, amely nem másra, mint ismételten a népfelség elvére utal. Az érvelés itt körben forog – írja Danilo Castellano –, amelytől a modern kereszténydemokrácia sem mentes, amennyiben – hasonlatosan a demokrácia liberális értelmezéséhez – a felszabadítás eszméjét állítja a középpontba.

Mi jelentheti a megoldást – teszi fel a kérdést a tradicionalista szerző –, amely kiutat jelent a modernitás ellentmondásokkal terhelt politikai-társadalmi világából? Castellano ezt a katolikus politikában és a *res publica christiana* közösségében véli felfedezni. Az arisztoteliánus-tomista érvelést követve: ahogy az emberi élet, úgy a politika elsődleges célja is a jó, az Istentől eredő tökéletesség keresése kell, hogy legyen. A társadalmi jó azonban sokféleképpen nyilvánulhat meg, ezért fontos a különböző társadalmi-politikai világok elfogadása és autonómiája. A szuverenitás elvén alapuló állami központosítással szemben Castellano a társadalmi szubszidiaritás elvét vallja: a tekintélyen alapuló hatalom a társadalom különböző szintjein jelenik meg, és egymást kiegészítve egy politikai közösséget alkot. E politikai közösségek részei a keresztény világot értékeiben egyesítő *res publica christianá*nak, az univerzalista közösségnek, amelyben az emberről, az emberi célokról szóló filozófia Istennel való kapcsolatából vezethető le. Mindez szemben áll a jelen forradalmi, vagy forradalmasító ideológiáival.

A politikai modernitás elmúlt két évszázada, kis túlzással szólva, a forradalom és a forradalmi politika körül forgott. Legkésőbb az 1789-es francia forradalom óta ez a fogalom szervezte a politikai eszmék és a politikai csoportosulások mozgását. A forradalom azonban nemcsak a politika, hanem a gazdaság, a tudományos élet és a társadalom mindennapjainak is fontos fogalmává vált. A forradalom „hívása" ugyanis azt az időszemléletet testesíti meg, amely a politikai modernitás sajátja, vagyis egy olyan jövőbe mutató változást jelent, amely a hagyomány és az uralkodó társadalmi viszonyok megváltoztatásával vagy eltörlésével a „felszabadítás", a „társadalmi igazságosság" megteremtésével kecsegtet. A konzervatív társadalomfilozófiák ezen eszmék tagadásából táplálkoztak, a 18. század végétől a hagyomány védelmében léptek fel. Az említett forradalmi gondolkodás legkérlelhetetlenebb ellenfele, ahogy ez Danilo Castellano kötetéből is nyilvánvaló, a tradicionalizmus eszméje, az organikus rend és transzcendens értékrendszer szükségességét hirdeti a forradalmi változásokkal szemben.

SZERZŐINK

Braun Zsolt Zoltán történész, okleveles közigazgatási menedzser, Európa-szakértő. A Belügyminisztérium Kommunikációs Főosztály munkatársa, rendőr alezredes.

Gróh Gáspár (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A Köztársasági Elnöki Hivatal volt igazgatója, a *Magyar Szemle* főszerkesztője.

Guitman Barnabás (1977, Szombathely) történelem-latin szakos bölcsész (PPKE BTK). PhD disszertációját a PPKE BTK-n védte meg reformációtörténeti témakörben 2009-ben. 2002-től oktat a PPKE BTK Történettudományi Intézetében. Főbb kutatási témái a kora újkori Habsburg Monarchia és a konfesszionalizáció történetére fókuszálnak.

Herczegh Géza (1928, Nagykapos – Szlovákia – 2010, Budapest) jogász, akadémikus, alkotmánybíró (1990–1993). 1993 és 2003 között az ENSZ Hágai Nemzetközi Bíróságának tagja.

Jobbágyi Gábor (1947, Budapest) jogász. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem intézetvezető egyetemi tanára.

Ludmann Mihály (1959, Debrecen) festőművész, művészettörténész, tanár. Festményei, grafikái a nyolcvanas évek második felétől szerepelnek csoportos és egyéni kiállításokon. Főleg szépirodalmi műveket illusztrált. Több mint húsz éve foglalkozik a 19–20. századi magyar építészet történetével.

Lugossy László (1939, Budapest) 1957–1961 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola operatőr szakán tanult. 1961-től 1962-ig a Híradó- és Dokumentumfilmgyárban a Magyar Híradó operatőre. 1962–1964 között a moszkvai Össz-szövetségi Filmművészeti Főiskola rendező szakán tanult. 1964-ben a Balázs Béla Stúdióban is dolgozott. 1981–1995 között a Filmművészek Szövetségének főtitkára. Televízió főigazgató-helyettese, 1996–2000 között alelnöke.

Mátyás Csaba (1943, Marosvásárhely) erdőmérnök, diplomáját Drezdában szerezte. Evolúciós ökológiai kutatásai során vendégprofesszorként hosszabb időt töltött Kanadában, majd Kaliforniában. Az erdők klímaváltozásra felkészítése terén ért el új eredményeket. Tudományterületén jelentős elismertséget szerzett és több nemzetközi szervezetben játszott fontos szerepet. Egyetemi tanár Sopronban, az MTA rendes tagja. 8 könyve, 300-nál több tanulmánya és nagyszámú népszerűsítő cikke jelent meg magyar és idegen nyelven.

Miskolczy Ambrus (1947, Marosvásárhely) történész, a történettudomány doktora, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA tagja. A bukaresti Nicolae Jorga Történettudományi Intézet külső tagja, az USA-ban működő Society for Romanian Studies tagja és a *New International Journal of Romanian Studies* szerkesztőségi tagja.

M. Szebeni Géza (1945) bölcsészdoktor, kandidátus, a történettudomány habilitált doktora, egyetemi magántanár. Kutatási területe a 20. századi politika- és diplomáciatörténet.

Pap Milán (1983, Esztergom) a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutató Központjának és az MTA TK Politikatudományi Intézetének munkatársa. Kutatása középpontjában a modern magyar politikai gondolkodás nyelvezete és a kortárs politikaelmélet áll.

Szabó Éva Eszter (1970, Budapest) történész, amerikanista. Az ELTE Angol-amerikai Intézet Amerikanisztika Tanszékének adjunktusa. Fő kutatási területe az Amerika-közi kapcsolatok, valamint a nemzetközi migráció fő kérdései.

Szekér Nóra (1976, Budapest) történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen történelem, német és esztétika szakon végzett. 2009-ben szerzett PhD fokozatot. Kutatási területe a második világháború és annak utóhatásai Magyarországon. Jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kutatója.

Tóth Klára (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. *A Magyar Szemlé*nek 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa.

Temesvári István Péter reumatológus, ideggyógyász. 40 éven át az ORFI (Országos Reumatológiai és Fizioterápiás Intézet) orvosa. Jelenleg az ORFI önkéntes munkatársa és a budapesti angyalföldi Rendelőintézet reumatológus szakorvosa. A gyógyító munka, kutatás, oktatás mellett fő szakmai törekvése a fiatalok tudományos tevékenységének támogatása és a nemzetközi, hangsúlyosan a keleti orvosi kapcsolatok fejlesztése.

Tüskés Anna (1981, Budapest) irodalomtörténész, művészettörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Kutatási területei: Illyés Gyula, 20. századi magyar irodalom, egyetemtörténet, középkori művészet és építészet.

ÚJ MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

HERCZEGH GÉZA

MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKÁJA

896–1919

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

4200 Ft

ÚJ MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

KIRÁLY BÉLA

HARANGZÚGÁS

VAGY LAIKUS HUMANIZMUS

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2900 Ft

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
Entz Géza

Alapító főszerkesztő:
Kodolányi Gyula (1990–2017)

Főszerkesztő:
Gróh Gáspár

Nyomda:
Séd Kft.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu webshop-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), emailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu/storefront/, 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Külföldön a befizetés időpontjában érvényes árfolyamon ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és
a Magyar Szemle Könyvekkel
együtt
az alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint a LÍRA hálózatában,

Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGÜNKBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra megpróbálunk válaszolni, és igyekszünk azokat megőrizni. Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket kérjük.
A szerk.

VOLUME X, NO. 6 BUDAPEST NOVEMBER 2019

HUNGARIAN REVIEW

A Bimonthly Journal from Central Europe

LEVENTE MAGYAR Cardinal Mindszenty, "the vanquished who vanquishes" • 1989, Miracle or Necessity: JOHN O'SULLIVAN, GYULA KODOLÁNYI, EDWIN J. FEULNER, GÁBOR TURI • TONY ABBOTT and MARK HIGGIE on Borders, Migration and Christianity • BORIS KÁLNOKY A Right Wing Anti-Semitic Murder Has Sent Shockwaves through German Society • ANDREAS UNTERBERGER Austrian Head-Scratchers • DOROTTYA GULYÁS "The whole world fits into his left hand" – On the Art of Béni Ferenczy • MIKLÓS BÁNFFY Phoenix Land – Memoirs

Minden ország a maga egységét akarta biztosítani, természetesen, ha lehetett, területszerzéssel kiegészítve. A magyar–román viszonyt éppen a geopolitikai helyzet bonyolítja. A hódító magyar királyok szupranacionális nagyvállalkozók, akiknek a pápa meghosszabbított karjaként kellett terjeszteniük a katolikus hitet. A román vajdaságok uralkodói, hogy elkerüljék a vazallusi viszonyt, az ortodox Bizáncnál találtak legitimitást. A keleti és nyugati kereszténység változó konfliktusai és együttműködése határozta meg a románok és a magyarok életét.

Miskolczy Ambrus

A Habsburg-ház által irányított, a középkori Magyar Királyság egy részét lefedő királyi Magyarország önálló magyar külpolitikát nem folytathatott. Az európai nagyhatalmak diplomáciája ugyan élénken érdeklődött a magyarországi események iránt, de a királyi Magyarország egy-két kiemelkedő magyar személyiségen kívül komoly diplomáciai hatással nem bírt a történelmi eseményekre. A Mohácsot követő első évtizedekben nagyon sok magyar származású diplomata szolgálta a királyi udvart, de számuk később csökkent.

Braun Zsolt Zoltán

Az európai nagyhatalmak elutasító magatartását az váltotta ki, hogy miután a Radetzky győzelme nyomán felülkerekedő erők megkezdték a Habsburg Birodalom egységének helyreállítását, egyikük sem hitte, hogy Magyarország megvédheti jogait és kiépítheti önállóságát, sőt Magyarország önállóságát nem is tartották kívánatosnak, mert véleményük szerint nem tölthette be az Osztrák Császárság szerepét az orosz és a német hatalom ellensúlyozásában, amikor saját nemzetiségei is ellene fordultak. [...] Most érett be Metternich vetése, aki olyan gondosan elzárta Magyarországot a külföldtől, mert az ország viszonyait, lakosságának nemzetiségi megoszlását kevéssé ismerték.

Herczegh Géza

Keresztes-Fischer a háttérből komoly támogatást nyújtott a Parasztszövetségnek és a Kisgazdapártnak. Ez a segítség egyrészt arra irányult, hogy a párt az egész országot behálózóan meg tudja magát szervezni, másrészt, hogy felkészüljön egy olyan szakértői gárda, amelyik kellően képzett arra, hogy az ország politikai vezetésében helyt tudjon állni. Fontos motiváció volt, hogy a Kisgazdapárton keresztül a nácizmus ideológiáját széles társadalmi körben ellensúlyozni lehetett, de e támogatásnak a jövőre ható perspektívája is volt.

Szekér Nóra

9 771216 623000 01912